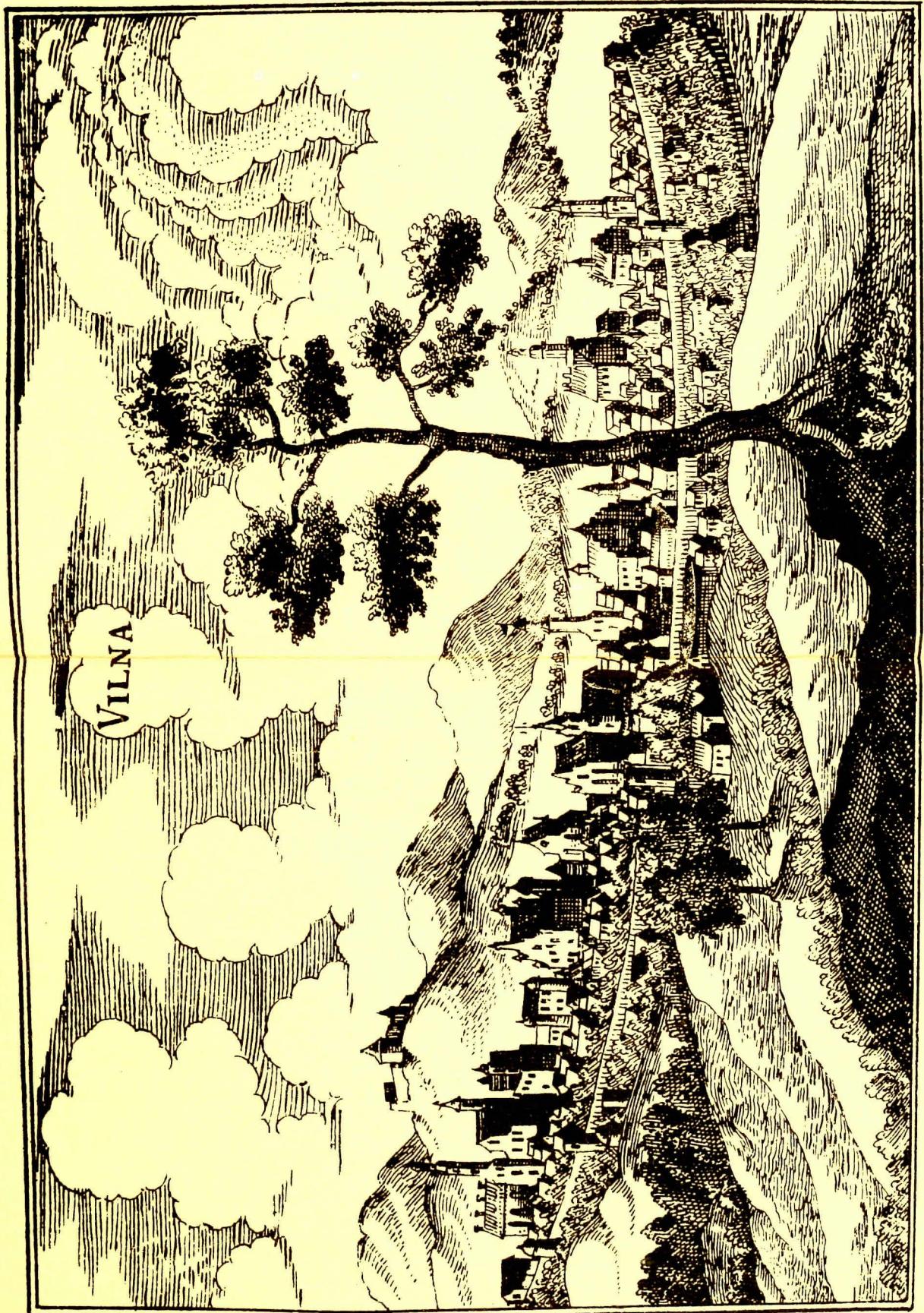

VILNIAUS ŽEMUTINĖS PILIES RŪMAI

VILNIAUS
ŽEMUTINĖS
PILIES RŪMAI

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

VILNIAUS ŽEMUTINĖS PILIES RŪMAI

(1989 metų tyrimai)

VILNIUS 1991

Brėžiniai: Napaleono KITKAUSKO, Jovitos DILYTES
Piešiniai: Valdo BUINEVIČIAUS, Gintarės KALUŠKEVIČIŪ-
TĖS ir Jolantos KANAŽAUSKAITĖS

Nuotraukos: Kazimiero VAINORO

Dailininkas: Vilius ARMALAS

Redaktorė: Aušra KLIMAVIČIENĖ

Atsakingasis redaktorius: Adolfas TAUTAVIČIUS

I V A D A S

Vilniaus Žemutinės pilies rūmai XVI—XVIII a. stovėjo pilies centre tarp Gedimino kalno ir Katedros (pav. 1). XVIII ir XIX a. sandūroje jie buvo nugriauti. Iš XVIII a. ikonografinės medžiagos žinome, kad juos sudarė 4 korpusai, supę beveik uždarą, netaisyklingo keturkampio formos kiemą (pav. 2). Rytinis ir pietinis korpusai buvo 3 aukštų (pav. 3—6). Iš rūmų išliko tik apgriauto ir XIX a. perstatyto rytinio korpuso dalis, kuri 1986—1987 m. buvo bandyta pritaikyti muziejui. Paminklų restauravimo projektavimo instituto architektai pradėjo šio pastato architektūrinius tyrimus, o archeologai — jo aplinkos archeologinius kasinėjimus.

Tyrimai parodė, kad pastate išliko ne tik XVI a. renesansinių rūmų liekanos, bet ir senesnių, gotikinių, mūrų. Šalia šio pastato, žemėje, yra nugriaustosios rūmų dalies rūsių liekanos (25, p. 64). Nuspresta ištirti visą rūmų teritoriją, muziejaus rengimo atsisakyta. 1988 m. tyrimai buvo pavesti Mokslų Akademijos Lietuvos istorijos institutui.

1988 m. Lietuvos istorijos institutas baigė Paminklų restauravimo projektavimo instituto archeologų 1987 m. pradėtus kiemo šiaurės rytinės dalies tyrimus ir atidengė rūmų pietryčių kampe buvusio rūsio liekanas. Tyrimų duomenys paskelbti atskiroje knygutėje*.

1989 m. archeologiniai tyrimai buvo tęsiami į vakarus nuo 1988 m. trito kampinio rūsio (C). Atidengtas visas gretimas pietinio korpuso rūsys (D) ir žymi dalis sekantės (E), ištirta dalis išorinio kiemo ties pastaruoju rūsiu, aptikti XVIII a. pabaigos piešiniuose ir planuose vaizduojamo prie pietinio korpuso stovėjusio priestatėlio (bokštėlio) pamatai, keliose vietose aptikti senesnių, iki gotiki-

* Vilniaus Žemutinės pilies rūmai (1988 metų tyrimai). — Vilnius, 1989.

nių rūmų pastatymo, stovėjusių mūrinių statinių likučiai, surinkta daug įvairios paskirties XVI—XVIII a. dirbinių, koklių, architektūrinį detalių.

Tyrimų metu aptiktos rūsių liekanos padėjo patikslinti rūmų planą, papildė rašytinių šaltinių žinias apie jų statybos pradžią, patvirtino XVIII a. piešinių tikslumą, buvo pagrindu pirmosioms grafinėms pastato rekonstrukcijoms.

Paieškos naujos aprašomosios ir ikonografinės medžiagos 1989 m. liko be žymesnių rezultatų.

Šioje knygutėje skelbiami 1989 m. archeologinių ir architektūrinų tyrimų duomenys, pateikiamas žinių apie XVIII a. rūmų teritorijoje buvusias miestiečių valdas bei rūmų sodo XV—XVII a. sluoksnių palinologinių tyrimų rezultatus. Tai 1988 m. tyrimų rezultatų tęsinys, todėl čia néra išsamios rūmų istorijos apžvalgos, kuri pateikta pirmojoje knygutėje, nurodant ir svarbiausią literatūrą.

Tiriant Vilniaus Žemutinės pilies rūmus ir jų teritoriją 1989 m. tęsesi kūrybinis Lietuvos istorijos instituto ir Paminklų restauravimo projektavimo instituto bendradarbiavimas.

Šiek tiek pakito talkininkų sudėtis. 1989 m. suaktyvėjus paminklotvarkos darbams Lietuvoje, į juos išitraukė dalis buvusių mūsų talkininkų. Juos pakeitė jaunimas — moksleiviai ir studentai. Kartu su Vilniaus pedagoginio instituto ir universiteto studentais tyrimuose pradėjo lankytis Dailės akademijos auklėtiniai — būsimieji architektai ir keramikai. Tyrimais susidomėjo lietuvių išeivijos jaunimas. 1989 m. vasarą juose dalyvavo grupė Punsko licėjaus moksleivių, keliolika JAV ir Argentinos universitetų bei koledžų auklėtinii.

Tęsesi bendradarbiavimas su techniškaja Lietuvos inteligentija bei gamybinio profilio įstaigomis. Nuolatinį kontaktą su jomis padėjo palaikyti statybos ministerijos darbuotojai Vytautas Elenbergas ir Vytautas Čaplikas. Statybos ministerijos I-oji autotransporto įmonė ir Vilniaus melioratoriai padėjo pašalinti ištirtą žemę, Vilniaus statybos susivienijimas ir „Plastos“ gamykla — apsirūpinti būtiniausiomis pagalbinėmis medžiagomis.

Atkastasias rūmų liekanas jau pačioje tyrimų pradžioje nutarta nebeužkasti. Iškilo jų apsaugojimo nuo nepalankių orų problema. Bandymas uždengti laikinais mediniais stogais nepasiteisino dėl dviejų priežasčių: tie stogai trumpaamžiai, o tankios jų atramos trukdė testi tyrimus.

Apsvarsčius keletą pasiūlymų nuspresta panaudoti stikloplasco stoginius, kuriuos gamina Zarasų Eksperimentinis projektavimo statybos susivienijimas „Polimerai“. Rekomendacijas perkasoms uždengti parengė Statybos technologijos įmonės direktorius Vytautas Aviža. Kolūkių statybos projektavimo instituto architektas Romas Rutkus sujungė kelias jo paties suprojektuotas stikloplasco daržines. Projektą įgyvendino „Polimerams“ priklaušantis kooperatyvas iš Ignalinos, vadovaujamas Romo Rallo. Vėlyvą 1989 m. rudenį 43×50 m dydžio statinys apglėbė visą 1987—89 m. ištirtą rytinio ir pietinio korpusų dalį.

Atkastieji mūrai ne tik apsaugoti, atsirado galimybė testi darbus nepalankiomis oro sąlygomis, pailgėjo darbų sezonas. Visa tai spartino tyrimus.

Kaip ir ankstesniaisiais metais tyrimus globojo Kultūros ministerija ir Lietuvos Kultūros fondas, remė Vilniaus m. liaudies deputatų tarybos vykdomasis komitetas, pirmausia jo Senamiesčio regeneravimo valdyba.

Visoms ištaigoms, įmonėms ir organizacijoms bei parvieniams asmenims, vienokiu ar kitokiu būdu parėmuoseiems tyrimus, o taip pat talkininkams nuoširdžiai dėkojame.

ARCHEOLOGINIAI TYRIMAI

1989 m. pradėti rūmų pietinio korpuso likučių atkaso ir tyrimo darbai. Nuo XIX a. pradžios žemės paviršiuje nebéra jokių šio korpuso pėdsakų. Duomenų iš anksstesnio laikotarpio taip pat maža. Tai XVIII a. pab. korpuso pietinio fasado piešiniai (pav. 3—6) ir 1740 m. Fiurstenhofo plane nubréžtas jo kontūras (pav. 2). Iš jų žinome, kad pietinis korpusas jungė rytinį rūmų korpusą, buvusį Gedimino kalno vakarinéje pašlaitėje su vakariniu, stovėjusiu prie Katedros rytinio galio. Žinome, kad jis buvo 3 aukštų ir prie pietinės sienos turėjo du nedidelius keturkampius priestatus (bokštelius). 1988 m. buvo atkastas rūmų pietyričių kampus (C rūsys) ir atidengtas į vakarus nuo jo buvusio sekančio rūsio (D) rytinis kraštas. Tada paaiškėjo, kad abu šie korpusai — rytinis ir pietinis — statyti vienu metu.

1989 m. darbai vyko į vakarus nuo 1988 m. ištirto C rūsio. Buvo atkastas visas D rūsys ir didesnė dalis toliau į vakarus buvusio sekančio rūsio (E), o taip pat dalis išorinio kiemo šalia pastarojo rūsio, kur aptikti ir vieno iš rūmų išorėje buvusių priestatų pamatai bei nežinomo senesnio mūrinio pastato likutis, pasiekta rūmų pietinės sienos pamatų apačia ir išvalyta rūmų rytinio korpuso gotikinės dalies šiaurės rytų kampe, galinėje sienoje, esanti šachta (pav. 10).

D RŪSYS

1988 m. tyrimai parodė, kad iki pat XIX a. pradžios išorinis, pietinis kiemas buvo žemiau už vidinį ir, nugriaunant rūmus, jų pietinė siena buvo labiau nuardyta — jos pamatų liekanos išliko apie 3 m gylyje nuo dabartinio skvero paviršiaus po storu rūmų griuvėnų sluoksniu ir XIX amžiuje supiltais sluoksniais. Todėl, norint atidengti sienų liekanas ir rūsius, reikia kasti dideliais plotais. Iš

pradžiu kasėme 18—24 m dydžio plotą, kurį vėliau dar kiek išplėtēme į pietus ir į šiaurę.

Pietinio korpuso rūsių liekanos aptiktos nevienodame gylyje. D rūsio šiaurinės sienos pamatai aptiki 0,7—1,2 m gylyje nuo kiemo paviršiaus. Siena apie 2,3 m storio, mūryta iš plytų ir akmenų, paviršius iš plytų. Sienos išorinis paviršius labai gerai išlikęs.

Rūsio vidus ir pietinės sienos likučiai užversti griuvenomis. Per rūsio pietvakarių kampą éjusio 1831—1878 metų tvirtovės griovio dugnas nesiekė mūrų liekanų. Griuvenas sudaro plytgaliai ir skiedinio gabalai (pav. 11), o buvęs tvirtovės griovys užvertas šiukslémis, tamsia žeme, kurioje ypač gausu vélyvų čerpių skaldos (pav. 12). Griuvenų sluoksnis storesnis šiauriniame krašte, prie sienos, o tollyn į pietus jis plonėja. Už rūmų griuvenos paskleistos į pietus, į kiemą, 1,3—1,5 m storio sluoksniu. Griuvenose, ypač jų viršutinėje dalyje, ties rūsio šiaurės rytu dalimi, gausiau akmenų. Kai kurie iš jų — stambūs. Griuvenose néra figūriniai plytų, nedaug ir molinių grindų plyteliai, visai néra klinties ir marmurinių grindų plytų gabalų, kurių ypač daug buvo gretimo kampinio rūsio griuvenų viršutinėje dalyje. Beveik néra ir koklių fragmentų. Jie tik pavieniai, gabaliukai nedideli, daugiausia būdingi XVII a. (dengti žalia glazūra, puošti žvaigždutėmis, augaliniu ornamentu ir kt.) Rūsio teritorijoje surinkta iš viso tik apie 150 gabaliukų. Griuvenose yra tašto akmens, konglame-rato karnizų gabalų, smulkių smiltainio karnizų nuoskalų, plokščių apvaliais galais čerpių gabalų.

Apie 2,5 m gylyje aptikti ir pietinės rūmų sienos pamatai. Ši siena buvusi apie 2,5 m storio. Išliko taip pat rūsio vakarinės siena, skyrusi nuo greta, iš vakarų pusės esančio E rūsio. Ji apie 1,5 m storio, mūryta iš stambių akmenų eilių, tarpai užpildyti plytomis. Siena akлина — rūsiai vienas su kitu nesijungė. Po griuvenomis, arčiau šiaurinės sienos išliko ikritės nedidelis skliautų gabalas. Skliautai apie 0,5 m storio, jų viršus netinkuotas. Aslą šioje vietoje dengia 0,30—0,45 m storio rudai juodas lipnios žemės sluoksnis su griuvenomis ir gana gausiais geležiniiais dirbiniais bei pavienėmis nedidelėmis puodų šukėmis. Šis sluoksnis storesnis, o ir radinių gausiau rūsio va-

karinėje ir pietvakarinėje dalyje. Po juo, pasieniais pastebimas plonas degesių sluoksnelis. Rūsio būta gana didelio — apie $8,8 \times 13,3$ m. Jo šiaurės vakariniame ir šiaurės rytiniame kampe išlikę skliautų pėdsakai ir dvi jų atramos prie šiaurinės sienos rodo, kad rūsių dengė cilindriniai skliautai (pav. 15, 17, 18, 19). Jo asla yra apie 3 m žemiau išlikusios šiaurinės sienos liekanų ir 1—1,2 m žemiau pietinės.

I rūsių buvo patenkama iš vidinio kiemo laiptais. Laiptai buvo rūsio šiaurės vakarų kampe (šiaurinėje sienoje, apie 1,5 m nuo kampo ir apie 9,9 m nuo abiejų korpusų sandūros į vakarus). Laiptai apie 2,05 m pločio. Jų kraštuose kartu su šiaurine siena išmūrytos apie 4,3 m ilgio šoninės sienos. Jos ne vienodo storio — vakarinė apie 1,5 m storio, o rytinė — 0,7 m (pav. 13, 14, 16). Jų paviršiai lygūs, iš plytų. Tuo tarpu laiptinės galinė siena — 1,8 m storio, mūryta iš akmenų ir plytų eilių tarp jų. Šios sienos paviršius tiek laiptinės viduje, tiek ir išorėje nelygus. Iš plytų mūryti laiptai vedė į rūsių, kurio asla buvo apie 4 m žemiau vidinio rūmų kiemo. Po didelio gaisro laiptai buvo išgriauti. Išliko tik jų dalis — 6 pakopos, buvusios rūmų šiaurinėje sienoje. Jos apie 0,3 m pločio ir 0,22 m auksčio. Pakopas dengė storos lentos. Laiptinės sienose išliko 0,16—0,3 m gylio nišos lentoms įtvirtinti. Po laiptais buvusi tuštuma užversta juoda, su žvyru maišyta žeme, kurioje buvo XVII—XVIII a. daugiausiai neglazūruotų puodų šukiu, įvairių geležinių daiktelių.

Rūsio sienų vidinė pusė, kaip ir laiptinės, išdegusi. Gaisro būta stipraus: plytos apsilydžiusios, vietomis kai kurios aptirpusios ir nutekėjusios sienomis bei laiptais. Kai kurios pajuodusios, suskeldėjusios arba iškritusios, kai kur matosi giliau sienoje įmūryti akmenys, dalis akmenų iš sienų iškrītę, kiti suskile (pav. 17). Pasieniais kai kur išliko plonas smulkių degesių sluoksnelis. Taigi, gaisras nusiaubė abu rūmų pietryčių kampo rūsius — C ir D. Rūsiai buvo vienas su kitu sujungti. I kampinį (C) iš kiemo galima buvo patekti tik per D rūsių, kurio rytinėje sienoje būta apie 1,6 m pločio durų. Jos buvo apie 1,4 m nuo patalpos šiaurės rytinio kampo. Durų angos šonai ypač

smarkiai išdegę ir ištrupėję, o slenksčio vietą dengia susilydžiusos plytos.

Po gaisro D rūsys toliau naudotas, tik kažkodėl nebe-atstatyti laiptai iš kiemo, o gretimo, užvirtusio, C rūsio šiaurės vakarų kampe pasieniu iškastas „koridorius“ iki abu rūsius jungusių senųjų durų. Durys susiaurintos iki 0,7—0,75 m. Plonas degésių sluoksnis dengė D rūsio aslą, o virš jo susidarė rudas lipnus sluoksnis. Rastieji geležiniai dirbiniai neapdege — pateko į jį po gaisro.

Rūsio asla nevienoda. Jos šiaurinė pusė negriesta. Ties laiptine ji šlapia, tarsi čia būtų kokia versmė, kurioje sudidariusiose durpėse guli keli 0,20—0,30 m storio ir 1,25—2,3 m ilgio rąsteliai. Jie sumesti gana netvarkingai, galais laiptų link. Tuo tarpu aslos šiaurės rytų kampas gana sau-sas — čia giliau stambus žvyras.

Pietvakarių kampe atitverta apie 3×3 m dydžio pa-talpa. Ji atskirta 3 m ilgio mūrine, rūmų pietinei sienai statmena siena (pav. 21). Jos pamatai 1,6 m storio, kloti tiesiog ant rūsio aslos. Aukšciau sienai atrodo buvusi tik 0,85—0,9 m storio, mūryta iš geltonų, balzganų plytų, ne-apdegusi. Matyt, ji statyta jau po gaisro. Patalpos pietinė ir vakarinė sienos — rūsio sienos. Šiaurinės sienos pėdsakų nerasta. Tikriausiai ji bus buvusi medinė ir ,vėliau išardyta. Patalpoje a t aslos sumestos kelios ivairus ilgio ir pločio lentos. Jos guli lygiagrečiai pietinei sienai, bet nei jų kraštai, nei ga i mūriniai sienų nesiekia. Lentos išlikusių ugnies nelis stos, greičiausiai paklotos jau po gaisro (pav. 22).

Išilgai rūsio, 4,3 m nuo jo šiaurinės sienos, tai yra be-veik ties jo viduriu, asloje išliko siauras akmenų ir plytų grindinys. Šis pradžią atrodė, kad tai medinės pertvaros pamatai, kad rūsys išilgine medine siena bus buvęs pada-lintas į dvi didesnes patalpas, kurių šiaurinė bus buvusi pereinama į negriesta, o pietinė, galbūt, grīsta plytomis, nes išliko ta si tokio grindinio lopeliai (pav. 21).

Tačiau pats iškėjo, kad vadinamieji pertvaros pamatai yra per platūs nedinei sienai. Jie 1,6 m storio rytiniame gale ir 1,3 m va-~~z~~niame. Pamatai mūryti iš nedidelių ak-menų ir $31,5 \times 13,5 \times 8,5$ cm dydžio plytų. Be to, C ir D rūsius skiriančioje sienoje išliko aukštesnė šios sienos da-

lis. Atrodo, kad ši siena yra buvusi aukštesnė, tik nugriauita iki aslos lygio, sulygintas jos viršus. Matyt, čia esama senesnio pastato (?) likučių. Juolab, kad nuo šios išilginės sienos tarsi būta dar dviejų sienų, éjusių į pietus. Susidaro išpūdis, kad čia, Gedimino kalno pietvakarių pašlaitėje, šalia kalno gale buvusio rago, stovéjo mūrinis pastatas, kuris nugriautas XV a. pradžioje, statant gotikinius valdovo rūmus. Vanduo ir laiko stoka nebeleido 1989 m. velyvą rudenį atidengti šių senesnių mūrų.

Lieka atkreipti dėmesį į dar vieną faktą. Rūmų pietinės sienos išorinis paviršius čia labai apiręs, kai gretimo, 1988 m. atidengto kampinio rūsio (C) pietinės sienos išorinis paviršius rastas gana gerai išlikęs. Šią sieną puošė apie 30 cm pločio nuolaidus karnizas (25, pav. 145). Tuo tarpu D rūsio sieną tokio karnizo neturi. Apie 0,8 m žemiau išlikusios sienos dalies viršaus, išorėje, yra horizontalus, iš akmenų ir plytų mūrytas, apie 60 cm pločio pastorinimas. Virš jo, mūro paviršiuje, išlenda akmenų eilė, o aukšciau — plytų mūras. Plytos (28,5×8 cm) labai ištrupėjusios (pav. 23).

Kaip jau minėta, gausiausią ir ivairiausią šio rūsio radinių grupę sudaro geležies dirbiniai. Rasta apie 400 geriau išlikusių (iš jų 36 rasti laiptinėje) ir dar bent 50 smulkesnių nuolaužų. Jie gana ivairūs, dalies (ypač nuolaužų) paskirtis lieka neaiški. Dauguma šių radinių susiję su pastatais, jų durimis, langais. Apie pusę geležinių daiktelių sudaro vynys (195 rastos rūsyje ir 12 — laiptinėje). Jos 5—25 cm ilgio, ivairaus storio, su iki 6 cm skersmens galvutėmis. Dauguma vinių sulankstytos, užlenktais galais, jau naudotos. Ir rastos jos ne krūvelėje, o išsibarsčiusios visame rūsyje. Kitose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pilyse (Lydos ir Myro) taip pat beveik du trečdalius kasinėjimų metu surinktų geležinių daiktelių sudaro vynys (35).

Rastos 3 stambios durų kengės. Tai 19, 22 ir 39 cm ilgio keturkampiai, plokšti ($3 \times 1,2$, $5 \times 1,5$ cm storio) strypai, vienu smailiesniu, galu buvę iškalti ar įmūryti į sieną. Platesniame gale įtvirtinta vertikali 8—10 cm aukščio ir 2—3 cm skersmens ašis durų vyriams užmauti (pav.

38). Kengių masyvumas rodo, kad dalis durų turėjo būti sunkios, storų lentų. Langams, o gal ir langinėms naudotos mažesnės, paprastesnės kengės iš stačiu kampu sulenkto 1—1,5 cm storio strypelio, kurio ilgesnis ir smailėsnis galas irgi įkalamas į sieną ar staktą, o apvalus, 3—5 cm aukščio galas užlenktas aukštyn vyriams užmauti. Tokių įvairaus dydžio kengių rasta keliolika. Rasta ir langų vyrių. Jie nukalti iš plono geležinės juostelės, kartais profiliuotais šonais, retkarčiais ornamentuoti, su 0,8—1,5 cm skersmens kilpele gale. Panašių vyrių rasta ir 1988 m. gretimame C rūsyje (25 pav. 61, 64) ir daugelyje dvarviečių ir pilių XVI—XVII a. sluoksniuose (Biržuose, Punioje ir kt.) (10, pav. 8; 27, pav. 38:4).

Kitą geležinių daiktų grupę sudaro durų uždarymui skirti daiktais. Išliko viena šalia durų į staktą ar sieną įkalama geležinė stačiakampė kilpa velkei užstumti (pav. 39). Velkės storis 5×10 cm. Išliko du stambūs kabliai su kilpinėmis (viена jų net 25 cm ilgio, pav. 41). Rasta ir keletas mažų (10—13 cm ilgio) kabliukų, kurie, turbūt, naudoti langams ar spintelių durims užkabinti.

Retesnis radinys yra netoli laiptinės, rūsio vakarinėje dalyje rastas 1,15 m ilgio ir 2×1 cm storio strypas su kiltipomis galuose. Viename gale kilpa mažesnė (apie 5 cm skersmens su 2,5 cm skersmens skyle), greičiausiai, skirta prikabinimui prie sienos ar durų staktos, o kita — didesnė ($4,5 \times 2,5$ cm dydžio), matyt, buvo užneriamama ant greta durų esančios kilpos, į kurią įkabinama spyna. Taigi, šis strypas galėjo būti naudojamas tik apie 1 m pločio durims užrakinti. Strypo galas prie sienos galėjo būti pritvirtintas kilpine arba, greičiausiai, užmautas ant sienoje įmūryto T formos metalinio strypo. Vienas toks 31 cm ilgio ir apie 1,5 cm storio strypas su 6 cm ilgio skersiniu gale rastas šiame rūsyje (pav. 65). Šio strypo kitame gale palikta $1 \times 0,5$ cm dydžio skylutė skersiniam pleištui kitoje sienos pusėje užkalti. Išliko čia ir trikampė, 10×12 cm dydžio pakabinama spyna su 4 cm ilgio cilindru raktui (pav. 40). Ant gana masyvaus spynos lankelio likęs grandinės gabaliukas — spyna buvusi grandine pritvirtinta prie sienos šalia durų, kad jas atidarius spyna nenusimestų arba ne-

susimaišytų su kitų durų spynomis. Įvairaus dydžio pakanbinamos trikampės spynos XVI ir XVII a. buvo gana placiai naudojamos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Livonijoje. Jų rasta Lydoje, Vitebske, Koknesėje, Selpilyje ir kt. (23, p. 78, 117, pav. 77:8 ir 81:18; 35, p. 78, pav. 1:21, 22). Rasti tik 3 skirtingo dydžio raktai (15, 12 ir 5,7 cm ilgio). trumpais liežuvėliais ir 2—4 cm skersmens žiedeliais gale (pav. 45). Tokių pat raktų rasta Punioje (27, pav. 22:7, 8), Lydoje, Selpilyje (23, pav. 81: 11, 12).

Langams uždaryti naudoti geležiniai skląsteliai („sukūčiai“). Tai 6—10 cm ilgio strypeliai su išplota vidurine dalimi ir skylute vinutei — ašelei, ant kurios jis sukinėjosi (pav. 44). Jų rasta Lydos, Myro ir kitose pilyse (35, pav. 1:42).

Nedidelę radinių grupę sudaro įrankiai. Tarp jų yra du kirviai. Vienas jų — apie 15 cm ilgio, platokais ašmenimis (12 cm), plokščia pentimi ir trikampe skyle kotui. Antras — ilgesnis (19 cm), bet siauresnais ašmenimis (9,5 cm), tiesiu priekiu ir ovaline skyle kotui. Tokie kirviai ypač būdingi XV—XVII a. Rasta ir daugiau medžio apdirbimo įrankių: 21 cm ilgio kaltas, skaptas, grąžtas.

Kiti įrankiai — universalinės paskirties. Įdomus platus įtveriamas peilis ilga įkote (13 cm), kuris galėjo būti naudojamas maisto ruošimui virtuvėje. Kiti 6 peiliai aplaužyti, įvairaus dydžio, su medinėmis arba kaulinėmis kriaunomis, prikaltomis mažomis vinutėmis, o vieno iš jų kulinę rankeną dar puošė jos gale uždėtas žalvarinis žiedelis.

Su gyventojų buitimi susiję du maži skustuvėliai, keiliolika batų pasagelių („varlikiu“) su 3 aplankstytomis ataugėlėmis. Jų nemažai rasta ir 1988 m. gretimame, kampiniaiame rūsyje (25, pav. 60, kair.). Be to, rasta dar 11 plokščių, vinutėmis prikalamu pasagelių. Jos 1,5—2 cm plotio ir nuo 4×4 cm iki 7×5 cm dydžio. Tokios pasagélės randamos ir kitose pilyse, ypač XVII a. sluoksniuose (35, p. 76, pav. 1:6).

Keletas čia rastų daiktų yra susiję su žirgo apranga ir raiteliu. Pirmiausia, tai viena geriau išlikusi pasaga ir dalybė kitų 3-jų (pav. 52). Sveikoji yra tik $11,5 \times 12$ cm dydžio, lankelis — 3 cm plotio ir 0,5—0,7 cm storio, prie kanopos prikalama keliomis nedidelėmis vinutėmis. Tokios

pat nedidelės pasagos gana dažnai randamos XVI—XVII a. sluoksniuose ir kitose pilyse — Punioje (27, pav. 40), Lydoje ir Myre (35, pav. 18:25). Išliko ir dalis geležinių šukų arkliui šukuoti (pav. 53). Profiliuota, plokščia jų rankena 13,5 cm ilgio, buvo prikalama prie medinio koto. Rasta ir viena kriausės formos 15×13 cm dydžio balno kilpa su keturkampe skyle diržui ir 5,5 cm skersmens apskrita plokšteli pamojoje (pav. 51). Paminos plokšteliė apacioje sutvirtinta žiedeliu. Šiai radinių grupei priklauso ir pentinas su nežymiai atlenktu spygliu ir 2 cm skersmens žvaigždute jo gale (pav. 49). Dirželiai prie lankelio galų buvo pritvirtinami dviem vinutėmis.

Kiti visi radiniai pavieniai. Iš jų pirmiausia minėtinės monetų kalimo apatinis spaudas su keturkampe, 17 cm ilgio, smaila, į kaladę įkalama įkote ir 10,4 cm aukščio, keturkampės nupjautos piramidės formos galvute, kurios viršus yra 3 cm skersmens. Spaudas gerai išlikęs, bet, atrodo, tai tik pusfabrikatis — galvutėje dar nera išgraviruoto monetos piešinio. Spaudas analogiškas 1988 m. rastiesiems (25, pav. 67), tik didesnis.

Rastas vienas geležinis rutulio formos tuščiaviduris 7 cm skersmens sviedinys.

Rastos ir kelios neaiškios paskirties grandys iš 3,5 cm pločio ir 0,5 cm storio geležinės juostos. Jos galiukai sudūrime atlošti atgal. Vienos iš jų — 12 cm, kitos — 7,5 cm skersmens (pav. 66). Rasti ir 3 gabalai (bendras ilgis — 1,3 m) grandinės iš 0,5 cm storio vielos.

Tuo būdu, rūsio inventorius labai įvairus: tai su pastatu susiję daiktai ir įrankiai, žirgo priežiūrai skirti daiktai, skustuvėliai ir batų pasagėlės, ir visai atsitiktiniai daiktai, kaip monetų spaudas ar sviedinys. Taigi, rūsys lyg ir neturėjęs specialios paskirties — čia laikytas įvairiausias buitinis miestiečio naudojamas inventorius (išskyrus monetų spaudą ir patrankos sviedinį). Radiniai būdingi XVII—XVIII a., tai yra vėlyviausiam rūmų naudojimo laikotarpiui. Jie patvirtina, kad šis rūsys naudotas ir po gaisro. Rūsyje nera suvirtusių aukštėsnių skliautų ir grindų, rastas tik įkritęs rūsio skliauto gabalas. Tai rodo, kad gaisras nepalietė patalpų virš šio rūsio.

E R Ü S Y S

1,55—1,6 m storio, iš stambių akmenų ir plytų mūryta sieną skiria D rūsi nuo sekančio, buvusio toliau į vakarus, E rūsio. Atrodo, kad ji mūryta kartu su išorinėmis pietinio korpuso sienomis. 1989 m. buvo atidengiama rytinė, 9,5 m ilgio rūsio dalis. Rūsys buvo užverstas griuvenomis, per kurias XIX amžiuje buvo iškastas tvirtovės griovys (pav. 24, 25). Kasinėjimų sezono pabaigoje viršutiniai sluoksniai (supilti XIX a.) nuimti ir nuo likusios rūsio dalies.

Rūsio liekanos buvo užverstos rūmų griuvenomis, kurių dalis paskleista ir toliau į pietus nuo rūmų. Griuvenos beveik tokios pačios sudėties, kaip ir gretimo rūsio teritorijoje: ivedairaus dydžio plytgaliai ir skiedinio trupiniai, kartais tarp jų pasitaiko ir nedidelis akmuo, plokščių čerpių gabalai. Pietvakarinėje dalyje šiek tiek daugiau molinių grindų plytelių (daugiausia tik gabalai). Vienos iš jų buvusios neglazūruotos, o kitos dengtos žalia, rečiau geltona, mėlyna glazūra, kuri dažniausiai nutrinta. Griuvenose rasti vos keli taštyto akmens karnizų gabaliukai. Iš jų tik vienas su ornamentu (pav. 36). Labai reta ir kokliai gabaliukų. Tarp jų paminėtinė gabala plokštės su baltu aru skyde, kurio kraštai dengti geltona glazūra.

Rūsio sienų ir pamatų likučiai išliko nevienodame gylyje. Šiaurinės sienos rytinis galas yra 60—70 cm gylyje nuo žemės paviršiaus. Prie jos, vidinėje pusėje, išliko cilindrinių skliautų fragmentas (pav. 28). Apie 5,3 m nuo rūsio šiaurės rytų kampo, tai yra beveik ties jo viduriu, išliko laiptų likučiai (pav. 26, 27, 29). Laiptai irenkti panašiai, kaip ir į B ir D rūsius. Jie buvę beveik 2 m pločio, šonuose į kiemo pusę išmūrytos laiptinės sienos. Abi sienos lygiu paviršiumi ir vienodo 4 m ilgio, bet nevienodo storio — rytinė yra 1,25 m, o vakarinė — 0,60 m. Ši laiptinė skiriasi nuo D rūsio laiptinės — neturi galinės sienos, o vidus užverstas maišyta žeme. Laiptų pakopos išliko taip pat tik rūmų sienoje. Jų yra septynios, o likusi laiptų dalis nuardyta griaunant rūmus ar kasant tvirtovės griovį. Laipteliai 25—27 cm pločio ir 18—20 cm aukščio, buvę padengti storomis lentomis, kurių galams laiptų šoninėse

sienose paliktos nišos. Rytiniame krašte jos — 25—26 cm gylio, o vakariniame — 16 cm gylio ir 18 cm pločio. Pakopų dengimas storomis lentomis XV—XVI a. buvo plačiai paplitęs, nes lengviau ir greičiau buvo pakeisti sudilusias ar išpuvusias laiptų lentas negu mūryti naujas pakopas. Tai būdinga ne tik Lietuvos pilims. Pavyzdžiu, kryžiuočių mūrytoje Klaipėdos pilyje iš kiemo į didžiojo bokšto rūsių taip pat vedė laiptai, dengti storomis lentomis.

Atrodo, kad rūsys turėjo dvigubas duris (pav. 27). Laiptinės rytinėje sienoje ties rūmų sienos išoriniu kraštu išliko 18—19 cm pločio ir 10 cm gylio vertikali niša durų staktais, o antra panaši durų stakta buvusi įmūryta rūsio sienos vidinėje pusėje, laiptų kampe. Atstumas tarp abejų — apie 2 m.

Prie E rūsio laiptinės rytinės sienos galo iš išorės ir prie D rūsio laiptinės vakarinės sienos galo išliko mūro pėdsakų (pav. 180). Atrodo, kad abejų rūsių laiptinių galus jungė beveik 2 m pločio siena. Jos pamatų apačia yra apie 2,5 m gylyje. Pamatams naudoti ir gana stambūs akmenys. Galimas dalykas, kad ši vidiniam kieme lygiagrečiai pietiniam korpusui ėjusi sienai buvo rūmų arkados pamatu. Tokiu atveju pietinio korpuso arkada bus buvusi apie 5—5,5 m pločio. Ties E rūsio laiptinės galu ir toliau į vakarus šios sienos pamatai išardyti XIX a tvirtovės griovio.

Apie 1—1,2 m žemiau rūmų pietinės sienos liekanų viršaus, pasienyje, išliko aslos grindinio dalis. Akmenų grindinio likučių yra ir rytiniame pasienyje, kai kur dar į vakarinėje dalyje. Kitur grindinys išardytas. Grįsta ant supiltu smėlio. Akmenys nedideli.

Ant grindinio néra žymesnio sąnašinio sluoksnelio su buitinémis atliekomis — puodų šukémis ir kitais daikteliais. Jų kiek daugiau tik prie laiptų. Tarp šių radinių yra trys XVII a. vidurio šilingai. Vienas jų Jono Kazimiero Lenkijos ir du Livonijos, kaldinti Kristinos. Dar vienas Jono Kazimiero kaldintas šilingas rastas laiptinėje. Rūsio asloje rasti tik 32 geležiniai daikteliai, o laiptinėje dar 48. Taigi, jų bent penkiskart mažiau negu gretimame D rūsyje. Be to, daugumas radinielių — smulkūs.

Daiktai, rasti šiame rūsyje, panašūs į radinius iš gretimo rūsio. Didelę jų dalį ir čia sudaro vynys (laiptinėje jų rasta apie 20). Kita grupė radinių — tai langų ir langinių kengės ir vyriai. Šie daiktai iš esmės nesiskiria nuo rastų gretimame rūsyje. Aptikta ir geležinių virbalų nuolaužų, greičiausiai nuo langų grotų (pav. 46).

Retesnis radinys yra balno kilpa smailiu viršumi ir žiedo formos pamina (pav. 50). Tokios, plačiomis, žiedo formos paminomis, kilpos yra būdingos XVIII a. Rasta ir viena geriau išlikusi pasaga. Ji 1,5—3,5 cm pločio, prikalaama 6 vinutėmis. Rasta čia ir viena trikampė stambi spyna (pav. 43), kuri geležine grandine buvo prikabinama prie sienos šalia durų. Batų pasagėlių čia aptikta vos pora. Keletos čia rastų geležinių daiktelių (pav. 64) paskirtis lieka neaiški.

Iš abiejų rūsių radinių matyti, kad labiausiai buvo plitusios trikampės pakabinamos spynos. Tokios spynos XVI—XVII a. plačiai naudotos ir Rusijoje (32, p. 43 lent. 8:7, 10—12). Monetėlės ir kiti radiniai yra XVII a. vidurio — antrosios pusės bei XVIII a. Vadinasi, rūsys buvo išlikęs ir naudotas iki rūmų nugriovimo, bet buvo gana švarus. Gal šiame uždarame rūsyje laikytos maisto atsargas? Švarus jis bus buvęs ir XVI—XVII a. pirmoje pusėje, nes to laikotarpio žymesnio sluoksnelio ant aslos visai néra. Gal tuo metu dvigubomis durimis uždaromame rūsyje laikytas rūmų vynas ar maistas?

Rudenipop, nuėmus į tvirtovės griovį suverstas šiukšles, aptiki rūsio vakarinio galo sienos likučiai. Ši siena 1,55 m storio. Paaiškėjo, kad rūsys buvęs gana didelis — $8,8 \times 12,15$ m, uždaras (néra durų į gretimus rūsius). Ji, kaip minėta, dengė cilindriniai išilginiai skliautai. Jų likučių pastebėta prie šiaurinės ir pietinės sienų. Pietinėje sienoje 3,3 m nuo kampo pastebėta 2 m pločio užmūryta angos apačia, o už 2 m į vakarus — antra tokia pat. Atrodo, kad tai buvusių švieslangių apačia. Ji beveik siekė aslos akmens grindinį. Susidarė įspūdis, kad asla buvo pakelta vienos rūmų rekonstrukcijos metu.

Nutarta paieškoti senesnės rūsio aslos. Prie pietinės sienos, 4 m nuo rūsio pietryčių kampo, iškastas 3×3 m

dydžio šansas. Po 55—65 cm storio supiltu smėlio ir smulkiajų griuvenelių sluoksniu rastas 15—20 cm storio krosnių griuvenų sluoksnelis ir po juo senesnė rūsio asla. Ji kietai suplūkta, juoda. Paaiškėjus, kad rūsys rekonstruotas, palikome 2×2 m dydžio neliestą grindinio gabalą rūsio pietryčių kampe, o likusią jo rytinę dalį (apie 7m ilgio) iškašėme iki senosios aslos.

Smėlio sluoksnje, supiltame pakeliant rūsio aslą, rasti keli koklių fragmentai, būdingi XVI a. pradžiai — pirmai pusei. Giliau po smėliu buvo ant aslos suverstos krosnių griuvenos. Jos suplūktos, išlygintos ir kai kur viršuje padengtos plonu molio sluoksneliu su ant jo paskleistais smulkiais žabais. Krosnių griuvenose yra plytgalių, apdegusio molio gabalų, plokščių čerpių gabalų, daugybė koklių fragmentų, viena kita puodo šukelė, pavienių gyvulių, paukščių kaulų. Matyt, šis suplūktas krosnių griuvenų sluoksnis turėjo pasitarnauti drėgmės izoliacijai. Rūsio sienos prie senosios aslos ištrupėjusios nuo drėgmės, o aukščiau, smėliu užpiltoji sienų dalis yra gerai išlikusi.

Senoji rūsio asla taip pat švari. Ant jos nėra šiukslių sluoksnio. Ji tamsi, juoda, tarsi padengta smulkiais degėsiais. Ant jos rastos tik kelios statinių dugnų lentos. Vadinasi, rūsys ir pirmuoju savo naudojimo etapu buvo labai švarus, skirtas kažkokiembs specifiniams reikalams (pirtis?, vyno rūsys?).

Savotiška misle yra atidengtosios aslos dalies viduryje aptiktas $2,4 \times 2,4$ m dydžio akmenų mūras, kurio viršus sutampa su senosios aslos lygiu. Mūro vakarinį kraštą sudaro septynių vidutinio dydžio (25—30 cm skersmens) akmenų eilė, o pietinį — aštuoni akmenys. Viduje — kiek smulkesni akmenys. Sumūryti du, o gal ir trys akmenų sluoksniai (giliau esančius atidengti kliudo vanduo). Tarp rūsio pietinės sienos ir šio akmeninio mūro giliau yra griuvenos, o tarp jo ir šiaurinės sienos — šlynas. Atrodytų, kad akmenų mūras statytas ant šlaito krašto natūraliai me šlyne iškastoje duobėje. Jis yra 4 m nuo rūsio rytinės sienos ir 3,4 m nuo šiaurinės bei 3,1 m. nuo pietinės.

Laiptų apatinis kraštas yra apie 40 cm žemiau vėlyvosios rūsio aslos ir bent 30 cm aukščiau senosios aslos, kuri yra apie 4—4,3 m nuo dabartinio žemės paviršiaus. Senoji

E rūsio asla buvo apie 80 cm žemiau negu gretimo D rūsio, bet rūmus tik pastačius ji turėjo būti apie 70—80 cm aukšciau išorinio rūmų kiemo. Todėl iš pradžių rūsys bus buvęs gana sausas.

Suplūktame griuvenų sluoksnyje, ant aslos, plytgaliu nedaug, sveikesnė plyta tik viena kita. Plytos stambios — $32 \times 15,5 \times 8$ cm ir panašaus dydžio. Plokščios, apvaliais galais čerpės irgi stambios, storos, 17,5—18,5 cm pločio. Kai kurių iš jų viena pusė aprūkusi, jos naudotos krosnių statybai. Stambių lovelio formos (kraigos?) čerpių rasti vos keli nedideli gabalai. Rasta ir keletas smulkių grindų plytelių fragmentų, kurių viena apie 4,5 cm storio, dengta balta, kita — gelsvai ruda glazūra. Visai atsitiktiniu radiniu lieka pusė akmeninio sviedinio (11 cm skersmens).

Didžiausią šio sluoksnelio radinių dalį sudaro kokliai fragmentai. Jų čia tūkstančiai, daugumas — smulkūs. Kokliai sudaužyti griaunant krosnis, verčiant jų griuvenas ant rūsio aslos ir jas čia skleidžiant, suplūkiant. Atidengus didesnę pusę rūsio aslos, rastas tik vienas kiek sveikesnis koklis prie pietinės sienos. Iš šukių pavyko surinkti jų didesnes dalis, kai kuriuos visiškai atstatyti, o kitų atstatyti bent piešinį. Tačiau dalies jų atstatymui duomenų dar nepakanka. Paaiškėjo, kad suversti labai įvairūs kokliai.

Vieną jų grupę sudaro dubeniniai. Visi jie kvadratinėmis, iki 17×17 cm — $18,5 \times 18,5$ cm dydžio, angomis ir, palyginus, žemi — iki 10—11 cm aukščio (ilgio). Daugumas jų dugneliai viduje neornamentuoti, tik keleto puošti iškiliais koncentriniais ratais, bangelėmis (pav. 67, 68). Daugumas jų neglazūruoti, bet yra ir dengtu žalia glazūra ir tik aptaškytų ar kiek patepliotų (gal buvo bandoma glazūros kokybė). Tokie kokliai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pilyse (Vilnius, Trakai, Lyda, Myras ir kt.) naudoti nuo XIV a., bet ypač būdingi XV—XVI a. (24, p. 3; 25, p. 28). Tuo metu jie daugiausiai naudoti ūkinė ir tarnybinių patalpų krosnims. Tokie įvairaus dydžio, dažniausiai neglazūruoti, keturkampėmis angomis kokliai Lydos ir Myro pilyse ypač plačiai naudoti iki XVI a. vidurio (33, p. 157—158; 34, p. 36—37). Daug jų šukių randa Latvijos pilį ir miestų XV a. pabaigos ir XVI a. pra-

džios sluoksniuose (18, p. 19), o taip pat Klaipėdoje, Vidurio Europoje, Skandinavijoje (12, p. 53).

Kitą didelę grupę sudaro kvadratiniai kokliai su nuo $17 \times 17,5$ iki 21×21 cm dydžio plokštémis. Jų atkraštės (rémeliai) aukštos, ornamentai reljefiški (pav. 69—86). Atkraštės dažniausiai dengtos žalia glazūra, piešinio dugnas — geltona, balta, ornamentas — ruda, violetine, mėlyna, žalia. Retkarčiais ir visa koklio plokštė padengiama žalia glazūra. Yra tuo pačiu ornamentu koklių su glazūra ir be glazūros arba tas pats piešinys spalvintas skirtinga glazūra. Dalies koklių glazūra atšokusi, matyt neturėta pakankamai patirties. Šios grupės kokliai sunkūs, masyvūs (plokštės 0,5—1,5 cm storio), atkraščių aukštis iki 2 cm. Dalies jų vidus prirūkės, plokštės blogojoje pusėje dažnai pastebimi audinio atspaudai. Matyt, išpausdamas molį į formą, meistras naudojo drėgną skudurą.

Šių koklių atkraštės nevienodos. Vienos jų lygios, tik atskirtos 1 ar 2 išilginiais grioveliais, o kitos — puoštos iškiliu zigzaginiu ranteliu (kuris kartais tarsi iš smulkų karoliukų), trikampėliais (pav. 85, 86). Taip puoštomis atkraštėmis koklių rasta ir Latvijoje Bauskės pilies XV ir XVI a. ribos ar XVI a. pradžios sluoksniuose 18, p. 22, pav. 7).

Daugumos kvadratinių koklių plokštės centre yra žemo pusrutulio formos iškilimas (kartais jis primena stilizuotą besiskleidžiantį žiedą (pav. 69—73), rečiau kvadrato matome apskritą įdubimą, kuris taip pat puoštas žiedų, šakelių elementais (pav. 74, 83), nors yra ir geometrinių ornamentų. Kartais vieno tokio koklio piešinys skiriasi nuo kito tik smulkmenomis. Pavyzdžiui, vienuose tarp „žiedlapiai“ galų (apskritimo kraštuose) įkomponuoti trikampėliai, o kituose — jų vietoje yra tik trys taškeliai.

Yra kvadratinių koklių, kurių plokštės puošia ne apskritime komponuotas augalinis ornamentas (pav. 87—92). Įdomu, kad vieno iš jų piešinys (pav. 89) yra labai panašus į lovinio koklio piešinį (pav. 116), o kito (pav. 87) yra rastos vos kelios šukės. Tarsi būtų sudažytas tik vienas ar du tokie kokliai. Jo atkraštės irgi žalios, o vaisius (?) ar žiedas (?) yra geltoname dugne. Toks koklis rastas ir

Kauno senamiestyje XVI a. pradžios kultūriniame sluoksnyje (5, pav. 12).

Lieka pridurti, kad daugumos kvadratinės koklių ornamento piešiniai (ir jų formos) ypatingai rūpestingai atlikti. Dalis jų piešinio detalių tokios smulkios, kad glazūra jas visiškai uždengia.

Kvadratinės kampinių koklių rasta vos keletas. Šonių staciakampių plokščių piešinys skiriasi nuo kvadratinės plokščių piešinio. 21×21 cm dydžio kokliai su iškila, pusrutulio formos rozete, apsupta mažais lapeliais (pav. 79), šone turi staciakampę plokštę su stilizuota S formos šakele, apsupta žemu keturkampiu rémeliu. Tuo tarpu kitiemis naudota aukštomas atkraštėmis apsupta staciakampę plokštę, kurios dugne lieka tik 4×14 cm dydžio lovelis su fantastiška šakute (pav. 96, 97). Jos dugnas — geltonas, o šakelė dengta melsva glazūra. Dalis šių kvadratinės kampinių koklių (pav. 72, 73) turi staciakampę plokštę su aukštomas atkraštėmis ir reljefiška raito nuogu bernuko figūra (pav. 93—95). Berniukas — baltas, auksaplaukis, melsvame fone, o rémelis (atkraštės) — žalias. Vienoje plokštėje jis „joja“ į kairę, kitoje — į dešinę. Matyt, ir krosnies kampe jie panašiai buvo komponuojami.

Labai įvairūs yra karniziniai kokliai. Jie skiriasi dydžiu (ypač pločiu), profiliavimu, ornamentu. Be to, vieni jų yra glazūruoti, kiti — ne. Kokliai su tokiu pat ornamentu, gali būti skirtingai glazūruoti. Jų ilgis daugiausia 20—22 cm, bet yra ir iki 25 cm ilgio, o plotis svyruoja nuo 14—15 cm iki 20 cm. Bet yra ir žymiai trumpesnių. Net tuo pačiu raštu puošti ir tokio pat pločio karniziniai kokliai gali būti įvairaus ilgio. Dalis koklių dar iki išdegimo buvo supjaustomi iki reikiama ilgio. Tai rodo, kad bent dalis jų daryta krosnims, kurių dydis skyrėsi — standartinių dydžių kokliai joms netiko. Naudota balta, geltona, mėlyna, žalia glazūra. Žalia dažniausiai dengti išilginiai kraštai. Dauguma šių koklių masivūs, sunkūs, plokštės — storos. Ypač masivūs yra geometriniu ornamentu puošti kokliai.

Karnizinės koklių ornamentas, kaip minėta, yra įvairus. Daugiausia naudotas geometrinis, komponuotas iš volelių (kurie savo ruožti puošti dar skersiniai ranteliais, iš-

trižomis juostomis ir t. t.), išilginių pusapvalių griovelį ir lygių išilginių juostų, ranteliais suskirstytą į rombus ir t. t. (pav. 98, 99). Dalis jų puošta žvynais. Mažiau yra puoštų augaliniais motyvais — lapais, fantastiškais vaisiais, šake-lémis (pav. 100—102). Jie mažiau profiliuoti, dažniausiai turi tik išilginį volelių viršutiniame ar apatiniaame krašte ir plokštę (kartais kiek īgaubtą). Volelis paprastai lygus, dengtas tamsiai žalia glazūra, o plokštė puošta augaliniais motyvais, bet ornamentas gana lėkštas — balzganame ar gelšvame dugne — rudi, violetiniai ar balzgani lapai, žiedas ar vaisius (pav. 107).

Išliko dalis augalinių ornamentų puošto (pav. 107) kampinio koklio su kampe prilipdytu 12 cm aukščio ir 10 cm pločio skydu, profiliuotais kraštais, su Sforcų žalčiu (pav. 106). Jis dengtas tamsiai (juoda) glazūra. Rasti fragmentai dar kelių koklių, puoštų penkių laukų herbu. Jų laiko du žmonės — augalai. Geriau išliko skydo dešinėje buvusi moteriška figūra (pav. 103—105), o kairėje, atrodo, bus buvusi vyro. Šie kokliai — apie 25 cm ilgio ir 19 cm pločio, apie 10 cm ilgio kakleliais, masyvūs (apie 1 cm storio plokštés), ornamento reljefas gana lėkštas, glazūra blogai išlikusi, įvairi. Apatinis volelis ir viršuje siauras krašteliš, kaip paprastai, — žali, plokštés dugnas — geltonas, herbo skydas, atrodo buvo baltu dugnu su melsvomis ar žalsvomis herbinėmis figūromis, o būtybės, laikančios herbą — baltos su žaliais augaliniais elementais arba tamsios. Ir šių koklių dalis supjaustyta dar iki išdegimo (kai kur nupjauta dalis herbą laikančios figūros). Matyt, visas krosnies karnizas buvo iš tokių koklių, ir dalį jų reikėjo sutrumpinti iki reikiamo ilgio. Su tokiu pat herbu ir kitomis ornamento detalėmis koklių fragmentų rasta Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje ir šalia 1551 m. pradėtos statyti naujos Šv. Onos ir Barboros bažnyčios Gedimino kalno šiaurinėje pašlaitėje, tarp likučių pastato, nugariauto prieš bažnyčios statybą (24, p. 3). Herbo priklaušomybė iki šiol nenustatyta.

Originalią grupę sudaro kokliai su scenomis iš „kiškių gyvenimo“. Rasta bent keliolikos tokių sudaužytų koklių fragmentų (pav. 109—111). Matyt, būta bent kelių jų piešinių. Gana reljefiškos figūros vaizduoja kiškius prie

katilo su kojomis, pučiančius dumplėmis ugnį po juo, lankais ginkluotus kiškius traukiančius į medžioklę ar kovą ir t. t. Kokliai — apie 18 cm pločio ir iki 25 cm ilgio, bet būta ir trumpesnių. Beveik visi jie glazūruoti: žalias volėlis apatiniaiame krašte, nežymiai gaubta plokštė dengta geltona glazūra, o figūros Baltos arba tamsios. Atrodo, kad šie vaizdeliai iliustruoja tuo metu žinomą pasakojimą ar jų ciklą apie „narsius kiškius“, bet tokiais siuzetais puoštų koklių kaimyninėse srityse nežinome.

Gana stambią grupę sudaro lovio formos kokliai. Molinė stačiakampė plokštė, atspaudus joje ryškų, reljefišką ornamentą buvo sulenkiamai lėkštai lanku (šonai aukštyn), galai užlenkiami, apdailinami arba net prilipdomi krašteliui (kartais jie atšokę). Išeina stačiakampis lovelis apvaliu dugnu, primenantis pusiaucilindrinių koklių. Jų sekant, viršutiniam koklio gale, priekyje, uždedama dar iš molinės plokšteliés išpjauta žemo lanko formos arka. Tokių koklių aukštis — 30—34 cm, plotis — 19,5—20 cm, o gylis — 5—7 cm. Jo dugne, nišoje, esas piešinys yra trumpesnis ir siauresnis. Plokštė — 1—1,5 cm storio. Jie kaip ir pusiaucilindriniai kokliai neturi kaklelių, nugaros dažniausiai neaprūkusios. Matyt, jie puošė iš molio drėbtą krosnies sienelę. Taigi, lovio formos kokliai imituoją Centrinės Europos kraštose XV a. paplitusius pusiaucilindrinius koklius. Ten žiestas cilindras buvo išilgai perpjunaamas ir, užlipdžius galus, gaunamas stačiakampis lovys apvaliu dugnu, tik gilesnis. Jo vidus nebuvo ornamentuojamas, bet dažniausiai anga (ar jos dalis) uždengiama kiaurarašte plokštė, sekancią gotikinės architektūros ornamentika. Iš pusiaucilindrinių koklių buvo mūrijama viršutinė cilindro formos krosnies dalis.

E rūsio asloje rastųjų lovinių koklių ornamentika įvairi: naudoti augaliniai motyvai, Senojo Testamento ir Evangelijų scenos, alegorinės figūros, fantastiniai gyvūnai, buitinės scenos. Jų yra glazūruotų ir neglazūruotų. Iš neglazūruotų koklių šukių matyti, kad jų piešiniai buvo ypač detalūs, išbaigtai, ornamentas reljefiškas, gerai atspauistas. Daugumas jų ir gerai išdegsti. Naudota daugia-spalvė glazūra. Koklio kraštai — dažniausiai žali, dug-

nas — baltas ar gelsvas, figūros — daugiaspalvės. Glazūra dažnai susilieja, jos storas sluoksnis uždengia piešinį.

Augaliniu ornamentu puoštą pavyko atkurti tik keturis. Vieni iš jų su stambia statinaitės formos vaza žemu kakleliu ir įmerktais 5 žiedais (pav. 112, 113). Kitus puošia maža, žema vazelė be ąsų, su virš jos iškyylančiu vaisiumi ar žiedo pumpuru tarp lapų (pav. 114—115). Piešinio aukštis — apie 24 cm, o palyginus kelis tokius koklius, matyti, kad tarpas tarp vazelės dugno ir lovelio galio svyruoja nuo 1 cm iki 3—4 cm. Taigi, piešinys buvo įspaudžiamas kartais aukščiau, kartais žemiau. Treti šios grupės kokliai puošti dviem vaisiais ar vazelémis, kurių apatinį iš dalies dengia žiedas, o šonuose — vynuogiu stiebeliai su lapais (pav. 116, 117). Panašus ornamentas ir kai kurių čia rastų kvadratinį koklių (pav. 89). Likusių piešinio centre — fantastiškas žiedas ar vaisius, kurį lesta ilgakaklis paukštis, o likusią dalį užpildo stiebeliai, lapai (pav. 118). Ne-glazūruotų koklių piešinys labai rūpestingas, ryškus. Glazūra gana vienoda — baltame dugne geltona ir mėlyna glazūra dengtas ornamentas.

Loviniai kokliai Lietuvoje negausūs. Jų fragmentų rasta keliose vietose Vilniaus senamiestyje, Kaune ir Klaipėdoje (pastaruosius tyrinėtojas vadina „dekoratyvinėmis plokštėmis“, 8). Augaliniu ornamentu puoštą koklių tarp jų labai mažai. Klaipėdoje rasti nedideli jų gabaliukai neleidžia tiksliau atkurti rašto (8, pav. 16). Tik kokliui su paukščiu analogų rasta Kaune (28, pav. 10:3). Iš kaimyninių sričių panašių skelbtų radinių taip pat nežinome.

Biblijiniu siužetu puoštą lovinių koklių šiame rūsyje iki šiol rasta labai nedaug. Rasti fragmentai bent trijų ne-glazūruotų ir poros glazūruotų koklių, vaizduojančių Adomą ir Ievą po pažinimo medžiu (pav. 119, 120). Pavyko atstatyti tik piešinį (pav. 121). Kokliai labai apsistyrę, piešinys neryškus. Glazūruotų koklių spalvos irgi blogai išlikusios. Matyti, kad abi figūros buvusios geltonais plaukais, medžio viršus — žalsvai mėlynas. Tokių koklių mažų fragmentų rasta Kauno senamiestyje (3, p. 120) ir Vilniuje šalia Dominikonų bažnyčios (13, p. 51). Išlikę fragmentai per maži kad galima būtų nustatyti Lietuvoje rastų koklių piešinio tapatumą ar skirtumus.

Adomo ir Ievos tema buvo mėgstama XV a. antrosios pusės — XVI a. dailininkų, todėl dažnai ji perkeliama ir į koklius. Šią sceną vaizduojančių koklių rasta Vokietijos miestuose (7, pav. 85), Švedijoje (1, p. 42, pav. 51), Čekijoje (19, lent. 49:1,2), Lenkijoje (29, pav. 93). Tokiu, tik skirtingo dydžio piešiniu puošti ir loviniai kokliai ir koklių plokštės. Kokliams piešinius kūrė dailininkai įvairiai vaizdavo šias figūras, pažinimo medij, žaltį. Vilniuje rastiesiems tiesioginių atitikmenų iki šiol nežinome. Lieka pridurti, kad Vakarų ir Centrinės Europos miestuose ir pilyse randama gana daug koklių, puoštų kitomis iš Biblijos paimtomis scenomis: Ievos sutvėrimas, Kaino ir Abeilio auka, Kainas užmuša Abelį, Abraomas aukoja savo sūnų, Samsono kova su liūtu ir t. t.

Nemažiau gausūs ir įvairūs tuo metu Vakarų ir Vidurio Europoje buvo kokliai, vaizduojantys Evangelijų siuzetus, šventuosius. Kiek gausesni jie ir tarp šio rūsio koklių, palyginus su iliustruojančiais Senąjį Testamentą. Pirmiausia — tai kompozicija, kurią sąlygiškai galime pavaudinti Šv. Šeima ar Šv. Ona Globėja. Vaizduojama stovinti moteris (Šv. Ona) apglėbusi sédinčią moterį (Mariją) su kūdikiu (Kristumi) prie kelių (pav. 122, 123). Reljefas ryškus, visa kompozicija apie 22 cm aukščio ir tik 8—8,5 cm pločio, nors ir apsupta augalų šakelėm, užpildo tik lovio dugną. Rastos bent šešių tokų neglazūruotų ir kelių glazūruotų koklių šukės. Glazūra blogai išlikusi. Naudota geltona (ja dengtas rémelis — atkraščių vidinė pusė ir arka viršuje), balta, mėlyna glazūra. Panašių, irgi blogai išlikusių, koklių rasta ir Kauno senamiestyje (28, pav. 10:1).

Rastas nedidelis (11×8,5 cm) neglazūruotas fragmentas su Madona (pav. 127). Ši Renesanso dailininkų ypač mėgstama tema buvo perkelta į koklius. Koklių gabalų su Madona bent du variantai rasti XVI a. pirmos pusės sluoksniuose Klaipėdoje (8, p. 54, pav. 14; 12, pav. 11). Abu šie radiniai skiriasi nuo vilniškio. Artimiausia Vilniuje rastajai koklio dalis žinoma iš Bauskės pilies. Ji duotuojama XVI a. pirmais dešimtmečiais (16, pav. 22). Manoma, kad koklio piešiniui panaudotas vokiečių dailinin-

ko S. Behamo kūrinys „Šv. Mergelė su kriausė“ (16, p. 118—119).

Kitas šios grupės koklio piešinys — angelas, laikantis drobulę su Kristaus atvaizdu (pav. 124—126). Piešinys 19×13 cm, reljefiskai išskirkia Kristaus galva (pav. 125). Rasti tik kelių tokų koklių fragmentai. Kokliai buvę neglazūruoti ir glazūruoti. Pastarųjų baltame dugne geltona auksine spalva paryškinta angelo figūra, o melsva — drobulės kraštai, raukšlės. Piešinys, greičiausiai, paimtas iš ankstyvųjų A. Diurerio ar jo mokyklos dailininkų kūriinių. Vélesniuose kūriiniuose angelą pakeičia Šv. Veronika, o Kristaus galvą apjuosia erškėtių vainikas.

Taigi ir Evangelijos tema siužetų turime vos porą, kai Vidurio ir Vakarų Europoje koklius (dažniausiai kvadratišius, plokščius) XV a. antroje pusėje — XVI a. pradžioje ypač mėgsta puošti Evangelijos siužetais (Kristaus gimimo scena, Kristaus iškilmingas įžengimas į Jeruzalę, Kristus ant kryžiaus, Prisikėlimas ir t. t.) (19, lent. 38—43, 46, 47). Lietuvoje jie iki šiol reti. Kauno ir Klaipėdos senamiesčiuose rasta tik lovinių koklių su Kristumi ant kryžiaus (12, pav. 13).

Tuo metu Vidurio ir Vakarų Europoje ant koklių dažnai vaizduojami ir šventeji (1, p. 39; 19, lent. 35—40). Vilniuje, ant rūmų E rūsio aslos suverstose krosnių liekanose kol kas rasta koklių tik su Šv. Jurgiu (pav. 129, 130). Jie irgi negausūs. Rasti gabaliukai kelių neglazūruotų ir keilių tokų pat glazūruotų. Atkurti visų piešinio detalių dar negalime. Koklių būta puošnių: baltas žirgas auksuotom kamanom, raitelis mėlynu žiponu, auksinėmis plunksnomis puošta kepure, auksuotais pentinais... Šv. Jurgis — mėgstama ano meto dailininkų tema. Jis dažnai vaizduojamas ir ant koklių, ypač Čekijoje (19, lent. 35—37). Dažniausiai tai šarvuotas riteris, raitas, o kartais ir pėscias, kovoja su drakonu tik ietimi. Ietimi kovojantis pavaizduotas ir ant Lenkijos XV a. koklių (29, pav. 95). Kalaviju užsimojęs šv. Jurgis renesanso dailininkų kūryboje retas, dažniau aptinkamas ankstyvojoje ikonografijoje. Vėliau nusistovi šv. Jurgio vaizdavimas raiteliu su ietimi. Toks jis išplito ir lietuvių liaudies skulptūroje. Taigi, Vilniaus ko-

klių gamintojai rėmėsi kažkokiui ankstyvu grafikos ar ta-pybos kūriniu.

Loviniai kokliai buvo puošiami ir kitais motyvais. Kiek skaitlingesni buvo kokliai su keturkoje sparnuota būty-be — drakonu (pav. 131, 132). Jo piešinys $12,5 \times 21$ cm dy-džio, reljefiškas. Tokie kokliai neglazūruoti ir glazūruoti (dengti geltona, mėlyna, balta glazūra). Panašios sparnuo-tos būtybės ant koklių Vidurio Europoje vaizduojamos bent nuo XIV a. (26, pav. 1).

Rasti kelių koklių fragmentai su dviuodege sirena (pav. 133, 134, 135). Jie taip pat buvę vieni glazūruoti, ki-ti — ne. Ornamentas ryškus, reljefiškas. Šių fantastiškų būtybių vaizdavimas buvo mégstamas XV—XVI a. daili-ninkų. Prahoje jų figūromis kvadratiniai koklių plokštės puošiamos nuo XV a. (19, p. 43, pav. 51:2). Vilniaus pilies rūmų teritorijoje 1988 m. XV a. sluoksniuose rasta kvad-ratinių plytelių, puoštų taip pat dviuodegémis srenomis, jos dengtos tamsia, juodai žalia, glazūra (25, pav. 52).

Surinkta gana daug lovinių koklių su besimeilikaujan-čia pora (pav. 136). Piešinys 13×17 cm dydžio, abi figūros labai reljefiškos. Jų yra neglazūruotų ir glazūruotų. Nau-doti ivedairūs spalvų deriniai. Vyrauja geltonas, auksinis dugnas. Moters drabužiai — kartais ištisai tamsūs, o kar-tais — palaidinė balta, o sijonas tamsus. Panašiai spalvi-nami ir vyro drabužiai: durtinis — tamsus, o kelnés — šviesesnés, rudos.

Būta koklių su alegorinémis figūromis. Pavyko atkurti renesanso epochos drabužiais vilkinčio vovo su veidrodžiu (?) figūrą. Jų rasta tik glazūruotų. Glazūra tamsi, tar-si perdegusi (pav. 128). Kituose matome tarsi ant taurės ar padéklo išsikėtojusį Bachą (?) su pakelta taure. Matyt, ši grupė bus buvusi ivedairesnė — turime kelių panašių koklių dalį, iš kurių dar negalime atkurti pilnesnio pie-šinio.

Yra ir plokščių stačiakampių koklių, kurie dydžiu ir piešiniu panašūs į lovinius. Tai $28—29 \times 19$ cm dydžio kokliai siauromis, apie 1,5 cm aukščio atkraštémis. Jų visą stačiakampę plokštę užpildo alegorinė ar mitologinė fi-gūra. Jie neskaitlingi. Vieno jų plokštėje — moteris su veidrodžiu (pav. 139). Visi jie yra glazūruoti — žalios at-

kraštės, balta figūra geltoname fone. Kitoje plokštėje — moteris su smėlio laikrodžiu kairėje rankoje ant savotiško pjedestalo (pav. 138). Išliko dalis vieno glazūruoto ir kito neglazūruoto koklio su vyro figūra. Jo iškeltoje dešinėje rankoje — širdis (?), o kairė remiasi į skydą (pav. 137). Pastariesiems radiniams tarp skelbtų kaimyninių kraštų koklių analogų iki šiol neradome.

Ant E rūsio aslos suverstose krosnių griuvenose rasta ir daugiau pavienių koklių gabaliukų. Būta dar koklių su kitų alegorinių figūrų piešiniais (išliko merginos galvutė, pav. 149), su Žygimanto Senojo Aru (pav. 150), karnizinių koklių su fantastiškomis būtybėmis ir t. t. Ištirtoje rūsio dalyje jų rasta tik po keletą fragmentų. Galbūt jų šukių pavyks dar rasti likusioje rūsio dalyje.

Krosnių karūnėlės taip pat labai īvairios. Dalis jų kiauraraštės plokštės dantytu viršutiniu kraštu, dengtos ruda, gelsva, žalia glazūra (pav. 146, 147). Jos sudaužytose į smulkius gabalus. Tokių pat yra rasta Kauno senamiesčyje (5, pav. 13).

Kitą koklių karūnėlių grupę sudaro kokliai smailiu aukštu viršutiniu kraštu. Viršutinė tokį koklių eilė sudarydavo dantytą krosnies viršutinę briauną, primindavo „karūną“. Tokie kokliai — 18,5 cm pločio ir 34 cm aukščio su 14 cm aukščio moters biustu nišoje (pav. 145). Rasta bent keliolikos koklių šukių, bet visiškai atstatyti galime tik piešinį. Visi šie kokliai — glazūruoti. Atkraštės ir viršūnė dengtos tamsiai žalia glazūra, nišos vidus — geltona, moters drabužių dalis — žalia. Moters poza, drabužiai, glazūra artimi vienam iš alegorinių koklių (pav. 138). Panašių, XV a. pabaiga—XVI a. pradžia datuojamų koklių su aukšta šakota viršūne ir figūrėle nišoje (kartais niša uždengiama kiaurarašte plokštė) būta ir Centrinėje bei Vakarų Europoje (1, pav. 145, 146, 148 a).

Daugiausia rasta koklių su stačiakampe plokštė, virš kurios viršutinio krašto išskyla apie 6 cm aukščio skulptūrinė stilizuota, kiek į priekį palenkta žmogaus galva ir pečiai. Atrodo, kad vienur vaizduota moteris, kitur — vyras. Šios figūros tarsi laiko apglėbusios, prie krūtinės prispaudusios, kvadratinės plokštės centre esantį herbinį skydą su dviem figūromis (Kujavijos?) (pav. 140—143).

Herbą supantis ornamentas, ypač apatinio krašto puošimas — nevienodas, labai plokščias, kartais vos žymus. Tuo skiriasi nuo daugumos ant rūsio aslos rastų koklių su reljefišku ornamentu. Šių koklių yra glazūruotų ir neglazūruotų. Jų kraštai ir apačia — žali, herbo figūros pavaizduotos gelsvame fone, o skydą laikanti figūra yra balta, jos drabužiai — kartais mėlyni, kartais violetiniai. Įdomu ir tai, kad nemažai šių koklių mažiau susmulkinti, kai kurie beveik sveiki (numušta tik figūrėlės galva). Iš visos šios grupės išskiria vienas, kurio plokštėje — 9,5 cm aukščio ir 7 cm pločio skydas su lokio (?) galva (pav. 144). Ši figūra taip pat yra geltoname fone, galva — balta, o žemiu antkaklio — mėlyna. Tokios formos kokliai (karūnėlės) naudoti ir Kaune, tik jie reljefiškesni, kiti herbai (Ragai, Žygimantų Aras) (5, pav. 13; 28, pav. 11:3). Naudoti jie ir Lenkijoje (1, pav. 81).

Krošnies kampų papuošimui buvo naudojamos ir fialos. Rastos bent 5 jų viršūnės, keletas kitų gabalų. Jos daugiakampės, plokščia nugara, apie 32 cm ilgio (pav. 148), padarytos iš gero molio, dengtos tamsiai žalia glazūra. Panašių, dengtų geltona ir žalia glazūra, rasta Žemutinės pilies teritorijoje šalia Šv. Onos Barboros bažnyčios, nugriauto mūrinio pastato vietoje (24, pav. 3, 4). Rasta tokιų pat fialų ir Klaipėdoje XVI a. pradžios sluoksniuose (11, pav. 2).

Kartu su kokliais rasti ir du apie 10 cm aukščio ir 9 cm pločio skydeliai su dvigalviu aru, kuriam ant kaklo užmauta karūna (pav. 108). Kieno šis herbas — tebéra neaišku. Abu skydeliai dengti žalia ir balta glazūra, abu blogojoje plokštės pusėje turėjė nedidelę ataugą įmūrijimui į krošnies sienelę. Panašiai įtvirtinamų molinių plokštelių su herbais yra rasta Myro pilyje, Klaipėdoje, Rygoje, bet ten šie radiniai yra iš XVI a. pabaigos—XVII a. pradžios (9, p. 50, pav. 22, 23; 31, pav. 57).

Kaip matome, ant aslos suverstieji kokliai yra labai įvairūs (dubeniniai, plokšti kvadratiniai ir stačiakampiai, karniziniai, loviniai, karūnėlės), bet visi jie vienai kai — būdingi XV a. pabaigai—XVI a. pradžiai. Tarp jų néra XVI a. viduriui būdingų koklių. Bene vélyviausias iš iki šiol rastų yra kampinis karnizinis koklis su Sforcu

herbu. Matyti, kad ant rūsio aslos yra suverstos kelių krosnių griuvenos. Galime spėti, kad tai vieno iš rekonstruojamų rūmų korpuso išgriautą krosnių liekanos, suverstos, kai XVI a. trečiame dešimtmetyje buvo perstatomi rūmai. Tai rodytų, kad rūmų pietinis korpusas iki šios rekonstrukcijos stovėjo gana ilgai. Per tą laikotarpį pasikeitė rūmų aplinka — pakilo žemės paviršius išorėje, į pietus nuo rūmų, o tuo pačiu pakilo ir grunto vandens lygis (įtakos galėjo turėti ir šalia pilies ant Vilnios XV a. pastatyti vandens malūnai). Tad E rūsio asla atsidūrė po vandeniu, todėl buvo būtina aslą pakelti, izoliuoti nuo drėgmės. Taigi, XVI a. pradžios krosnių liekanos patvirtina, kad ir pietinis rūmų korpusas yra statytas greičiausiai XV a. pradžioje, o XVI a. trečiame dešimtmetyje — tik perstatytas.

Krosnių griuvenos rodo, kad XV a. pabaigoje—XVI a. pradžioje rūmų krosnys buvo gana įvairios. Dalis jų turėjo būti puošnios, vėlyvajai gotikai ir ankstyvajam renesansui būdingos formos, „dviaukštės“. Apatinė jų dalis statyta iš kvadratinės plokštinių koklių buvo kubo ar stačiakampės prizmės formos, ant jos stovėjo cilindrinė krosnies dalis iš lovinių koklių, bent dalies krosnių viršu puošė aukštostas karūnėlės, stačiakampės dalies cokolių ir viršu juosė profiliuotų karnizinių koklių juostos. Tuo būdu pasipildo duomenys ir apie senųjų rūmų interjerą.

Šis radinių kompleksas papildo mūsų žinias apie XV a. pabaigos ir XVI a. pradžios Vilniaus kultūrinį gyvenimą, amatus. Matome, kad tuo metu Vilniuje ar bent valdovo dvare dirbo dailininkai, koklininkai. Néra abejonės, kad kokliai daryti vietoje. Ryšiai su Vidurio ir Vakarų Europos kultūros centrais buvo gana gyvi, iš ten plito madingos formos, ornamentika, pasiekė knygos, dailės kūriniai. Vietiniai meistrai ne tik sekė jais, bet suteikdavo dirbiniams ir vietinių bruožų, sukurdavo savų piešinių. Visa eilė koklių pasižymi ypač rūpestingu piešiniu, puikiais atspaudais. Sunkiau to meto koklininkams sekési su glazūra. Nemaža koklių su lopais atšokusia, nukritusia glazūra, kitur ji susiliejusi, nutekėjusi, ypač kur buvo naudota daugiaspalvė. Matyt, šioje srityje dar trūko didesnės partities. Tas faktas, kad tokio pat piešinio kokliai, kartais

tik blogesnės kokybės aptinkami Vilniaus ir Kauno senamiesčiuose, rodo valdovo rūmų meninę ir kultūrinę įtaką kraštui. Menotyrininkams ir kultūros istorikams nustačius surastąjį koklių ornamentų prototipus, jų kilmę, paaiškės su kuriais to meto kultūros, meno centrais XVI a. pradžioje rūmų amatininkai palaikė gyviausius ryšius.

IŠORINIO KIEMO TYRIMAI

Atidengiant pietinio korpuso D ir E rūsius, į pietus nuo rūmų tirtas tik siauras išorinio kiemo ruožas. Ties abieju rūsių riba aptikta apie 2 m storio akmenų ir plytų sieną, einanti nuo rūmų toliau į pietus (greičiausiai kontraforfas), o ploto vakariname krašte — kito mūro rytinis kraštas. Kad išsiaiškinti minėtų mūrų paskirtį, dydį ir chronologiją, bei sukaupti nors truputį duomenų apie išorinį kiemą bei rūmų pietinės sienos pamatus, ties E rūsiu, išorėje, tyrėme 10×12 m dydžio plotą.

Vėlyvieji kultūriniai sluoksniai čia tokie pat, kaip ir virš rūmų rūsių likučių: viršuje supiltas 0,8—1 m storio maišytos juodos žemės sluoksnis, o po juo yra rūmų griuvenų sluoksnis. Nugriaudžiant rūmų griuvenos supiltos ne tik virš rūsių, bet ir paskleistos toliau į pietus daugiau kaip 10 m pločiu, nes rūmus griaunant išorinis kiemas buvo bent 1—1,5 m žemesnis už vidinį. Griuvenų sluoksnis — 1,2—0,9 m storio.

Po rūmų griuvenomis yra kietas, pilkšvos žemės sluoksnis su degėsiais, smulkiomis griuvenomis (pav. 30, 31). Šio sluoksnio viršutinėje dalyje aptikti medinio (?) pastato pėdsakai. Jis stovėjęs apie 4—4,5 m į pietus nuo rūmų, buvęs didesnis negu $6 \times 3,5$ m (pietinės sienos pėdsakų nerasta, greičiausiai, jie liko už kasto ploto ribų). Sienų vietą žymi vienos plytų eilės pamatas (plytos détos ant žemės skersai sienos krypčiai, nesurištos nei moliu, nei kalkémis), ant kurio, turbūt, gulėjo mediniai sienojai. Išliko 2,45 m ilgio rytinės sienos pamatų dalis. Viduje yra $1,2 \times 1,75$ m dydžio krosnies pamatas. Jo kraštai iš plytų, surištu moliu, o vidus užpildytas plytgaliais ir moliu. Kai

kur
pras
kon
voj
dur
kota
XV
anti
a. sa
žem
kur
žvy
rū s
akm
ruo
mer
peli
batu
Ras
vier
li 8,
tūri
kur
réjc
nių
čerp
dyd
Ji y
rib
šlap
liais
lių
iš su
rio
Tarp
nių
tas
gab

kur išliko plytomis grįstos aslos lopinėliai. Naudotos pa-prastos, įvairaus dydžio plytos, kartais jos padėtos braukomis į viršų. Netoli pastato, ypač į vakarus nuo jo, pilkšvoje maišytoje žemėje rasta keletas smulkių XVIII a. vidurio Lietuvos ir Lenkijos bei viena varinė to paties laikotarpio Vengrijos monetėlė, o prie krosnies pamato ir XVIII a. koklių šukių. Taigi, lūšnelė bus stovėjusi XVIII a. antroje pusėje ir nugriauta kartu su rūmais XVIII ir XIX a. sandūroje.

Giliau po pastato liekanomis ir greta jų visame plote žemė tamsesnė, maišyta su smulkiomis griuvenomis. Kai kur yra tarsi išpiltų degesių ploteliai, kitur — daugiau žvyro, o kai kur — ir kelių centimetrų storio ir kelių metrų skersmens smėlio lopinėliai, numesti pavieniai nedideli akmenys. Puodų šukių nedaug, jos smulkios, dalis glazūruotų. Nedaug ir pavienių XVI ir XVII a. koklių fragmentų. Yra sunykusių gyvulių kaulų, smulkių stiklo kruopelių (stiklas labai plonas) ir pavienių metalinių dirbinių: batų pasagelių, raktų, spynų, vinių, metalinių virbalų... Rasta ir pavienių retesnių daiktų. Arčiau kontraforso rasta viena plomba su herbu (?) vaizduojančiu pilies vartus, daili 8,6 cm ilgio kaulinė rankenėlė su įrašu ir kt. Giliau kultūrinis sluoksnis darosi vis tamsesnis ir drėgnesnis. Kai kur susidarę nedideli, ploni durpių lopinėliai — kieme turėjo telkšoti nedidelės pelkės. Sluoksnyje yra ir stambesnių suskilusių smiltainio blokų gabalu (pav. 35), plokščių čerpių gabalu, plytgalių.

Tamsioje žemėje vos išsiskyrė apie $2-2,5 \times 1,5-2$ m dydžio netaisyklinga duobė, buvusi apie 70—80 cm gylio. Ji yra apie 3 m nuo rūmų pamatų ir 4 m nuo D ir E rūsių riboje buvusio kontraforso (?). Duobė užpildyta tamsia, šlapia žeme su XVI a. pabaigos—XVII a. pradžios kokliais. Tarp jų rasta apie 50 sveikų arba pusiau sveikų koklių ir nemaža smulkesnių ir stambesnių jų šukių. Kokliai iš sugriautų krosnių (prirūkė), bet tarp jų néra molio, kurio paprastai gausu, kai išverčiamos krosnies liekanos. Tarp koklių yra smulkių langų stiklo trupinių, keli alavinių rémelių gabalėliai, o vakariname duobės krašte įverstas ir apdažytas 65×25 cm dydžio taštyto konglomerato gabolas, dugne — 1509 m. pusgrasis.

Duobės dugno lygyje rūmų pasienyje suversta daugiau griuvenų, nedidelių akmenų (pav. 32). Griuvenose yra ir stambesnių plytgalių, viena kita ir sveika plyta, daug skiedinio trupinių, todėl pasieniu sluoksnis šviesus. Kiek giliau jis apima 3—4 m pločio ruožą, o toliau nuo sienos į pietus sluoksnis — juodas, nors pavienių plytgalių, puodų šukių, koklių gabaliukų dar yra. Yra dar ir plokščią čerpių. Naujas radinys, aptiktas tik čia, — tai keliolika didelių storasienių vazonų šukių.

Apie 5 m nuo rūmų sienos kieme rasti keturių porų stulpų galai. Jie stovėjė eilėmis, lygiagrečiai rūmų pamatams (vakarinis jų tik 1 m nuo priestato, bokšteliu, pamatu). Viršutiniai stulpų galai supuve, išliko 50—80 cm ilgio gabalai. Stulpų apatiniai galai 20—22 cm storio, buki, kai kurių šonai aptašyti. Vieno stulpo šone, netoli galo, iškirsta iškarpa tarsi sienojų sujungimui. Taigi, įkasti jau naudotų sienojų gabalai. Stulpų eilės yra 2,5—2,6 m viena nuo kitos, o tarpai tarp porų — 3,7 ir 2,9 m. Vietoje vieno stulpo įkasti du plonesni. Matyt, čia rūmų pasienyje, būta kažkokios laikinos pastogės.

Kasant dar gilyn ploto pietinėje dalyje, toliau nuo sienos žemė darosi tamši, šlapia, bet joje labai daug tamsaus, tarsi perdegusio skiedinio gabalu ir smulkių lovelinių čerpių (vienuolių) gabaliukų, yra skiedrų, durpių plotelių. Tuo tarpu kitų radinių — dargi stambesnių plytgalių — reta. Plytos 31—32 cm ilgio ir 14—16 cm pločio bei 7—9 cm storio, yra ir grindų plytelių gabaliukų. Dalis jų buvusių dengtos žalia glazūra. Gyvulių kaulų ir puodų šukeilių labai mažai.

Prie rūmų pamatų, po griuvenų ir akmenų sluoksniu, aptiktas supiltas apie 4 m pločio ir apie 90 cm storio smėlio sluoksnis. Jis nuolaidėja į pietus ir remiasi į durpių ir juodos žemės sluoksnį. Smėlis labai vandeningas, pjūvyje nesilaiko — griūna su tekančiu vandeniu.

Kasant šį smėlij, prie rūmų sienos išryškėjo apie 70 cm pločio rūmų pamatų griovio kraštas. Pasiektas paviršius, kuriame kastas griovys rūmų pamatams. Jis iškastas tik apie 60—70 cm gylio.

Likusioje ploto dalyje natūralus žemės paviršius 1989 m. rudenį liko nepasiekta, darbai nutrūko 6—6,5 m

gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus. Šiu darbų metu ne tik sukaupti duomenys apie sluoksnius šalia rūmų, bet ir atidengtos mūrinių pastatų dalyse.

Rūmų pietinės sienos pamatai. Išliko apie 4 m aukščio jų dalis. Paaiškėjo, kad apačioje jie buvę apie 3,6 m storio (jei ir vidinėje pusėje néra pastorinti). Pamatai mūryti griovio dugne, paklojus išilginius 16—18 cm storio pušinius rąstelius. Apatinė, 0,9—1 m aukščio pamatų dalis, mūryta tik iš stambių akmenų (i tarpus tarp jų išėta smulkesnių), paviršius nelygus, neglaistytas. Po to, palikus 20 cm pločio pakopą pamatai mūryti iš akmenų ir plytų. Mūras lygus, gerai išlikęs. Aukštyn kas 40—60 cm palikta po 20—25 cm pločio laiptelį. Pamatų išorėje yra 5 tokie laipteliai ir siena viršuje yra apie 1,1 m plonesnė negu pamatų apačia. Mūro išorinis paviršius gerai išlikęs. Matyt, kad pamatus išmūrijus, apie 2—2,5 m aukščio jų dalis buvo užpilta griuvenomis ir statybinėmis atliekomis. Taigi, šioje vietoje rūmų sienos išorėje buvo pylimėlis, kaip ir prie senųjų pilių (Medininkų, Kauno) gynybinių sienų.

Rūsio asla iš pradžių buvo apie 1 m aukščiau išorinio kiemo.

Kontraforsas (?) ties D ir E rūsių riba buvės apie 2 m storio ir apie 3,5 m ilgio. Kastame plote atidengtas jo vakarinis kraštą, mūrytas iš stambių akmenų. Mūro viduje primesta smulkesnių akmenų, pietiniame gale skiedinys labai blogas, suireš, akmenys vos surišti. Mūras tvirtesnis tik arčiau rūmų sienos. Išliko apie 2,5 m aukščio dalis prie rūmų sienos, o toliau mūras labiau nuardytas, išliko tik viena dvi eilės akmenų.

Vakarinéje pusėje, po apatinė akmenų eile, yra plonas kalkių ir smulkių griuvenų sluoksnelis, kuris tėsiasi dar apie 1,6 m toliau į pietus nuo kontraforso galo, o giliau yra supiltu smėlio sluoksnis. Mūro liekanas dengia XVII a. pabaigos—XVIII a. sluoksniai. XVIII a. pabaigoje žemės paviršiuje jis jau nebuvo matomas — nežymimas XVIII a. vidurio plane, néra jo XVIII a. pabaigos piešiniuose.

Kontraforso rytinis kraštą tarsi kiek kitaip mūrytas — daugiau plytų žemesnėje mūro dalyje (ji iki galo neatkasta). Galimas dalykas, kad kontraforsui panaudota dalis senesnio mūro.

Priestatas (bokšteliis). XVIII a. pabaigos rūmų piešiniuose matome prie pietinio korpuso išorinės sienos buvus du keturkampius priestatus, tarsi bokštelius. Vienas iš jų stovėjės arčiau Katedros, šalia rūmų vartų (rytinėje jų pusėje), o kitas — toliau į rytus. 1989 m. pastarojo pamatai ir aptikti ties rūsių E ir F riba, apie 37,80 m nuo rūmų pietryčių kampo. Jis buvęs apie 4 m pločio (rytinė siena) ir apytiksliai 6,5 m ilgio (atkasti jo $3,65 \times 3,75$ m dydžio pietryčių dalies pamatai). Priestatas labiau nugriautas (iki pamatų), žemiau negu rūmų sieną. Jo rytinės sienos pamatų viršus yra apie 40 cm giliau negu rūmų sienos (pav. 33).

Pamatai mūryti kultūriniame sluoksnyje iškastoje duobėje. Prie jų pietinės sienos išliko duobės kraštą tvirtinusių lento. Pamatus sudaro storas skiediniu surištų griuvėnų ir akmenų sluoksnis, ant kurio dėtos dvi stambiuos akmenų eilės (akmenys — iki $70 \times 55 \times 60$ cm dydžio, ypač stambūs kampiniai). Tarp akmenų kai kur galais į pamatų išorę įmūrytos plytos (pav. 34).

Priestato rytinė siena buvusi apie 1 m, o pietinė — 1,3 m storio. Taigi, viduje liko siaura, 2,3—2,5 m pločio ir apie 4—4,5 m ilgio, patalpa. Rūsio po ja nebuvo. Patalpos rytinėje dalyje išliko plonėmis grįsta asla. Jai naudotos sienoms mūryti skirtos plytos, kurios vietomis dėtos ir braukomis į viršų. Aslą dengė plonytis tamsios žemės sluoksnis, virš jo — kelių centimetrų storio tarsi kalkių, o dar aukščiau vietomis 25—27 cm storio tarsi suplauto molio su žemėmis ir degésiais sluoksnis. Toliau į vakarus kiek daugiau degésių (vakarinė dalis liko 1989 m. neatidengta).

Priestatas statytas vėliau negu rūmų pietinis korpusas, kai jų išorėje buvo jau susidaręs storas kultūrinis sluoksnis ir pakilęs žemės paviršius. Pamatų viršaus lygyje, kime, rasti XVI a. pirmos pusės koklių fragmentai. Taigi, jis, greičiausiai, pastatytas XVI a. trečio dešimtmečio rūmų rekonstrukcijos metu ar neužilgo po jos. Jo paskirtis kol kas neaiški. Tai galėjo būti laiptinė išėjimui į sodą šalia rūmų, o gal tai rūmų apsildymui tarnavusi patalpa (molis ir degésiai viduje).

Prie rūmų pietinės sienos surasti keturkampio priestato pamatai patvirtino kai kurių XVIII a. pabaigos piešinių tikslumą (žr. pav. 3—6).

Nežinomo mūrinio pastato (?) kampas. Jis aptinktas tarp kontraforso ir priestato pamatų, 4,3 m į vakarus nuo kontraforso ir 1,9 m nuo rūmų pamatų apatinio krašto į pietus. Išliko tarsi mūrinio pastato pietrytinis kampus — 2—3 eilės nedidelių rūpestingai parinktų akmenų lygiu paviršiumi, o pats kampus išorėje apmūrytas plytomis. Plytos 31—32 cm ilgio ir 9—9,5 cm storio, mūryta daugiau išilgniais šonais į paviršių, siūlės storos, skiedinys pilkšvas. Išliko apie 1 m aukščio žemės paviršiuje buvusio mūro dalis prie kampo. Toliau į rytus ėjusių sieną perkrito rūmai. Siena nugriauta prie rūmų pamatų ir atrodo, kad palenda po jais. Taigi, šio senesnio pastato ar sienos pėdsakų galėtų būti ir E rūsio viduje. Jei čia būta pastato, tai jo pietinės sienos likučius turėtų dengti rūmų priestato pamatai.

35 cm į rytus nuo išlikusio mūrinio pastato kampo ir 1,35 m nuo rūmų pamatų išliko apie 16 cm skersmens stulpo dalis, o į pietus yra smailaus, beveik vertikalaus, stulpo dalis.

Pastato likučiai užpilti smėliu, mūrijant rūmų pietinio korpuso pamatus. 1989 m. rudenį jie liko iki galo neatidengti ir neištirti, nes tuo metu nepavyko pašalinti vandens iš perkasos.

Radiniai. Kaip minėta, kiemo kultūriname sluoksnyje aptikta įvairių radinių. Metalinių daiktų ir jų nuolaužų surinkta daugiau kaip 350 vienetų. Keliolika iš jų padaryti iš spalvotų metalų (monetėlės, plombos, kryželis ir žiedas), o likusieji yra geležiniai. Daugiau kaip pusę pastarųjų (apie 180) — vynys.

Didžiausią geležinių radinių dalį sudaro su pastatais susiję daiktais. Pirmiausiai tai — vynys. Jos keturkampio pjūvio, įvairaus ilgio, didesnėm ar mažesnėm galvutėm. Išskiria tik pora stambių. Viena jų 32 cm ilgio ir $2 \times 2,5$ cm storio su 4×4 cm dydžio ir 3,5 cm aukščio nupjautos piramidės formos galvute, kita kiek trumpesnė su 4 cm skersmens kilpa gale. Ant jų išlikę skiedinio pėdsakai rodo, kad jos buvusios įmūrytos. Žemiausioje sluoksnio da-

lyje rasta pora apie 15 cm ilgio vinių, kurios kiek plokštesnės, $0,8 \times 0,4$ cm storio, turi siauras, nedideles galvutes. Savo forma jos panašios į praėjusiais metais pirmojo ploto durpių sluoksnyje rastas XIV—XV a. ir Trakų salos pilyje rastas vinis.

Kita šių radinių grupė — tai durų (3) ir langų (2) kengės bei langų vyriai (12). Kengės tokios pat kaip ir D rūsyje — padarytos iš 3×1 cm storio ir 12—15 cm ilgio geležies juostos, kiek smailiesniu vienu galu ir 1,5—2 cm storio ir 5—6 cm aukščio apvaliu vertikaliu strypeliu vyriams užmauti (pav. 37). Langų ir langinių kengės įvairėsnės. Vienos jų, kaip ir D rūsyje, — iš apie 1×1 cm storio keturkampio strypelio vienu smailiu galu įkalimui į sieną ar staktą ir kitu apvaliu, statmenai užlenktu aukštyn — vyriams užmauti. Kitos padarytos kaip ir stambiosios durų kengės — iš juostelės su gale įtvirtintu vertikaliu, apvaliu, 5—6 cm ilgio strypeliu vyriams, be to, dar 4 kengės iš tiesaus, vertikalaus strypelio, kurio viršutinis galas yra apvalus, skirtas vyrio kilpai užmauti, o kitas — išplotas ir ornamentuotas. Per vidurių jį apkabina 6—7 cm ilgio „kilpvinė“, kuria kengė ir pritvirtinama prie rémo (pav. 45). Tokios konstrukcijos kengių rasta ir Punioje (27, pav. 38:3). Matyt, jos buvo naudojamos XVII a. pirmoje pusėje. Langų vyriai nukalti iš 0,2—0,3 cm storio ir 2—3 cm pločio juostelės, kartais profiliuotais kraštais, su išlenkta viename gale kilpa, užmauti ant kengės. Dalis jų ornamentuoti, išliko tik gabalai.

Rasta keletas kabliukų langams užkabinti (9—13 cm ilgio) ir keletas sukučių, 11—18 cm ilgio, su išplotu viduriu skylutei (pav. 44). Jie panašūs į rastuosius rūmų rūsiuose.

Nemažą grupę (apie 20) sudaro 0,5—0,9 cm storio ir iki 50 cm ilgio virbalai su vienu išplotu, kiek palenkintu galu prikalimui. Greičiausiai — tai grotų liekanos (pav. 46). Gana daug ir $1,3 \times 1,2$ cm storio ir 11—14 cm ilgio geležinių keturkampių strypelių nukirstais galais (pav. 48). Tikriausiai jie naudoti smiltainio ir konglomerato blokams su jungti. Suskilusių blokų galuose išliko „lizdai“ panašiems geležiniams strypeliams.

Iš retesnių radinių paminėtina krosnies durelių sklen-dé — rankenėlė 34 cm ilgio ir $1,8 \times 0,5$ cm storio ir durų ar skrynios rankenos kilpa (pav. 56). Panašios durų kilpos naudotos XVII a. ir Varšuvoje (20, pav. 10), o Livonijoje ir karstams (4, pav. 2:1, 3:1, 2, 4 ir 4:4).

XVII a. pirmosios pusės—XVI a. pabaigos sluoksnyje rasta spynų ir raktų. Dvi trikampės pakabinamos spynos yra analogiškos rastosioms rūsiuose, tik mažesnės. Kitos dvi didelės (35×14 cm ir 22×18 cm) su svogūno formos galu buvo pritvirtinamos vinimis prie durų (pav. 42). Vie-na jų — ornamentuota. Trečiosios spynos išliko tik mechanizmo fragmentas. Rasti 8 raktai, visi jie panašūs, su trumpais liežuvėliais, skiriasi tik ilgiu.

Darbo įrankių ir čia nedaug: kelių kriauninių peilių dalys, dalis skustuvo, vienas skiltuvas (?), dviejų kirvių pentys ir pora 18,5 ir 19 cm ilgio kaltų.

Iš kitų radinių tenka paminėti žvakidės dalį, čia taip pat daug XVI—XVIII a. būdingų batų pasagėlių (apie 40). Jos — nuo 3×6 cm iki 4×7 cm dydžio.

Su arkliu susijusių daiktų nedaug — pora geriau išlikusių pasagų ir kelių jų gabalai. Pasagos nedidelės — 11×13 cm, 12×13 cm, lankeliai 3—3,7 cm pločio ir 0,4—0,5 cm storio (pav. 52). Retesnis radinys — 16×8 cm dydžio geležinės šukos, turėjusios 5 plokštėles su smulkiais dantukais (pav. 54, 55).

Rasta netgi ginklų — pavienis plokščias strėlės antgalis ir XVII a. pradžios sluoksnyje 20×28 cm dydžio šlauni-šarvis, nukaltas vos iš poros milimetru storio skardos (pav. 57).

Retiem radiniams priklauso ir dvi švininės plombos. Viena jų rasta maždaug XVI ir XVII a. ribos sluoksnyje, apskrita, 2,5—3 cm skersmens, su skyle viduryje (pav. 61). Vienoje jos pusėje yra tarsi pilies vartai. Gal tai Taliino (?), ar kito miesto herbas. Kita, apie 2,8—3 cm skersmens, tarsi su Anglijos herbu, datuotina XVI a. pirma pu-se — viduriu (pav. 60). Trečioje įbrėžtos raidės AB (?) ir skaitlinės $55\frac{1}{4}$ (pav. 62, 63). Vilniaus pilies teritorijoje šie daiktai kol kas retai randami, kitose pilyse jie gana dažni XVI—XVII a. sluoksniuose. To paties laikotarpio sluoksnyje netoli ese rasti dar du daikteliai. Vienas jų — 8,6 cm

ilgio kauline rankenéle, kurios galas — apie 1,7 cm pločio, išilgai einantis jos geležinės įkotės galas papuoštas dailia bronzine žvaigždute, o platesnėje rankenos dalyje įrežtas užrašas: RATI ERER (pav. 58). Šrifto žinovai teigia, kad raidės būdingos daugiau XVI a. pirmai pusėi. Kokio įrankio ši rankenelė (šakutės ar kokio raižymo įrankio ir pan.) — neaišku. Ivaizdžiai ant daiktų XVI—XVII a. buvo mėgstami. Pavyzdžiuui, Cesio (Vendeno) pillyje rastas žalvarinis pincetas su įrašu (2 pav. 1:1). Gana dažni įrašai ir ant to laikotarpio segių Livonijoje. Čia rastas ir vienintelis papuošalas — auksinis mažas žiedelis su 0,7 cm skersmens akute, kurioje juodos emalės fone yra baltas kryžius (pav. 59).

Vėlyvuosiųose sluoksniuose rastas ir žalvarinis 2×3 cm dydžio XVII—XVIII a. provoslaviškas kryželis su Nukryžiuotuoju ir raidėmis CXC vienoje pusėje bei teksteiliu kitoje.

Kokliai. Kultūriniame sluoksnyje rasta gana daug pavienių smulkių koklių gabaliukų, datuotinų nuo XVI a. pirmos pusės iki XVIII a. Daugelis jų dengti žalia glazūra ir puošti žinomais ornamentais — augaliniais-kiliminiais raštais, žvaigždutėmis ir kt. Dalies koklių rasti tik nedideli gabaliukai ir iš jų ornamento piešinį tiksliau atkurti dar sunku. Todėl pirmiausia aptariame geriau išlikusius minėtoje duobėje, netoli rūmų pamatų suverstus XVI a. pabaiagos—XVII a. pirmosios pusės koklius.

Su šiais kokliais nelabai derinasi duobės dugne rasti dubeniniai kokliai. Jų čia buvo keliolika, visi kvadratinėmis angomis. Vieni jų — beveik ar visai sveiki, o kitų rasti didesni fragmentai. Dalis jų deformavęsi išdegant ar džiovinant. Jie neglazūruoti, kai kurie tik aptaškyti žalia glazūra. Įdomu, kad jie nevienodo dydžio. Vienų angos — $9,5 \times 10$ cm, kitų — 10×11 cm ir net 14×14 cm, o ilgis — nuo 8,5 cm iki 11,5 cm, šonuose turi ryškias žiedimo rieves (pav. 151—153).

Kitą grupę sudaro 11 sveikų arba beveik sveikų kampanių, 4 tokio pat ornamento sveiki krosnių sienelėms mūryti ir dar bent 10 stambesnių tokų koklių gabalu. Visi šie kokliai puošti vadinamu kiliminiu augaliniu raštu. Jie — 16×18 cm dydžio, dengti žalia glazūra. Tarp jų yra vie-

nas kampinis su pusapvaliu įgaubimu kampe. Tokių kokilių gana daug rasta 1988 m. rūmų pietryčių kampe — Črūsyje (25, pav. 92, 94, 95, 97—99). Šie kvadratiniai ir stačiakampiai kokliai plačiai paplitę Lietuvoje (Punia, Klapėda) ir už jos ribų (rasta Rygoje, Varšuvos, Vitebske). Kartais jie skiriasi dydžiu, kai kuriomis ornamento detailemis (9, p. 46—47; 27, pav. VIII a, b; 31, pav. 142, 143). Vilniuje jie ypač būdingi XVII a. pirmajai pusei, kai Klapėdoje daugiau naudoti XVII a. antroje pusėje.

Rasta tik keletas kokilių, puoštų vadinamuoju treližu — žvaigždutėmis rombe (pav. 155). Jie — 18×18 cm dydžio, dengti žalia glazūra, turi 8,5 cm ilgio kaklelius. Jų ir anksčiau rasta Žemutinės pilies teritorijoje (24, pav. 19, 20), gausu jų Klaipėdoje XVI a. pabaigos—XVII a. sluoksniuose, rasta ir Kaune, Plateliuose, Alšėnuose, Rygoje, Tipline, Vitebske ir kt. (9, pav. 2; 31, pav. 83). Taip pat rasta kiek skirtingai puošta tokio koklio kampinė plokštė (pav. 156) bei keli 18×21 cm dydžio neglazūruoti kokliai be atkraščių, puošti kiliminiu, tik jau geometriniu raštu (pav. 154). Kokilių tokiu pat raštu, tik su žemutėmis atkraštėmis rasta ir Lydos pilyje (31, pav. 145). Jie datuojami XVII a.

Šalia aukščiau minėtų dekoratyvinių kokilių rasti 3 puošti herbais. Visi jie skirtini.

Vienas jų — 18×18 cm dydžio, puoštas Radvano herbu (pav. 159, 160). Jo apatiniaame krašte yra raidės P ir T (gal šio herbo savininkas buvo Trakų pavieto pareigūnus?), o viršuje buvusios raidės, asmens inicialai, neišliko. Koklis dengtas žalia glazūra.

Antrasis — $19,5 \times 22$ cm dydžio, neglazūruotas, su 4 laukų herbu (Prawda, Naktikovas-Slepowron, Ragai ir Dolenga (?)) bei raidės ZB, IKB ir PO (pav. 158). Tai, atrodo, Ašmenos pavieto pareigūno herbas.

Trečiasis — $17,5 \times 21,5$ cm dydžio, su Ragų herbu, raidėmis SZD bei 1630 m. data (pav. 157), taip pat neglazūruotas.

Visi trys kokliai turėtų būti vienalaikiai — XVII a. pirmosios pusės, nes tuo metu ypač išplito mada koklius puošti herbais, o jų plokštės pakraščiuose nurodyti herbų savininkų inicialus, pareigų pavadinimų pirmąsias raides,

datas. Tokių koklių turime iš Punios su Gosiewskiu herbu (27, pav. VI a), iš Šventosios su Bilevičių herbu, raidėmis IB ir 1648 m. data (14, pav. 8), iš Kairėnų prie Vilniaus su Isaikovskių herbu ir raidėmis IPS (6, pav. 5), Iš Alšėnų (31, pav. 75).

Nemažiau įvairūs ir šioje duobėje rastieji karniziniai kokliai, bet vyrauja (apie 20 koklių) puošti maureska (arabeska) ir dengti žalia glazūra. Nemaža tokį rasta ir 1988 m. C rūsyje (25, pav. 88, 89). Tik vienas iš jų puoštas baltu ornamentu mėlyname fone. Rasti ir 4 sveiki kokliai su angelo (amūro) galvute, dengti žalia glazūra (pav. 165). Visi šie kokliai gana masyvūs. Jų kakliukai žiesti, 6—7 cm ilgio, su storesniu angos kraštu, kad tvirčiau laikytuosi krosnies sienelėje. Prie pat plokštės kaklelis turi duobutes ar skylutes, išpaustas piršto galu ar virbu (pagaliuku). Panašias duobutes ar skylutes turi ir aukščiau aprašytų plokštinių koklių kakleliai. Krosnininkai koklių surišimui armatūros nenaudojo. Tai pačiūtina ir tas faktas, kad tarp ant E rūsio aslos suverstų kelių krosnių griuvenų nerasta né gabalėlio vielos.

Rasta ir kitų, pavienių, karnizinių koklių. Tai 19×14 cm dydžio kokliai, kiek igaubti, puošti sparnuota barokine galva ir augaliniais motyvais (pav. 161), 18×13 cm dydžio su dviem karalais prie vazos su stilizuota gėle, 19×11 cm dydžio koklis su ietimis susirēmusiais dvikovininkais. Taip pat yra siauresnių, plonesnėmis plokštėmis ir plokščiu ornamentu, dengtų ypač gerai išlikusia žalia glazūra, puoštų liūtais, laikančiais vainiką ar herbą (?) su šakele ir trim ažuolo gilémis (pav. 163, 164), ar jaučiais, laikančiais tuščią herbo skydą ir pan.

Duobėje buvo ir kelios žaliai glazūruotos, augaliniais motyvais puoštos gana masyvios karūnélés su 1583 m. data (pav. 166). Jos 19,5 ir 21,5 cm pločio bei 19 ir 21 cm aukščio. Tokių pat, tik skirtinga glazūra dengtų, rasta ir Myro pilyje (31, pav. 41).

Rasta ir keletas mažesnių (17—17,5 cm pločio ir apie 14 cm aukščio), tamsiai žalia glazūra dengtų karūnélių su sparnuoto angelo galvute augaliniais motyvais puoštoje arkoje (pav. 167).

Taigi, toje pačioje duobėje suversti kokliai su 1583 ir 1630 m. datomis, glazūruoti ir neglazūruoti, bet vyrauja XVII a. pirmai pusei būdingi kokliai. Jie viduje prirūkė, naudoti. Vadinas, čia po 1630 metų, bet iki 1655 m. pilies sunaikinimo, suversta dalis kelių nugriautų ar perstatytų krosnių koklių.

Rūmų sodo teritorijoje, pietiniame pasienyje ties E rūsiu, XVI–XVIII a. sluoksniuose rastieji pavieniai koklių fragmentai dažniausiai nedideli. XVI a. vidurio ir antrosios pusės sluoksniuose rasta daugiausia daugiaspalvių koklių atkraščių. Vėlesniuose sluoksniuose vyrauja žalia glazūra dengtų, augaliniu raštu puoštų koklių gabaliukai. Bet rasta ir retesnių, puoštų daugiaspalve glazūra, būdingų XVII a. pradžiai (pav. 170, 171). Pavyko atstatyti ir $16 \times 19,5$ cm dydžio tarsi grotesku puoštą ir žalia glazūra dengtą koklį (pav. 168). Tokie kokliai su dailesniu piešiniu, reljefiškesni ir dengti daugiaspalve glazūra aptinkami pilies teritorijos XVI a. vidurio sluoksniuose (24, pav. 19, 20). Sodo teritorijoje rastų piešinys grubesnis, lėkštesnis. Šie kokliai turėtų priklausyti XVII a. pradžiai—pirmajai pusei. XVII a. antrosios pusės sluoksniuose rasta neglazūruotų ir žalia glazūra dengtų koklių, puoštų savotišku geometriniu raštu (pav. 169). Jų gausu viso senamiesčio teritorijoje.

Keramikos surinkta nedaug. Daugiausia jos rasta sluoksniuose su XVI–XVII a. koklių fragmentais. Tai — smulkios puodų šukės, daugumas jų dengtos žalia ar rudo gelsva glazūra, bet pasitaiko ir neglazūruotų. Be puodų šukų yra dar ir keptuvų fragmentų (rankenélés, kojelés ir kt.). Įdomu, kad ir šioje pilies teritorijos dalyje nerasta puošnesnės stalo keramikos (asočių, puodelių, dubenų ir lėkščių šukų) ir stiklinių indų fragmentų.

Iš čia rastosios keramikos, kaip jau minėta, išskiria tik keliolika stambių kibiro formos puodų šukų. Jų dugnai — apie 20 cm skersmens, sienelės — 1,5—2,5 cm storio, angų kraštai neišliko, aukštis — neaiškus. Dugnuose būta skylyčių (greičiausiai po kelias, nes išdurtos ne centre, o arčiau dugno krašto). Jie gerai išdegti, vieni jų neglazūruoti, puošti vos žymiomis plačiomis banguotomis juostomis, kitų išorė dengta gelsvai ruda arba tamsiai ža-

lia glazūra. Matyt, tai — vazonai, naudoti daugiametėms gélėms, kurios vasarą buvo išnešamos į sodą, kurio būta į pietus nuo rūmų bent nuo XVI a. Sodas čia vaizduojamas viename iš seniausių Vilniaus piešinių (paskelbtas vadinaname G. Brauno pasaulio miestų atlase — Civitates orbis terrarum), minimas XVI a. dokumentuose.

RYTINIO KORPUSO GOTIKINĖS DALIES ŠACHTOS TYRIMAI

1988—1989 m. Paminklų restauravimo projektavimo instituto architekto N. Kitkausko atlikti rūmų rytinio korpuso architektūriniai tyrimai parodė, kad didesnė jo dalis yra gotikinė, tik šiaurinis galas pristatytas renesanso epochoje. Gotikinių rūmų rytinis korpusas turėjęs tris rūsius ir kažkokį priestatą ar bokštą prie šiaurės rytinio kampo. Rūmų galinė, šiaurinė, siena buvusi apie 3 m storio. Rūsio ir priestato ar bokšto pamatai mūryti kartu. Jų sandūroje, šiaurinėje sienoje, palikta vertikali tuštuma — šachta, kuri buvo užversta žeme su griuvenomis (pav. 10).

1989 m. žiemą ji išvalyta maždaug iki 4 m gylio nuo išlikusio mūro viršaus ir iki 4,5 m gylio nuo buvusių pirmo aukšto grindų lygio. Šachta — stačiakampė, $3,15 \times 1,63$ m dydžio, mūryta išilgai rytinės priestato sienos. Šachtos šiaurinė, išorinė, siena yra apie 1,4 m storio, o vidinė, pietinė, siena — apie 0,6 m storio. Sienos lygios, paviršius mūrytas plytomis, pietinėje ir šiaurinėje yra lizdai pastoliams. Apie 4 m gylyje esą lizdai rodo, kad šachta turėtų būti dar bent 1,5 m gilesnė, bet vanduo kliudė giliau kasti. Šachtos rytinėje, galinėje, sienoje, apie 1,3 m žemiau buvusios aslos, yra 1,05 m pločio ir apie 0,95 m aukščio niša, anga, su cilindriniu skliautu. Ji apie 60 cm gylio, galas užmūrytas plona plytų sienele, kurios vidinis paviršius yra lygus, o išorinė pusė — nelygi, remias į smėlį. Lieka neaišku, ar toliau į rytus yra kita panaši, žemėmis užversta, šachta ar kokia kita patalpa.

Kaip minėta, šachta užversta žemėmis su griuvenomis, tarp kurių buvo molinių indų šukiu, gyvulių kaulų, smul-

kių monetų. Viršutinėje šachtos dalyje, nedideliame plotelyje rasta apie 60 monetelių, greičiausiai jos įmestos su šiukslėmis. Seniausia iš monetų yra 1605 m. Zigmanto Vazos kaldintas Rygos šilingas, o vėlyviausia — to paties valdovo 1623—1627 m. kaldinti šilingai. Jų ir daugiausia — 38. Yra dar keletas šio valdovo kaldintų Rygos šilingų bei vienas 1620 m. Lietuvos dvidenaris.

Įvairiame gylyje rastos dar 4 pavienės monetos: du Švedijos karalienės Kristinos kaldinti šilingai (1651 m. Rygos ir 1653 m. Livonijos), viena Michailo Fiodorovičiaus valdymo laikotarpio kapeika ir Jono Kazimiero kaldintas šilingas (1666? m.).

Taigi, monetos rodo, kad šachtos viršutinė dalis užversta XVII a. viduryje, kai gilesnė jo dalis — tikriausiai XVI a. pradžioje — pirmoje pusėje.

Tai patvirtina ir čia rastoji keramika. Ji gana įvairi, būdinga XVII a. pirmajai pusei, ir tik dugne rastos kelios šukelės XVI a. pradžios lovinio koklio. Keletas indų įmesči beveik sveiki, o keletą pavyko iš dalies atstatyti.

Geriau išlikę mažesni indeliai. Rastas nežymiai platesnialis petelias, žemučiu kakleliu, išorén atlenktais angos kraštais puodelis, kurio tik vidus dengtas žalia glazūra (aukštis — 9,5 cm, dugnelio skersmuo — 4,5 cm). Panašūs maži puodeliai, kartais plonesnėmis sienelėmis, dažnokai randami senamiesčių XVII—XVIII a. sluoksniuose. Jie, turbūt, naudoti vaistams, kosmetikai, prieskoniams ir kt. medžiagoms laikyti. Kitas puodelis — tik apie 11 cm aukščio, taip pat šiek tiek išgaubtais šonais, su negiliom žiedimo rievėm išorėje ir žalia glazūra dengtu vidumi. Išliko ir siaurakaklis butelio formos puodelis 15 cm aukščio ir 4 cm skersmens kakleliu bei 7,5 cm skersmens dugnu), kurio šonus taip pat puošia žiedimo rievės, vidus dengtas žalia glazūra, o išorėje glazūruota tik viršutinė indo dalis (pav. 178).

Iš dalies atstatyti keli puodai plonytėmis sienelėmis iš balto ir raudono molio, gerai išdegti. Jų kakleliai žemi, statū, peteliai ryškūs, apvalūs, prie kaklelių nedidelės aseklės. Peteliai puošti tarsi šukutėmis įspaustu ornamentu, tinklelio juosta. Ruda ir žalia glazūra dengti puodų vidus, o išorėje tik kaklelis ir peteliai (pav. 172). Puodai — 14—

19 cm aukščio, 11—13,5 cm skersmens anga ir 7,5—10 cm skersmens dugnu. Tokie plonasieniai, panašiai ornamen-tuoti ir glazūruoti indai ypač būdingi XVI a. pabaigos—XVII a. pirmosios pusės Vilniaus kultūriniams sluoks-niam, nuo XVI a. vidurio — antrosios pusės ir Lenkijos miestams (22, p. 153, pav. 10). XVII a. pirmai pusei ir vi-duriui būdingi ir du dubenys, kuriuos pavyko iš dalies at-statyt. Tai žemi, i viršu nežymiai platėjantys indai su pla-čia, i išorę atlenkta angos briauna, puošta banguotų linijų juosteles bei dengta žalia glazūra. Indų vidus ir išorė ne-glazūruoti (pav. 179). Vieno jų briaunoje išliko išpaustas 6—8 cm pločio, negilus latakas skysčiui išpilti. Vienas iš jų — 12 cm aukščio, 25 cm skersmens viršumi ir 20 cm skersmens dugnu bei 2,3 cm pločio briauna, o antras — 14 cm aukščio, 26,5 cm skersmens viršumi bei 20,5 cm skersmens dugnu ir 2,5 cm pločio briauna.

Pavyko sudėti ir vieną lėkštę. Jos išorė — neglazū-ruota, o vidus dengtas balkšva glazūra, puoštas mėlynu ir žaliu ornamentu, sukomponuotu tarsi iš stilizuotų augalų (pav. 173). Glazūra ir ornamentas taip pat būdingi XVII a. Lėkštė gana didelė — 24 cm skersmens ir 6 cm aukščio, dugnelis — 11 cm skersmens.

Kitas stalo indas — plonasienis fajansinis žemos taurės formos puodelis, puoštas mėlynu augaliniu ornamentu bal-tame fone (vidaus ir išorės raštai skiriasi). Indelio aukš-tis — 5 cm ir angos skersmuo — 10,3 cm, dugnelis — že-mutė kojelė — 3,5 cm skersmens (pav. 174).

Iš rastų šukelių atstatytas ir vienas stambus ąsotis (pav. 176). Jis — raudono molio, gana ryškiomis žiedimo rievėmis viduje, apie 32,5 cm aukščio, 13 cm skersmens dugneliu, kurio viršutinis kraštas puoštas pirštų galais iš-paustomis duobutėmis. Kaklelis, peteliai ir ąsa dengti žals-vai ruda glazūra ir virš jos balta mase pieštu augaliniu or-namentu. Tieki dugno krašto puošimas duobutėmis, tieki petelių ir kaklelio ornamentas būdingi XVII a.

Rasta viena sveika gertuvė (pav. 177). Ji — plokščia, siauru, žemu kakleliu, mažomis ąselėmis petelių srityje ir aplink einančiu grioveliu virvutei ar dirželiui, kad gertu-vė galima būtų nešiotis prie diržo. Ji dengta žalia glazū-ra, aukštis apie 14 cm.

Įmesta į šachtą ir molinė, neglazūruota XVII—XVIII a. būdinga taupyklėlė. Ji — 6,7 cm aukščio, 5 cm skersmens dugneliu, pūstais šonais, su mažu mažu spurgeliu viršuje bei 2,5 cm ilgio siauru vertikaliu plyšiu monetoms įmesti.

Ant šachtos dugne (?) suverstų griuvenų sluoksnio rasti keli fragmentai lovinio XV a. pabaigos—XVI a. pradžios koklio su Šv. Jurgiu (išliko raitelio kojos dalis su pentinu, dalis slibino), dengto žalia glazūra.

Taigi, atrodo, kad XVI a. pradžioje vieno iš rūmų perstatymo metu griuvenomis buvo užverstas šachtos dugnas, o XVII a. viduryje — likusi bent 4 m gylio jos dalis. Šachtos paskirtis lieka neaiški. Ji galėjo būti naudojama kaip kalėjimas, rūmų tualetas, šulinys ar slėptuvė, o gal įvairiais laikotarpiais jos paskirtis keitėsi.

Išvados:

1989 metų rūmų pietinio korpuso tyrimai parodė:

1. Išorinis, į pietus nuo rūmų buvęs kiemas ties C, D ir E rūsiais XVIII a. pabaigoje (rūmų nugriovimo metu) buvo apie 2 m žemesnis negu dabar. Rūmų griuvenomis užversti ne tik jų rūsiai ir pamatai, bet jos paskleistos ir į pietus nuo rūmų.

2. Gotikinių rūmų statybos metu žemės pavirčius čia buvo apie 6 m žemiau dabartinio, pamatai įleisti į žemę tik apie 0,9 m, mūryti po jais paklojus išilginius pušinius rastus. Ties E rūsiu rūmų pietinės sienos pamatų plotis apačioje siekia apie 3,6 m, aukštyn jie pakopomis plonėja. Išmūryti pamatai iš išorės buvo užversti griuvenomis, statybinėmis atliekomis. Iš jų suformuotas apie 2—2,5 m aukščio ir 5 m pločio apačioje pylimas, panašiai kaip ir pilii gynybinių sienų išorėje (Kaune, Trakų pusiasalio pilyje, Medininkuose). E rūsio senoji asla iš pradžių buvo apie 1—0,8 m aukščiau už išorinį kiemą. Lieka neaišku, kodėl rūmų pietinės sienos pamatai ties kiekvienu rūsiu (C, D ir E) iš išorės yra nevienodi.

3. XVI a. pirmais dešimtmečiais, rūmų rekonstrukcijos metu, kiemo paviršius buvo žymiai pakilęs. Pietinio kor-

puso išorėje pristatyto rytinio priestato (bokšteliu) pamatams duobė iškasta kultūriniai sluoksnyje. E rūsio asla pakelta apie 70—80 cm ir išgrįsta akmenimis. Taigi, nuo gotikinių rūmų statybos iki jų rekonstrukcijos XVI a. pirmoje pusėje buvo praėjės nemažas laiko tarpas.

4. D ir E rūsių riboje aptiktas kontraforsas (?), nugriautas žymiai anksčiau (XVI a. ar XVII a. pradžioje). XVIII a. jo liekanų žemės paviršiuje nebuvo, todėl ir XVIII a. pabaigos piešiniuose jis nevaizduojamas. Galimas daiktas, kad jam panaudoti senesnio mūro (pastato) likučiai.

5. Lieka neaiški senesnių už gotikinius rūmus mūrų (E rūsio išorėje, D rūsio viduje ir kt.) chronologija ir pa-skirtis. Gausios griuvenos rūmų išorinio kiemo žemutiniuose sluoksniuose (plytgaliai, skiedinio ir lovelinių čerpių gabalai) ir vidiniame kieme, prie pietinio korpuso pamatų, rodo, kad gotikinių rūmų statybos metu buvo nugriauta keletas senesnių mūrinių statinių. Palyginus 1988 m. į šiaurę nuo rūmų aptiktą kultūrinį sluoksnį su XIV—XV a. medinės statybos liekanomis ir 1989 m. į pietus nuo rūmų tirtus sluoksnius su gausiomis mūrinės statybos liekanomis, matyti, kad mūrinių pastatų iki XV a. daugiau būta Žemutinės pilies pietinėje ir, galbūt, pietvakarinėje dalyje. Tarp griuvenų iki šiol dar nerasta daiktų, kurie padėtu tiksliau datuoti seniausius mūrinius pastatus.

6. E rūsio asloje suverstos XV a. pabaigos—XVI a. pradžios krosnių liekanos davė naujų duomenų apie renesanso pirmus žingsnius Lietuvoje, apie to meto Vilniaus amatininkų ryšius su Vidurio ir Vakarų Europos kultūros centrais. Menotyrininkams teks išaiškinti kurie puošybos motyvai yra atkeliavę ir kurie buvo sukurti čia dirbusių meistrų.

Kokliai gaminti vietoje, bet lieka neaišku, ar meistrai naudojos atvežtomis formomis (matricomis) ar jas gamino vietoje pagal dailininkų piešinius.

7. D ir E rūsiuose rastieji XVII ir XVIII a. geležiniai dirbiniai nesiskiria nuo kitose to meto Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bei Livonijos pilyse randamų tokų pat daiktų.

L iteratūra

1. Ambrosiani S. Zur Typologie der älteren Kacheln. Stockholm, 1910.
2. Apala Z. Arheologiskie izrakumi Čēsu mūra pilī // Zinatniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1988. un 1989. gada pētījumu rezultātiem / Arheologija. Riga, 1990. P. 13—17.
3. Balčiūnas D. Kauno senamiesčio 33 kvartalo archeologiniai tyrimai // ATL 1988 ir 1989 metais. V., 1990. P. 119—121.
4. Baltiņš J. Materiāli par fon Bēru dzimtas kapenes inventarizāciju Zlēku luterānu baznīcā // Materiāli feodalisma posma Latvijas mākslas vēsturei. Rīga, 1989. Sās. 4. P. 200—227.
5. Bertašius M., Žalnierijs A. Kauno senamiesčio 15-ojo kvartalo žvalgomieji archeologiniai tyrimai // Architektūros paminklai. V., 1988. T. 11. P. 11—19.
6. Dzikas L. Kai kurie Kairėnų istorijos puslapiai, remiantis archeologiniais duomenimis // Architektūros paminklai. V., 1988. T. 11. P. 40—44.
7. Gebhard, Torsten. Kachelöfen. München, 1988.
8. Genys J. Klaipėdos dekoratyvinės plokštės // Muzejai ir paminklai. V., 1983. Sās. 5. P. 53—58.
9. Genys J. Klaipėdos kokliai ir jų gamyba XVI—XVII amžiuje // Architektūros paminklai. V., 1984. T. 9. P. 43—52.
10. Genys J. 1984—1985 m. archeologinių kasinėjimų Biržų pilyje rezultatai // Architektūros paminklai. V., 1988. T. 11. P. 45—51.
11. Genys J. Senieji Klaipėdos kokliai // Mokslas ir gyvenimas. 1989. Nr. 1. P. 23—24.
12. Genys J., Žulkus V. Fachverkinių XVI a. pastatų liekanos Klaipėdoje, Kurpių gatvėje // Architektūros paminklai. V., 1982. T. 7. P. 51—57.
13. Grišinas V. Sklypas Vilniuje, J. Garelio g-vė 4. 27-asis senamiesčio kvartalas // Paminklų restauravimo projektavimo instituto moksliniai tyrimai / Infor-

- macija (1988 rugpjūtis—1989 rugpjūtis). V., 1989. P. 50—52.
14. Melnikovas A., Staniukovičius A., Žulkus V., Smekalova T. Archeologiniai ir geofiziniai Šventosios tyrimai // Architektūros paminklai. V., 1988. T. 11. P. 33—44.
 15. Ose I. Dažas raksturīgākās iezīmes Latvijas 16.—17. gs. krāsns podiņu rotājuma attistībā (pēc Bauskas pils arheologisko izrakumu materiāliem) // Materiāli feodālisma posma Latvijas mākslas vēsturei. Rīga, 1986. Sās. 1. P. 149—170.
 16. Ose I. Daži interesantākie krāsns podiņu atradumi Rīgas un Bauskas izrakumos // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1988. un 1989. gada pētījumu rezultātiem / Arheoloģija. Rīga, 1990. P. 115—119.
 17. Ose I. Par dažu Latvijas 16. gs. krāsns podiņu rotājumu motīvu izcelsmi un ietekmēm // Materiāli feodālisma posma Latvijas mākslas vēsturei. Rīga, 1988. Sās. 3. P. 77—92.
 18. Ose I. Podiņu krasniu pirmsākumi Latvijā // Latvijas PSR ZA vēstis, 1990. Nr. 3. P. 15—26.
 19. Richterova J. Stredověke kachle. Praga, 1982.
 20. Rutkowska J., Żaryn S. Wnętrze kamienicy barokowej // Szkice staromiejskie. W-wa, 1955. P. 175—200.
 21. Strauss K. Die Geschichte der Töpferei vom Mittelalter bis zur Neuzeit und die Kunsttöpfereien in Alt-Livland (Estland und Lettland). Basel, 1968.
 22. Świechowska A., Dukwicz R. Warsztat garnalarski z końca XVII wieku // Szkice staromiejskie. W-wa, 1955. P. 149—160, Pav. 1—23.
 23. Šnore E., Zariņa A. Senā Selpils. Rīga, 1980.
 24. Tautavičius A. Vilniaus pilies kokliai (XVI—XVII a.) V., 1969.
 25. Vilniaus Žemutinės pilies rūmai (1988 metų tyrimai). Vilnius, 1989.
 26. Voit P., Holl I. Anciens carreaux de poeles Hongrois. Budapešť, 1963.

27. Volkaitė-Kulikauskienė R. Punios piliakalnis. V., 1974.
28. Žalnieriū A. Kauno senamiesčio 3-ojo kvartalo šiaurinės dalies užstatymo raida XV—XVII amžiaus // Architektūros paminklai. V., 1989. T. 12. P. 16—28.
29. Žemigala M. Ogrzewanie piecowe na zamku w Bolesławcu nad Prosną XIV—XVII w. — Wrocław, etc., 1987.
30. Žulkus V. XV—XIX amžių Klaipėdos statybinė keramika // Architektūros paminklai. V., 1979, T. 5. P. 37—43.
31. Беларуская кафля. — Мінск, 1989.
32. Никитин А. В. Русское кузнечное ремесло XVI—XVII вв. Москва, 1971.
33. Трусаў А. А. Кафля Мірскага замка // Помнікі старажытна беларускай культуры. Новыя адкрыці. Мінск, 1984. С. 157—162.
34. Трусаў А. А. Старадауніх муроў адраджэнне. Мінулае і сучаснасць Лідскага замка. Мінск, 1990.
35. Трусаў А. А., Краўцэвіч А. К., Сагановіч Г. М. Металічныя вырабы з раскопак Лідскага і Мірскага замкаў (XIV—XVIII ст.) // Весці АН БССР. Серія грамадскіх навук. 1987. № 4. С. 73—83.

ARCHITEKTŪRINIAI TYRIMAI

RŪMŲ PIETŲ KORPUSO RŪSIAI

1988 m. darbų sezono metu buvo nustatyta Žemutinės pilies rūmų pietryčių kampo tikslai vieta, paskaičiuota, kad nuo šio kampo iki Katedros šv. Kazimiero koplyčios yra 90,5 metro. 1989 m., tēsiant pietų korpuso liekanų tyrimus, iš griuvenų išvalyti dar du jo rūsiai D ir E (pav. 10). Kampinėje C rūsio patalpoje didesnė griuvenų dalis išvalyta jau 1988 metais. Taigi, 1988—1989 m. darbų sezono metu atkastas pietų korpuso pietinės sienos 44—45 m ilgio ruožas.

C rūsio planas trapecinis. Pietryčių kampe susikirsdamos šio rūsio sienos sudaro 97 laipsnių kampą. Tokio paties dydžio kampą sudaro tarpusavyje susikirsdami rūmų rytų ir pietų korpusai.

1989 m. nustatyta, kad D rūsio planas taip pat nežymiai trapecinis. Jo šiaurinės sienos ilgis 14,18 m, o pietinės sienos — 13,3 m. Vakarinė rūsio siena — 8,65 ilgio, o rytinė — 8,4 m. D rūsio sienos mūrytos iš didelių matmenų lauko akmenų bei plytų. D rūsys buvo perdengtas skliautu, išilgine kryptimi suskirstytu į tris maždaug 4,4—4,8 m pločio, kryžminio plano tarpsnius. Skliautas mūrytas iš plytų, jo storis 50 cm. Išlikusiouose skliauto briaunų fragmentuose nerviūrų nepastebėta. Rūsio grindys buvo iš grunto, jų paviršius rastas ties H abs. 91,10 m altitude. Néra galimybės nustatyti, ar šio rūsio sienų ir skliautų paviršiai buvo tinkuoti: visi paviršiai aprię, o keletas išlikusių pirminių fragmentų nuo karščio pajuodę, susilydę.

Labiausiai nuardyta D rūsio pietinė siena, virš rūsio grindų lygio jos liekanos iškyla 0,9—1,1 metro, t. y. jos liekanų viršus yra H abs. 92,00—92,20 m lygyje. Néra duomenų, leidžiančių spręsti, ar šioje sienoje buvo švieslangiai. D rūsio pietinė siena buvo išorinė, todėl storesnė.

Liekanų viršus apiręs, tik apytiksliai galima nustatyti, kad maždaug 1 m aukštyje virš rūsio grindų ji buvo 2,8 m storio. Žemiau ji storėjo (žiūrint iš rūmų sodo pusės), tačiau apie šio pastorėjimo pobūdį bus galima spręsti tada, kai bus atkasta jos apatinė dalis (1989 m. tai nebuvo padaryta).

Geriausiai išlikusi D rūsio šiaurinė siena. Jos liekanų viršus yra H abs. 93,70—94,10 m lygyje. Čia jos storis 2,35 m. Sienos paviršiuje yra išlikusios arkų pavidalo skliauto atrémimo pėdos ir skliauto fragmentai (pav. 17). Skliauto kairiojo (vakarinio) tarpsnio arka apgaubė laiptinės iš ši rūsių angą.

D rūsio rytinės sienos liekanos virš grindų iškyla iki 1,85—2,2 metro. Siena yra 1,88 m storio. Joje išliko 1,53 m pločio durų angos, jungusios D ir C rūsius liekanos. Tačiau jau nebéra durų sąramos, šoniniai angokraščiai apirę. Galima spręsti, kad durų anga yra buvusi platesnė, tačiau vėliau rekonstruota, susiaurinta.

Rytinės sienos liekanų vidurinėje dalyje išsiskiria senesnės, jai statmenos, sienos mūro ruožas. Šio mūro plytos, skiedinio spalva skiriasi nuo viso rytinės sienos mūro.

D rūsio vakarinė siena geriau išlikusi šiaurinėje dalyje. Čia jos viršus yra ties H abs. 93,60 m altitude. Neblogai išlikęs ir skliauto fragmentas. Likusi vakarinės sienos dalis virš rūsio grindų teiškyla 0,5—0,6 metro (pav. 15).

D rūsio šiaurinėje sienoje yra išlikusios laiptų liekanos. Iš rūmų kiemo per šiuos laiptus buvo patenkama ne tik iš D, bet ir iš C rūsius. Laiptai buvo vieno maršo, rūsio šiaurinės sienos ribose jų plotis — 1,9 m. Laiptų tasa buvo kiemo pusėje. Čia jų laiptinės plotis siekė iki 2,35 m. Kiemo pusėje pakopoms atremti buvo išmūrytos dvi lygiagrečios sienelės, atstumas tarp jų — 2,05—2,1 m. Vakarinė sienelė — 1,24 m storio, o rytinė — 0,68—0,7 m. Vakarinės sienelės ilgis — 3,34 m. o rytinės — 2,86 m (13 pav.). Abi sienelės mūrytos kartu su rūmų pietų korpuso šiaurine siena, jų paviršiuje plytų rišimas — gotikinis. Taigi, laiptai iš D rūsių įrengti dar gotiniame rūmų statybos periodo. Laiptų pakopos buvo iš medinių tašų. D rūsio šiaurinės sienos storyje medinės pakopos rėmėsi iš sienos mūrų, kuris šioje vietoje taip pat buvo laiptuotas. Pakopų galai įleisti iš laiptinės šonines sieneles iki 18—23 cm gylio, o

dvejose vietose net iki 50—62 cm gylio. Laiptinės dalyje, esančioje rūmų kiemo pusėje, pakopas rémé 13—16 cm pločio išilginės sienelių mūro atbrailos. Pavyko nustatyti 14 pakopų pėdsakus. Pakopų aukštis buvo 19—21 cm, plotis — 28—33 cm. Iš viso laiptinėje turėjo būti 16—17 pakopų. Laiptinės rytinėje sienelėje išlikę nišos pėdsakai, jos plotis — 35 cm, gylis — apie 30 cm, o aukštis — virš 70 cm (nišos viršus nuardytas). Laiptinės šoninių sienelių mūro paviršiai, buvę virš pakopų, aprupėję, plytos nuskilusios. Atskirose vietose išlikę pirmynkšciai mūro paviršiai susilydė, apstiklėjė. Nišos dugno plytų paviršiai taip pat apstiklėjė.

Prie laiptinės rytinės sienelės (virš pakopų įleidimo į mūro nišas) prikibės kalkiu skiedinio luitas. Jo viršus susilydės, juodas. Atrodo, šis luitas susidarė D rūsyje siautusio gaisro metu — nuo karščio iissilydė mūro paviršiai, ir skysta masė lyg lava laiptais tekėjo žemyn (14 pav.).

D rūsyje sienų mūro paviršiai taip pat paveikti temperatūros. Daugelyje mūro ruožų paviršiai atskilę ir nubyréjė, tik atskirose vietose išliko nenukrītę susilydžiusi paviršiumi fragmentai (tačiau ir jie dažniausiai atskilę nuo gilesnių mūro sluoksniių).

3 metrai į rytus nuo D rūsio vakarinės sienos išmūryta jai lygiagreti vėlesnio laikotarpio siena (pav. 21). Pastarosios mūras neapdegės, jos pamato apačia — D rūsio aslos lygyje. Sienos storis pamato srityje — 1,50—1,6 m, ilgis — 3,0—3,12 m. Išlikusi 0,7 m aukščio sienos apatinė dalis. Šoniniame paviršiuje — renesansinio plytų rišimo ruožai. Siena mūryta iš gelsvų plytų, kurių dydžiai: $29 \times 14,1 \times 6,7$ cm, $28,6 \times 14,8 \times 7,1$ cm, $29 \times 14,8$ cm, $29,5 \times 15$ cm, $29,5 \times 14,7$ cm, $29,2 \times 7,2$ cm, $14,7 \times 7,1$ cm, $14,6 \times 7,1$ cm, $14,5 \times 6,8$ cm, $15,2 \times 7,4$ cm, $14,7 \times 6,7$ cm, $14,5 \times 7$ cm.

Vidutiniai dažniausiai pasitaikantys plytų dydžiai: $29,2 \times 14,6 \times 7$ cm, jų proporcijos $1:b:h = 2:1:0,47$. Plytų dydžiai ir proporcijos būdingi XVII a. antrajai pusei.

Taigi, siena turėjo būti išmūryta po gaisro bei sprogi-mo, sunaikinusio kampinės C patalpos skliautus. Tačiau gaisro metu D rūsio skliautai turėjo išlikti, nes, ko gero, jų sustiprinimui ir buvo išmūryta ši 3—3,12 m ilgio sieną. Kad D rūsys buvo naudojamas ir po jį nusiaubusio gais-

ro, liudija ta aplinkybė, jog C rūsio griuvenose 1988 m. rastos laiptų liekanos, laiptų, vedusių į D rūsi ir išmūrytų panaudojant po sprogimo sugriuvusių skliautų plytas. Be to, 11 pav. pavaizduotame pjūvyje matyti, kad XVIII a. pabaigoje griaunant kunigaikščių rūmus, į D rūsi iš pradžių buvo pilamos griuvenos ir tik po to nugriautas jo skliautas.

D rūsi nuo E rūsio skiria 1,55 m storio mūro siena. Joje durų angos nėra buvę, taigi, tiesioginio ryšio abiejų rūsių patalpos neturėjo (pav. 20).

E rūsio planas stačiakampis, jo pietinė siena — 12,16 m ilgio, rytinė — 8,75 m, šiaurinė — 12,05 m (vakarinė 1989 m. iki grindų nebuvo atkasta). Buvusi rūsio perdanga — cilindrinis skliautas. Rūsio grindys — iš lauko akmenų, kurių dydis įvairus: 30×17 cm, 25×20 cm, 20×18 cm, 21×15 cm, 17×13 cm, 13×10 cm, 8×8 cm, 4×4 cm. 1989 m. atkastame plote didžiausi nesuardyti grindų ruožai išlikę palei pietinę rūsio sieną, siauras ruoželis buvo ir prie rytinės sienos. E rūsio grindys rastos ties H abs. 91.00—91.10 m altitude. Po jomis 10—15 cm smėlio sluoksnis. Giliau — apie 40—45 cm storio juosvos žemės su smulkiomis griuvenomis tarpsluoksnis, o po juo 25—30 cm storio riebaus rudo molio sluoksnis, kuriame daug XV a. pab—XVI a. pr. sudaužytų koklių. Atrodo, molis turėjo rūsi saugoti nuo grunto drėgmės. Po molio sluoksniu — juoda žemė su statybinės keramikos liekanomis, o arčiau rūsio šiaurinės sienos — pora plytomis išgristų plotelių. Gal tai ankstesnės E rūsio grindys? (24 pav.).

, Daugiausiai nuardyta E rūsio rytinė siena bei ties rūsio šiaurės vakarų kampu susikertančių vakarinės ir šiaurinės sienų dalys. Šiame ruože XIX a. pirmoje pusėje (1831 m.) iškasta Vilniaus citadelės fosa. Kasant ją, buvo papildomai ardomos sutiktos mūro sienos, t. y. tesiama Žemutinės pilies rūmų liekanų griovimas, neužbaigtas XIX a. pradžioje. Fosos vietoje sienų liekanų viršus yra ties H abs. 91,80—92,10 m altitude.

E rūsio pietinė siena nuardyta iki H abs. 92.00—92.20 m altitudės. Panašiame lygyje prasideda pietinės sienos liekanos ir ties D bei C rūsiais. Atrodo, kad pietinė siena iki šio lygio buvo nuardyta dar 1799—1801 m., nes visame iki

šiol atkastame 45—50 m ilgio ruože šios sienos liekanos prasideda maždaug tokiamo pat aukštyje. E rūsio pietinės sienos 40 cm aukščio ruožas (matuojant nuo akmenų grindinio viršaus), yra vertikalus, aukšciau prasideda rūsio skliauto kreivė. Pietinėje sienoje būta dviejų švieslangių, jų plotis — 2 m. Švieslangius vieną nuo kito skyrė 2 m pločio mūro tarpas su skliauto kreive. Vėliau švieslangiai buvo užmūryti. Šio mūro paviršiuje plytos dėtos gotikine tvarka, taigi, švieslangiai galėjo būti užmūryti XVI amžiuje.

Geriau išlikusi šiaurinės sienos rytinė dalis, jos mūro viršaus altitudė H abs. 93.60 m. Prie jos nemaži E rūsių dengusio cilindrinio skliauto fragmentai.

Maždaug ties šiaurinės sienos viduriu yra buvę laiptai iš rūmų kiemo į E rūsi. Jie taip pat buvo vieno maršo (26, 27 pav.). Laiptinės rytinėje sienelėje geriau išlikę pakopų įleidimo lizdai, jų profiliai. Dalis pakopų buvo dedamos ant E rūsio šiaurinės sienos mūro bei įleidžiamos į šioje sienoje įrengtas nišas. Kita dalis pakopų rėmėsi į kiemo pusėje išmūrytas dvi lygiagrečias statmenas rūmų šiaurinei sienai sieneles. Sieneles skyrė 1,95 m pločio tarpas. Rytinė sienelė buvo 4,0 m ilgio ir 1,26 m pločio, o vakarinė — 3,8 m ilgio ir 0,53 m pločio. Ta laiptinės dalis, kuri įrengta pietų korpuso šiaurinėje sienoje, buvo siauresnė — 1,85 m pločio. Laiptinė susiaurėja todėl, kad šiame ruože laiptinės rytinė sienelė storesnė 10 centimetru. Vienok ir čia sienelių mūras storesnis tik nedidelėje atkarpoje, ties H abs. 92.27 m altitude rytinė sienelė vėl suplonėja, nors arčiau E rūsio pastorinimas išlieka 57 cm pločio ruože.

Laiptinės rytinėje sienelėje išlikę 11 pakopų pėdsakai, pakopos buvo 16—20 cm aukščio ir 23—30 cm pločio. Vidutinis pakopų aukštis 17 cm, o plotis — 26 cm. Šioje laiptinėje pakopos buvo įrengtos iš lentas primenančiu tašu, kurių matomi paviršiai (ties pakopos pradžia) buvo profiliuoti, suapvalinti. Pakopų tašai į laiptinės sieneles buvo įleidžiami iki 16—31 cm gylio. Tokio gylio nišos rastos rytinėje ir vakarinėje sienelėse. Pastarojoje ryškiai matomų ir pakopų profiliai.

Jei D rūsio laiptinėje buvo 17 pakopų po 20 cm aukščio, tai bendras laiptinės aukštis turėjo būti apie 3,4 m (matuojant nuo rūmų kiemo grindinio paviršiaus iki D rūsio grindų). Šio rūsio laiptinėje vidutinės pakopos plotis siekė 30,5 cm, taigi, bendras laiptinės ilgis buvo $17 \times 30,5 = 518,5$ cm (apytiksliai 520 cm). Taip pat turime E rūsio laiptinės vidutinį pakopų aukštį ir plotį, todėl manant, kad abiejų laiptinių aukštis buvo maždaug vienodas, nesunku apskaičiuoti E rūsio laiptinės pakopų skaičių, jos ilgi. Skaičiavimo duomenys pateikiami lentelėje:

	Pakopų kiekis	Vidutinis pakopos aukštis (cm)	Vidutinis pakopos plotis (cm)	Laiptinės aukštis (m)	Laiptinės ilgis (m)	Apytikrė viršutinės pakopos altitudė (m)
D laiptinė	17	20	30,5	3,4	5,185	94,50
E laiptinė	20	17	26	3,4	5,20	94,50

E rūsio laiptinės rytinės sienelės mūre virš šeštos pakopos yra 10 cm gylio ir 18 cm pločio vertikalus įdubimas. Reikia manyti, kad tai yra durų staktos pėdsakai (27 pav.). Laiptinės vakarinė sienelė labiau nuardyta, todėl analogiško įdubimo pėdsakų čia nelikę. Laiptinės pradžioje, tiksliau jos abiejų šoninių sienelių sandūroje su E rūsio šiaurine siena, yra vertikalios 17 cm gylio užkarpos. Čia irgi būta durų staktos. Išliko apatinis apipuvęs šios staktos tašas, kurio viršuje vienoje briaunoje dar galima įžiūrėti išilginę išpjovą. Taigi, E rūsio laiptuose turėjo būti dvejos durys. Tarp jų buvo 1,9—2,0 m pločio tarpas. Manoma, kad čia būta tambūro, žiemos metu rūsi saugojusio nuo šalčio, o vasarą leidusio tame išlaikyti pakankamą vésą.

Nors D rūsio laiptinės sienelėse užkarpu neišliko (gaisro metu šiose vietose mūras perdegė ir nubyréjo), tačiau

ties septinta pakopa prasidedantis laiptinės paplatėjimas (13, 14 pav.) leidžia spręsti, kad ir šioje laiptinėje buvo dvejos durys, o tarp jų — tambūras.

D ir E rūsių laiptines ribojančios sienelės, statmenos pietų korpusui, buvo sujungtos su korpuso šiaurine siena, išleistos į nejudintą gruntu. Jos mūrytos tuo pat metu, kai buvo mūrijamos rūmų gotikinio pietų korpuso sienos.

Tačiau laiptų į D rūsi šiaurinis galas užmūrytas 1,55 m storio mūro sienele, kuri yra vėlesnio laikotarpio (pav. 16). Ši sienelė tarsi išprausta tarp D laiptų abiejų išilginių sienelių. Negana to, šis mūro fragmentas tēsiasi ir į vakarus nuo D laiptinės. Čia jo plotis — 1,68 m, jis nusidriekia 5,95 m ilgio juosta tarp abiejų rūsių laiptinių (180 pav.). Tik šiame ruože mūro juostos apačia yra ties H abs. 93,15—93,20 m altitude, t. y. ji gerokai aukščiau už rūmų pietų korpuso sienų pamato padą.

Ši 1,68 m pločio mūro juosta nuo rūmų pietų korpuso šiaurinės sienos nutolusi 2,6 metro, o jos išilginė ašis — maždaug 3,45 m. Beje, už 20 metrų į vakarus nuo E rūsio laiptinės tokiu pat atstumu (3—4 m) nuo pietų korpuso rastas dar vienas analogiško mūro fragmentas (10 ir 182 pav.). Taigi, norisi daryti išvadą, kad palei rūmų pietų korpuso šiaurinę sieną besitęsianti 1,68 m pločio mūro juosta galėjo būti kiemo galerijas palaikančių stulpų pamatu. Tačiau, sprendžiant iš šios juostos ryšio su pietų korpusu bei D ir E rūsių laiptinėmis, ji buvo įrengta vėliau, negu rūmų pietų korpusas. Ateityje, tēsiant rūmų teritorijos tyrimus, gal pavyks rasti daugiau duomenų apie kiemo galerijas, jų atramų vietas bei rišmą.

D ir E rūsių ruože pietų korpuso šiaurinė siena yra 2,35 m storio. Per 1989 m. darbų sezoną sienos pamatų apačia neatkasta. Tačiau iš sluoksnių skersinio pjūvio (183 pav.) matyti, kad už 8—9 m į šiaurę nuo šiaurinės sienos pirminis žemės paviršius iškilęs gana aukštai, jis čia 2,3—3,0 m aukštesnis už E rūsio grindų lygi. E rūsyje palei jo šiaurinės sienos pamatą pirminis žemės paviršius jau yra ties H abs. 90,30 m altitude (17 pav.). Taigi, šiaurinės sienos pamato apačia turėtų būti ties H abs. 90,00 m altitude.

Pietų korpuso pietinė siena yra dar žemiau, nes ties ja pirminio žemės paviršiaus lygis dar labiau pažemėja. Šios

sienos pamato padas gali būti maždaug ties H abs. 88,70—89,00 m altitude. 1989 m. rudenį vandeningame sluoksnyje iškasus duobę, jau buvo apčiuopta pamato apačia, o po ja išilginis ir žemiau skersinis rąstas, tačiau dėl grunto vandens neįstengta nuodugniai ištirti šios vietas. Visai šalia pamato surasta ankstesnio mūro fragmento apačia slūgso jau ties H abs. 88,00 altitude, taigi, galima manyti, kad pirminis žemės paviršius E rūsio pietinės sienos išorėje yra ties H abs. 88,20—88,30 m altitude (181 pav.). Iš to nesunku padaryti išvadą, kad rūmų pietų korpusas pastatytas kyšulio, besiėsiančio nuo Pilies kalno Katedros link, pietiniame gana stačiame, šlaite.

Pietų korpuso pietinė siena E rūsio ruože yra 2,35 m storio (ties H abs. 92,20—92,30 m altitude, t. y. sienos liekanų viršuje). Tačiau ties H abs. 92,00 m altitude siena pradeda platėti pakopomis, kurių aukštis 50—55 cm, o plotis 20—25 cm. Ties pamato apačia pietų sieną paplatėja iki 1,37 m, ir čia jos bendras storis 3,72 m. Pakopų paviršiaus mūras nevisai tvarkingas, su nelygumais, taigi, nepanašu, kad pietų sieną pakopų zonoje dar gotiniame rūmų egzistavimo periode būtų buvusi virš žemės paviršiaus lygio. Sprendžiant iš kultūrinų sluoksnų ties E rūsiu pobūdžio, pietinės sienos pakopomis platėjanti apatinė dalis šiame ruože griuvenomis bei žeme buvo užpilta iki H abs. 92,00 m altitudės. Ties šia altitude prasideja pakopos, virš jos jau lygaus mūro pradžia, kurio paviršiuje yra tinkavimo žymiai, nors po tinku, mūro paviršiuje, plytos dėtos gotikine plytų rišimo tvarka, siūlės tarp plytų rievėtos. Taigi, pradiniamperiode pietų korpuso pietinė siena iš išorės turėjo būti netinkuota.

Rūmų pietų korpuso pietinės sienos apatinė dalis maždaug vienodo dydžio pakopomis platėja tik ties E rūsiu. Ties C rūsiu jos paplatėjimų pobūdis visai kitoks, be to, ten net iki H abs. 89,00 m altitudės sienos paviršius išmūrytas labai tvarkingai, todėl 1988 m. buvo padaryta išvada, kad tame ruože jis buvęs fasadinis, atviras (4, 68). Ties D rūsiu vėlgi būta kitokio pietinės sienos apatinės dalies profiliavimo. Per 1988—1989 m. darbų sezoną pietinės sienos apatinė dalis ties C, D ir E rūsiai nebuvo galutinai ištirta. Planuojama tai padaryti 1990 metais. Tarp skirtin-

gais cokoliais suskaidytų pietų fasado ruožų turėjo būti kažkokios ribos. Pietinės sienos išorėje yra išlikęs mūro fragmentas, kuris lyg pratešia skersinę sieną, esančią tarp D ir E rūsių. Šis 1,93 m storio mūro fragmentas yra statmenas pietinei sienai, persiriša su jos mūru, taigi, galimas dalykas, mūrytas kartu su ja. 1989 m. atkastas maždaug 3,8 m ilgio ruožas (32 pav.). Iš vakarų nuo jo prasideda ties E rūsiu pakopomis platėjantis pietinės sienos ruožas, o iš rytus — jau kitaip profiliuota sienos cokolinė dalis.

Galbūt, šis mūro fragmentas — tai dalis priestato, stovėjusio į pietus nuo rūmų (panašaus priestato pamatai surasti prie rūmų rytų korpuso A rūsio ruože). Priestato viduje rūsio galėjo nebūti, todėl ir buvo griuvenomis užpilta pakopomis paplatėjanti pamato dalis. Idomu, kad griuvenose daug akmenų, skiedinio. O ties H abs. 90,80 m altitude prasideda ištisinis akmenų, permaišytų su skiedinio atliekomis sluoksnis. Galimas daiktas, kad čia nuardyto mūrinio statinio griuvenos. Toks akmenų su skiediniu ruožas yra maždaug 4 m pločio.

Daugumos šiame ruože surastų plytų dydžiai: 32(31,5)×15,6×9,1 cm; 31,5(30,8)×15,8×8,7 cm; 30,7×16,9 cm; 31,2×15×10 cm; 30,5×15,8×8,7 cm; 31,5×16×8,2 cm; 31,5×14,3×9 cm; 15,6×8,5 cm; 15,6×8,7 cm; 16,3×8,7 cm; 16,1×9 cm.

Vidutiniai dažniausiai pasitaikantys šių plytų matmenys: 31,2×15,6×8,7 cm, jų proporcijos: 1:b:h=2:1:0,56. Plytos be braukų, jų spalva raudona, prie daugelio jų yra prilipusio smulkiagrūdžio skiedinio. Visi šie požymiai leidžia spręsti, kad plytos yra iš kažkokio ankstesnio pastato, sugriauto statant pietų korpusą.

Be nurodytų plytų, tarp akmenų yra 10—15% plytų, turinčių braukas. Jų matmenys: 31,5×14,3×9 (9,2) cm; 30,8×15×7,5 cm; 14,8×7,5 cm; 15×7 cm; 14,8×7 cm; 15,5×7,5 cm; 14,2×6,4 cm; 14×7,5 cm.

Šios plytos taip pat raudonos spalvos, jų braukos išilginės. Kaip matome, pastarosios plytos yra siauresnės ir plonesnės. Jų vidutiniai dydžiai: 31,2×14,8×7,5 cm ir proporcijos: 1:b:h=2,11:1:0,58.

Taigi, šių plytų proporcijos gotikinės, jų ilgio ir pločio santykis $1:b > 2$.

Kol kas neaišku, ar galima šias dviejų skirtinį formatų plytų rūšis laikyti vienalaikėmis. O gal jos iš akmenų ir skiedinio sluoksnį pateko iš skirtiniais statybos laikotarpiaiatsiradusiu pastatų?

Ankstyvojo formato plytos (kai $l:b \leqslant 2$) sutinkamos dar 181 pav. pavaizduoto pjūvio žemutiniuose sluoksniuose. Galima manyti, kad ir šie sluoksniai susiformavo griaunant ankstesnius pastatus, buvusius pilies teritorijoje iki gotikinių rūmų statybos.

E rūsio ruože, iš rūmų sodo pusės, atidengtas ištisinis akmenų ir plytų mūro pamatas, kurio matmenys plane $6,35 \times 4$ m (10 ir 30 pav.) Pamato liekanų viršaus altitudė H abs. 91,50—91,70 m. Nuo rūmų pietryčių kampo iki šio pamato rytinės kraštinės yra 37,3 metrai. Šis pamatas yra priestato, kuris buvo prišlietas prie pietų korpuso pietų fasado. Néra abejonės, kad tai būta vieno iš dviejų priestatų (šiuo atveju rytinio), vaizduojamų prie pietų korpuso Fiurstenhofo plane, P. Smuglevičiaus bei XIX a. pirmosios pusės Vilniaus pilį piešiniuose (pav. 2—6).

Tarp priestato pamato ir rūmų pietų korpuso pamato yra siūlė, taigi, priestatas statytas vėliau už rūmų pietų korpusą. Negalutiniai tyrimi duomenimis tai turėjo įvykti XVI a. pirmoje pusėje, rekonstruojant gotikinius kungių rūmus. Iš XIX a. pirmosios pusės rūmų pietų fasado piešinių matyti, kad rytinio priestato pietinėje sienoje yra buvę keturi netolygiai išdėstyti langai (3, 4, 5 pav.). Panašiu būdu langai esti išdėstomi laiptinėse. Galima manyti, kad rytinis priestatas — tai XVI a. įrengta laiptinė, o jos pamatas ir buvo surastas palei E rūsio pietinę sieną. Beje, rytinio priestato pamatas tik 3,25 m ilgio ruožu glaudėsi prie E rūsio pietinės sienos. Kita rytinio priestato dalis užstojo 1,65 m storio skersinę sieną tarp E ir F rūsių. Prie F rūsio prišlieta likusi 1,43 m ilgio rytinio priestato pamato dalis. Akivaizdu, kad rytinis priestatas neatsitiktinai statytas ties skersine siena, ties ja buvo didesnis tarpulanjis. Beje, priestato pamatas iš dalies užstoja E rūsyje buvusi švieslangi, o XIX a. pirmosios pusės rūmų piešiniuose prie priestato rytinės sienos visai arti šliejasi rūmų pietinio fasado langai.

1988 metų tyrimų duomenimis rūmų rytų korpuso liekanas sudaro dviejų statybos etapų mūrai — šiaurinė dalis, statyta XVI a. pirmoje pusėje ir pietinė — XV amžiuje. Pastaroji dalis rekonstruota XVI a. pirmojoje pusėje, perstatant rūmus Žygimanto Senojo valdymo metais (5, Nr. 7, 60—61). 1989 m., tiriant pietų korpuso liekanas, nustatyta, kad ir šio korpuso dalis D ir E rūsių ruože statyta pirmame rūmų statybos etape, t. y. XV amžiuje, gotikos periode.

Tenka pastebėti, kad 1988—1989 m. tebuvo nustatyta rūmų rytų korpuso bei pietų korpuso dalių plano kontūrai, rūsių perdangų pobūdis, laiptų į rūsius vietas. Tačiau atsakyta ne į visus klausimus. Artimiausiu metu teks ištirti žemės plotą kampe tarp rytų ir pietų korpusų, taip pat ruožą, esantį į pietus nuo C, D ir E rūsių. Sumažinus gruntu vandens lygi, būtina ištirti žemutinius kultūrinius sluoksnius. Šių tyrimų duomenys neabejotinai duos papildomos medžiagos apie kunigaikščių rūmų gotikos ir renesanso laikotarpių architektūrą.

E rūsio ruože 4,4—8,6 m į pietus nuo rūmų pietinės sienos, maždaug 1,4—1,8 m gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus, išlikę kažkokio statinio mūrinių pamatų liekanos. Tai 30 cm storio plytų sienelė ir krosnies pamatas. Krosnies pamato plytos rištos moliu, tarp didelio formato se novinių plytų tame pasitaiko ir klasicizmo epochai būdingų mažųjų plytų: $25,4 \times 13,1 \times 5,8$ cm; $25,6 \times 13,2 \times 4,4$ cm; $25 \times 13 \times 4,2$ cm; $25 \times 11 \times 4,5$ cm; $24 \times 12 \times 4,5$ cm; $24,3 \times 11,5$ cm.

Prie krosnies pamato išlikę aslos iš plytų nuolaužų fragmentas. Jo paviršiaus altitudė H abs. 93,20 m. t. y. maždaug 1,6—1,7 m gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus. Sprendžiant iš šio ruožo kultūrinų sluoksnių pobūdžio, XVIII a. antroje pusėje čia žemės paviršius buvo 1,9—2,0 m žemesnis už dabartinių. Taigi, pagal sluoksnių pobūdį statinį taip pat galima datuoti XVIII a. antrają pusę. Tikriausia, čia aprašyto mūro konstrukcijos — tai XVIII a. pabaigoje prie apleistų kunigaikščių rūmų stovėjusio medinio pastato pamatų liekanos.

ANKSTESNIO LAIKOTARPIO MŪRO PASTATU LIEKANOS

Į pietus nuo E rūsio rastas 1,6 m ilgio mūro sienos fragmentas, kurio šiaurinė dalis nuardyta statant gotikinių rūmų pietų korpusą (10 pav.). Pavadinkime ši sienos fragmentą M5¹. Jo viršus yra apie 4,6 m gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus, o apačia maždaug 7 m gylyje (H abs. 88,00 m).

181 pav. vaizduojama jo rytinio fasado plokštuma. Pielinė vertikali kraštinė — tai kampus, už kurio turėtų prasidėti mūrinio statinio pietų fasado plokštuma, 1989 m. darbų sezono metu ji nebuvo atidengta.

Reikia pastebėti, kad sienos M5 padas į gruntą įleistas apie 70 cm giliau už rūmų pietų korpuso pietinės sienos pamato padą. Pastarojo apačia yra ties H abs. 88,70 m altitude. Sprendžiant iš pjūvio (181 pav.), galima būtų manyti, kad ši siena tėsiiasi po pietų korpuso pamatu. 1989 m. buvo nustatyta, kad statant gotikinių rūmų pietų korpusą, sienos M5 liekanos beveik iki pat viršaus buvo užpiltos žalsvai pilku smulkiagrūdžiu smėliu, atsiradusiu kasant rūmų pamatą bei rūsių duobes. Žalsvai pilko smėlio sampyla yra 4—4,5 m pločio, pietinis jos kraštas žemėja į rūmų sodo pusę. Smėlio sampylos viršutinėje dalyje rasta žemyn nutijsusių medžių šaknelių pėdsakų. Vadinas, sampylos viršus kurį laiką buvo netoli tuometinio žemės paviršiaus, ant jos augo krūmai ar net medžiai. Virš smėlio sampylos esančiam 1,0—1,5 storio sluoksnyje daug plytgalių, stiegių nuolaužų, pilko ar žalsvai pilko skiedinio gabalų (atkreipsime dėmesį, kad žalsvai pilkas smulkiagrūdis skiedinys naudotas pirmosios Vilniaus katedros presbiterijos pamatams).

Sienos M5 eksploatacijos metu žemės paviršius palei ją galėjo būti ties H abs. 88,90—89,10 m altitude, nes čia, po žalsvai pilko smėlio sampyla, prasideda sluoksnis su plytų skeveldromis, rastigaliais. Taip pat H abs. 88,90—

¹ Rūmų kiemo teritorijoje 1964 m. rastus ankstesniojo laikotarpio mūro sienų fragmentus nuo šiol žymésime M1 ir M2 (10 pav.).

89,30 altitudžių ruože yra cokoli primenantis M5 sienos paplatėjimas.

Sienos M5 fragmentas nedidelis, 181 pav. pavaizduotoje jos pietų fasado plokštumoje tėra 11 płytų. Sunku spręsti apie nuoseklesnę płytų déjimo tvarką, tačiau trijose płytų eilėse yra po du greta vienas kito sudėtus płytų ilgainius. Taigi, płytų rišimas primena vendiškajį. Płyta dydžiai: 33×9 cm, 32×9,3 cm, 32 cm, 32 cm, 15,8×8,7 cm, 16,3×8,5 cm, 15×8,6 cm, 15,2×8,3 cm.

Vidutiniai płytų dydžiai: 32,2×15,8×8,7 cm. Jų proporcijos 1:b:h=2,0:1:0,55. Kaip matome 1=2b.

E rūsio viduryje po grindimis aptiktas 2,45×2,4 m dydžio lauko akmenų mūras, primenantis stulpinės atramos pamatą. Pavadinkime jį M6. Šio mūro viršus yra H abs. 89,60—89,70 m aukštyje, virš jo driekiasi rudo molio su XVI a. pirmosios pusės koklių nuolaužomis sluoksnis. Atrodo, kad molio buvo priplūkta, siekiant E rūsi geriau apsaugoti nuo grunto drėgmės. Kaip minėta, šio rūsio akmenų grindinys buvo ties H abs. 91,05—91,15 m altitudėmis.

Nors mūras M6 yra E rūsio išilginėje ašyje, tačiau jis šiek tiek pasislinkęs į rūsio rytinės sienos pusę. Vargu ar galima ši stulpinė pamatą susieti su gotikinio korpuso E rūsio statybos laikotarpiu; atrodo, jis išmūrytas anksčiau, tačiau jo buvusi paskirtis, kol neužbaigtai viso aplinkinio ploto tyrimai, dar neaiški.

D rūsio grindų lygyje buvo sumintas žemės paviršius, virš kurio nemažai degesių, vienas kitas apdegės rastigali. Grindų lygis ties H abs. 91,00 m altitude. Atidžiau pa-studijavus atkastą grindų plotą, pastebėta, kad išlgai D rūsio driekiasi 1,2—1,8 m pločio mūro sienos M4 liekanos (10 ir 12 pav.). Sienos M4 šiaurinė kraštinė beveik lygi, o pietinė — su atsišakojimais, kurie nuardyti palei rūsio pietinės sienos pamatą. Sienos M4 atsišakojimai buvo ilgesni, galbūt jų tėsinį pavyks surasti vėliau, tiriant plotą, esantį į pietus nuo D rūsio pietinės sienos.

Mūro sienos M4 liekanos išiterpia į D rūsio rytinę sieną, tėsiasi per visą jos storij ir užsibaigia C rūsyje 0,65—0,88 m ilgio iškyša. Pastaroji vėl slūgso po C rūsio grindimis. Jos plotis 2,35 m. Sienos, skiriančios C ir D rūsius sto-

rymėje, M4 mūro liekanų viršus yra ties H abs. 91,50 m altitude. Taigi, siena M4 yra kažkokio palyginti nemažo mūrinio pastato, nuardyto statant gotikinių rūmų pietų korpusą, liekanos.

Sienos M4 paviršiuje vyrauja vendinis (baltiškasis) plytų rišimas, nors viename jos plote išiterpęs ir gotikinio rišimo fragmentas. Mūrijimo skiedinys tamsesnis, rusvo atspalvio, skiriasi nuo D rūsio sienų skiedinio¹.

M4 sienos plytų dydžių pavyzdžiai:

33×16,8 cm,	31,5×15 cm,
33×16,7 cm,	31×16 cm,
33×16 cm,	31×16,1 cm,
32,7×16,2 cm,	31×15,6 cm,
32,1×16,2×9 cm,	31×15,3 cm,
32×16,7 cm,	31×15,2 cm,
32×16 cm,	30,5×15,3 cm,
32×16,4 cm,	30,5×15,6 cm,
31,6×15,7 cm,	29,8×15,1 cm,
31,5×16 cm,	29,5×15 cm,

Plytų storai: 10,2 cm, 10 cm, 9,7 cm, 9,6 cm, 9,5 cm, 9,3 cm, 9,2 cm, 9,0 cm, 8,7 cm.

Plytų vidutiniai dažniausiai pasitaikantys dydžiai: 31,5×16×9,5 cm, jų kraštinių proporcijos 1:b:h=1, 97:1:0,59. Plytos raudonos spalvos, gerai išdegtos, geros kokybės. 1989 m. mūro sieną M4 nuodugniai ištirti nepavyko, nes ir vėl trukdė aukštas gruntuvinio vandens lygis (visą 1989—1990 m. žiemos periodą jo paviršius buvo ties 90,80—90,9 m altitude, taigi, vanduo buvo netoli nuo sienos M4 liekanų viršaus).

Dar vieno ankstyvo mūrinio pastato liekanos (10 ir 182 pav. jos žymimos M3) rastos pilies rūmų kiemo teritorijoje. 1989 m. gegužės mén. norėta patikslinti rūmų pietų korpuso šiaurinės sienos vietą ruože, esančiam arčiau Katedros. Kiemo teritorijoje buvo atidengtas 16 m² dydžio plotas. Jame maždaug 1,4—7,5 m į šiaurę nuo pietų korpuso ir buvo rastos nuardyto mūrinio pastato liekanos M3. Nuo rūmų rytinio korpuso vakarinės sienos iki šių mūro liekanų, einant Katedros link, buvo 39,5—41 m atstumas. Nustatyta, kad mūrinio pastato liekanas M3 sudaro dvi

sienos — vakarinė ir šiaurinė, jos statmenos tarpusavyje. Vakarinės sienos išlikęs 5,3 m ilgio ruožas, o šiaurinės — tebuvo atkasta tik 0,5 m ilgio gabalėlis. Šiaurinė siena, kaip ir liekanų M3 aplinka bus tiriamą ateityje: Pagal 1989 m. programą čia buvo numatyti tik žvalgomieji tyrimai, ir todėl, išmatavus atkastą mūro sieną, ji netrukus vėl buvo užpilta žemėmis.

Mūro sienos M3 liekanų viršus yra 1,0—1,3 m gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus (H abs. 93,42—93,72 m). Vakarinė siena buvo 1,5 m storio, iš rytų pusės joje buvo nišų pavidalo pagilinimai. Išlikusi nesuardyta viena niša, kurios gylis — 0,86 m, o plotis — 1,08 m. Nišas vieną nuo kitos skyrė 1,78 m pločio mūro diafragmos, jų kampuose buvo 17×17 cm gylio užkarpos. Nišų apačia rasta ties H abs. 92,80 m altitude, arba 1,9 m gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus lygio.

Nors ir nebuvo užbaigtai mūro M3 tyrimai, tačiau jau šiandien aišku, kad tai senesnio pastato, nugriauto statant rūmų pietų korpusą, liekana. Šio mūro fasadinėse plokštumose vyrauja plytų ilgainiai, esama vendinio (baltiškojo) plytų rišimo žymiu.

Sienos M3 plytų matmenys: $32,2 \times 16,9$ cm, $32 \times 16 \times 9$ cm, $32 \times 16 \times 8,5$ cm, $32 \times 16 \times 9,4$ cm, $31,8 \times 9$ cm, $31,4 \times 8,4$ cm, $31,3 \times 9$ cm, $31,2 \times 8,8$ cm, 31×9 cm, $31 \times 16 \times 11$ cm, $30,3 \times 9,3$ cm, $31 \times 16 \times 8,5$ cm, $16,8 \times 8$ cm, $16,5 \times 9$ cm, $16,2 \times 11$ cm, $16 \times 8,5$ cm.

Vidutiniai dažniausiai pasitaikantys plytų dydžiai: $31,3 \times 16,2 \times 9$ cm, jų proporcijos $1:b:h = 1,93:1:0,555$.

Taigi, mūro sienos M3 plytų ilgio su pločiu santykis 1:b mažesnis už 2, o tai būdinga XIII—XIV a. pirmosios pusės Lietuvos pastatams (7, 92; 9, 440). Matėme, kad analogiškas proporcijas turi sienų M4 ir M5 plytos. 1964 m. ir 1987—1988 m. tirtų sienų M1 ir M2 plytų proporcijos (4, 53) taip pat panašios į sienos M3 plytų proporcijas.

Lietuvos ankstyvųjų mūro pastatų plytos dažniausiai esti be braukų, arba plytų su braukomis procentas juose būna nedidelis. Be braukų plytos vartotos sienos M1 mūre

¹ 1989 m. atkastų D ir E rūsių sienų bei kitų mūrų fragmentų skiedinių cheminė analizė nedaryta. Mūro skiedinius numatyta tirti 1990 m., užbaigus šių rūsių tyrimus.

(4, 53). Vilniaus pirmosios katedros sienų mūre didžioji dalis plėtę taip pat be braukų (6, 34). Braukų nepastebėta ir D rūsyje esančios sienos M4 liekanose bei rūmų kieme išlikusios sienos M3 mūre.

Atkreiptinas dėmesys į tą aplinkybę, kad net trijų sienų — M1, M2 ir M3 liekanose yra nišų pavidalo pagilinimai. Idomu palyginti šių sienų nišų apačios altitudes, jų atstumus iki dabartinio žemės paviršiaus. Žr. lentelę.

Sienos žymėjimas	Atstumas nuo nišos apačios iki dabartinio žemės paviršiaus (m)	Nišos apačios altitudė	Pastabos
M1	2,1—2,15	92,80	Matuota 1964 m.
M2	2,0	Apie 92,80	" "
M3	1,9	Apie 92,80	Matuoto 1989 m.

Kaip matome, visų trijų sienų nišų apačia yra 1,9—2,1 m gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus. Be to, virose trijose sienose nišų apačios altitudė yra beveik vienoda. Tyrimų metu nustatyta, kad visų trijų sienų nišos buvusios antžeminėje dalyje, taigi bent XIV a. antroje pusėje (galima teigti, kad tuo metu visi trys statiniai, iš kuriuos patenka M1, M2 ir M3 sienų liekanos, jau egzistavo) žemės paviršiaus lygis prie šių sienų buvo maždaug vienodas, t. y. žemiau už H abs. 92,80—92,90 m altitude. Ateityje, kiemo teritorijoje tariant archeologinius tyrimus, reikia atidžiau ieškoti tuometinio kiemo paviršiaus pėdsakų.

Taigi, kažkada M1, M2 ir M3 mūro sienos buvo pastatytų, kurie sudarė bendrą kompleksą, dalys. Ties jais buvo maždaug vienodas žemės paviršiaus lygis ir jų fasadų, suskaidytų nišomis, architektūroje būta bendrų bruožų. Antra vertus, kyšulio, éjusio nuo Pilies kalno Katedros link, pietinėje pašlaitėje esančios ankstyvo pastato liekanos M4 bei mūro fragmentas M5, matyt, taip pat priklausė tam pačiam statiniui kompleksui. Vadinas, šiuo metu turime net šešis ankstyvo mūro fragmentus (jei išskaityti ir akmenų mūrą M6), buvusius ruože tarp Pilies kalno ir Katedros. Sukaupti tyrimų duomenys leidžia teigti, kad jie statyti

iki XIV a. vidurio (ar bent iki XIV a. pabaigos) ir atspindi mūsų tautos ankstyvąją, dar ikikrikščioniškojo laikotarpio kultūrą.

Nėra abejonės, kad į bendrą to laikotarpio Pilies kalno vakarinės papédės mūro statinių kompleksą darniai išsijungė ir pirmosios Vilniaus katedros tūris, gal net tame dominavo.

Dar viena svarbi išvada: pastarieji radiniai liudija, kad XIII—XIV a. Vilniaus Žemutinės pilies pastatų plano struktūra buvo visai kitokia lyginant su vėliau susiklosčiusia, t. y. su ta, kokią mes išivaizduojame remdāmiesi Fiurstenhofo planu bei kai kuriais kitais XVIII—XIX a. piešiniais ar planais.

KELETAS MINČIŲ APIE RENESANSO EPOCHOS RŪMŲ ARCHITEKTŪRĄ

Jau kalbėta, kad rūmų pietų korpusas pastatytas kyšulio pietiniame, stačiame, šlaite. Šiandien akivaizdu, kad renesansinių rūmų kiemo grindinio lygis buvo bent 2,0—2,2 m aukštesnis, lyginant su žemės paviršiumi rūmų sodo teritorijoje, t. y. plote, esančiame į pietus nuo rūmų pietų korpuso. Remiantis natūros tyrimais, bandyta padaryti pietų korpuso skersinį pjūvį. Jame matomas kyšulio pietų šlaitas, nevienodi pietinės ir šiaurinės sienų pagilinimai (183 pav.).

Kiek aukštų turėjo rūmų pietų ir rytų korpusai? Peridikoje kartais teigama, kad pietų korpusas buvo keturių aukštų, o rytų — dviejų (1, 25, 26). Naujausių tyrimų medžiaga aiškiai liudija, kad ir pietų, ir rytų korpusai buvo trijų aukštų. 1988 m. — 1989 m. išvalytas C, D ir E rūsių patalpas reikia laikyti ne atskiru aukštu, o rūsiais, arba, geriausiu atveju, pusrūsiais (jei žiūréti iš rūmų sodo pusės). Kadangi iš rūmų sodo pusės žemės paviršius buvo gerokai žemesnis, todėl čia rūsio sienų viršutinė dalis buvo virš žemės paviršiaus. Neatsitiktinai jos mūrytos storėnės, tvirtesnės. XIX a. pirmosios pusės rūmus vaizduojančiuose pietų korpuso pirmojo aukšto langai atrodo gana aukštai pakelti nuo žemės. Rūsiuose būta švieslangių,

jie gerai išsilaike rytų korpuso rūsių rytinėse sienose. Pietų korpuso rūsyje E taip pat būta švieslangių.

Pietų korpuso skersiniame pjūvyje (183 pav.) pavaizduotos kiemo galerijos. Jau buvo kalbėta, kad iš rūmų kiemo pusės rastas 1,68—1,7 m pločio mūro ruožas, besitešiantis palei pietų korpuso šiaurinę sieną. Ši mūro juosta mūryta vėliau negu pietų korpuso rūsių sienos. Prieita išvada, kad tai yra kiemo galerijas laikiusių atramų (stulpų) pamatas. Jis tikriausiai turėjo laikyti mūro atramas su skliautuotais galerijų perdenginiai. Galerijų atramos buvo iš plytų mūro, nes griuvenose dar nerasta natūralaus akmens (smiltainio ar pan.) atramų fragmentų.

Atkasus pietų korpuso rūsio rytinę dalį (ruožą tarp rūmų pietryčių kampo ir rytinio priestato), bandyta patirkinti, ar atitinka buvusią realią rūmų vidaus struktūrą rūmų pietų fasadą vaizduojantis P. Smuglevičiaus piešinys, o taip pat XIX a. pirmosios pusės piešiniai. Tuo tikslu sudarant rūmų pietų fasado rekonstrukciją (184 pav.), pirmiausia atsižvelgta į natūros tyrimų metu nustatytus matmenis, rytinės dalies rūsių bei skersinių sienų matmenis ir bendrą pietų korpuso ilgi (t. y. atstumą nuo rūmų pietryčių kampo iki Katedros). Atkreiptinas dėmesys į apatinę piešinio dalį, kurioje punktyrinėmis linijomis parodytas rūsių grindų lygis, rūsių skersinės pertvaros. Pertvaros kapitalinės, masyvios, 1,55—1,9 m storio, jos, be abejo, bent per apatinius du aukštus kilo į viršų. Idomu, kad pertvaros pietų fasado langus sugrupuoja tiksliai taip, kaip jie vaizduojami eilėje XIX a. pirmosios pusės piešinių. Kampinėje, C, patalpoje pirmame ir antrame aukšte yra po du langus. Toliau į vakarus D patalpų pirmame ir antrame aukšte — po tris langus. Šiame ruože rūsys ilgesnis, jo skliautai suskirstyti į tris tarpsnius, atitinkančius viršuje esančių dviejų aukštų trijų langų grupes. Į vakarus — vėl sienos tarpsnis be langų. Ji atitinka vidinę kapitalinę 1,55 m storio skersinę pertvara tarp D ir E rūsių.

Viršutiniame, trečiajame, aukšte langų ritmas nebeatitinka apatiniai dviejų aukštų langų ritmo. Kampinėje patalpoje sugrupuoti trys langai. Néra abejonių, kad čia buvo didesnė patalpa ir pertvara tarp C ir D rūsių patalpų nebeiškyla į trečiąjį aukštą. Trečiojo aukšto kampinė pa-

taip buvo ne tik didelė, bet ir šviesi: joje iš pietų pusės buvo 3 langai, o iš rytų — 2.

Trečiajame aukšte, tarp D ir E patalpų, galėjo būti pertvaros tasa, nes XIX a. pirmosios pusės piešiniuose trečiaime aukšte tarp šios grupės langų yra pakankamai platus tarpulangis.

Peršasi išvada, kad viršutinis aukštas pristatytas vėliau, taip kartais teigiamą ir pastarojo meto periodikoje (1, 30). Tačiau pietų ir rytų korpuso apatinės dalies sienų storai labai dideli, siekia iki 2,5—3 metrų. Ar reikėjo tokį storą sieną gotikiniame periode statytiems Žemutinės pilies rūmams, jei jie būtų buvę dviejų aukštų? Net Vilniaus katedros, statytos po 1419 m. gaisro, išorinės, 21 m aukščio sienos (matuojant nuo dabartinio Katedros grindų lygio) téra 2 m storio.

Jau minėta, kad rytų korpusas taip pat buvo trijų aukštų. Rytų ir pietų korpusus jungė bendras, ištisinis, tais pačiais dekoro elementais puoštas atikas. Abu korpusai visuose trijuose aukštose virš C rūsio turėjo po bendrą kampinę patalpą. Pietryčių kampe šios patalpos turėjo būti vienodo aukščio. Abiejų korpusų rūsių grindų altitudė irgi buvo ta pati (vidutiniškai ji rasta H abs. 91,00—91,20 m aukštyje virš jūros lygio). Pastarojo meto tyrimų metu nerasta rytų korpuso C ir B rūsių ruože jokios pakilesnės vietos, kaip nesenai bandyta teigti spaudoje (1, 26, 27). Todél taip vadinamas trečiasis P. Smuglevičiaus Žemutinės pilies rūmų piešinys vaizduoja ne pietryčių kampą, o rūmų šiaurės vakarų kampą. 1843 m. M. Homolickis, apibūdindamas šį piešinį, rašė: „Pilies rūmai, matomi kampu iš šiaurės vakarų pusės. Užpakalinė siena viršutinėje dalyje gerokai apgriuvusi, daug mažiau papuošta už priešakinę, joje nedaug stačiakampių langų ir be jokių mūrinų apvardų. Vakarinė siena dar ganétinai sveika ir puošni. Kiek galima iš piešinio spręsti, rūmų priešakinėje sienoje buvo viena dalis, iškylanti virš viso pastato, ir pastatyta altanos (?) pavidalo“ (3, 274). M. Homolickis šiaurinę sieną vadina užpakaline, priešpastatydamas ją priešakinei (pietinei), apie kurią kalbėjo apibūdindamas kitus du P. Smuglevičiaus rūmų piešinius. M. Homolickis altanos pavidalo vakarų korpuso paaukštinimą klaidingai nukelia į

priešakinės sienos (pietų korpuso) pusę. M. Homolickio teiginiu, kad šiame piešinyje vaizduojamas rūmų šiaurės vakarų kampus, reiktų tikėti dar ir dėl to, kad jis savo leidinį ruošė 1843 m., t. y. tada, kai dar Vilniaus šviesuomenėje buvo žmonių, prisimenančių nesugriaustus Žemutinės pilies rūmus. Beje, M. Homolickis savo darbe nurodo, kad apibūdindamas Žemutinės pilies rūmus, naudojosi juos mačiusių žmonių paliudijimu (2, 22). Be to, P. Smuglevičiaus piešinius ivertinti bei nustatyti jų vaizdavimo vietą bei išeities poziciją jam padėjęs dailininkas V. Dmochovskis (3, 272, 273).

Taigi, žurnalo „Krantai“ puslapiuose paskelbtas VI. Drėmos teiginys, kad rūmų rytų korpusas buvo dvieju aukštų, neatitinka tikrovės. Taip pat specialistus ir visuomenę klaidina įrodinėjimai, kad taip vadinas trečiasis P. Smuglevičiaus Žemutinės pilies rūmų piešinys (7 pav.) vaizduoja pietryčių kampą.

M. Homolickis dar priduria: „Karalių rūmai, kokius juos užtiko XVIII a. pabaiga, buvo stačiakampio plano, savo ilgaja kraštine siekė Pilies kalną, o pagal plotį buvo pastumti į šiaurę ir gerokai viršijo Katedros ir jos koplyčių plotį. Jie susidėjo iš keturių korpusų, apjuosiančių erdvę vidinį kiemą, kurio viduriu, skersai tarp dviejų priešpriešais esančių, skliautais dengtų vartų (bromų), ėjo kelias iš pilies į Antakalnį. Protarpyje tarp Katedros ir rūmų, po medine galerija, taip pat buvo praėjimas arba kelias į Antakalnį, mažiau naudojamas; pastarasis, apjuosęs užpakalinį vakarinį pastato kampą, jungėsi su pirmuoju. Nuo seno jau užpakalinis korpusas su žymia dalimi šoninių buvo apgriuvę. Priešakinis korpusas, nors su daugeliu plyšių ir be stogo, dar kažkiek laikėsi, o jo atvaizda, perpieštą ir sumažintą iš architekto Rosio (Rossi) originalo, galima matyti p. Balinskio ir p. Kraševskio knygose“ (2, 26—29). Pastaboję M. Homolickis priduria, kad J. J. Kraševskio knygoje yra geriau pavykusি kopija (3, 306). Ją darė J. Ozemblovsksis (4 pav.). Atrodo, kad architektas P. Rosi rūmų pietų fasado originalus piešinys nėra išlikęs. Ši M. Homolickio 1843 m. paskelbtą Žemutinės pilies rūmų aprašymą neblogai papildo 1939 m. Berlyno archyvuose surasto Fiurstenhofo plano Žemutinės pilies

rūmų schema (2 pav.). Išverstą į lietuvių kalbą M. Homolickio Žemutinės pilies rūmų aprašymą pateikiame dėl to, kad ši medžiaga ir dabar, atliekant rūmų liekanų tyrimo darbus, yra aktuali. Be to, ji padeda geriau suprasti P. Smuglevičiaus piešinius bei XIX a. pirmosios pusės rūmus vaizduojančius raižinius.

Dar syki pažvelkime į P. Smuglevičiaus Žemutinės pilies rūmų pietų korpuso pietų fasado piešinį (6 pav.). Akiavaizdu, kad šiame piešinyje už antrojo priestato (laiptinės) matomas rūmų pietryčių kampas, ties juo rūmai nepažemėja. Piešinyje dailininkas pirmojo aukšto langą nepavaizdavo, tačiau kituose piešiniuose (3, 4, 5 pav.) jie parodyti. Taigi, ties pietryčių kampu rūmai buvo trijų aukštų, jokio žemesnio rūmų tēsinio ties šiuo kampu nematyti. Be to, P. Smuglevičiaus piešinyje pietų korpusas iki pat pietryčių kampo turi vientisą be jokių pažemėjančių tarpsnių atiką.

Rūmų pietryčių kampas triaukščiu pavaizduotas ir eileje XIX a. pirmosios pusės raižinių. M. Pšibilskio (5 pav.) bei J. Ozemblovslio (4 pav.) raižiniuose matomas ne tik rūmų pietų fasadas su pietryčių kampu, bet ir bendrais bruožais išryškintas rytių korpuso rytių fasadas. Jame galima įžiūrėti langų ritmą, viduryje siaurą priestatėlį, iškylančią iki II aukšto viršaus, šiaurinėje korpuso dalyje — viiso rytių korpuso paplatėjimą. Minėtuose raižiniuose pietų ir rytių fasadų atikai yra viename horizonte, tapatūs ir jų dekoro elementai. Abiejų korpusų aukštų aukšciai taip pat vienodi. Beje, Fiurstenhofo 1740 m. plane (2 pav.) rytių korpuso rytinės sienos viduryje yra nedidelė iškyša (priestatėlio vieta), šiaurinėje dalyje — paplatėjimas. 1987—1988 m. archeologinių tyrimų metu buvo nustatyta, kad, iš tiesų, rytių korpuso šiaurinė dalis buvo platesnė (taip vadinama korpuso renesansinė dalis), o korpuso viduryje — išlikusios nedidelio priestatėlio pamatų liekanos (10 pav.). Visa tai leidžia argumentuotai teigti, kad tiek Fiurstenhofo plane, tiek M. Pšibilskio bei J. Ozemblovslio raižiniuose rytių korpuso plano bei fasadų situacija vaizduota teisingai.

Remiantis pastarojo meto natūros tyrimais bei minėta ikonografine medžiaga, buvo padaryta rytių korpuso rytių

fasado rekonstrukcija (185 pav.). Čia vėl punktyru vaizduojamos skersinių kapitalinių sienų vietas, tarp jų bandyta išdėstyti XIX a. piešiniuose vaizduojamus langus, parodyti priestatélio vietą.

Reikia pažymeti, kad pateiktose rūmų fasadų rekonstrukcijose abejonių nekelia plano matmenys, jie tikri, nustatyti natūroje. Sunkiau nustatyti korpusų aukščius. Tačiau ir čia turėjome šiek tiek realių duomenų.

1988 m. žiemą, tiriant buv. A. Šliozbergo namo pirmojo aukšto sienas, jose buvo rasta neišardytų kuniagaikščių rūmų rytų korpuso sienų fragmentų. Vienoje patalpoje buvo rūmų pirmajį aukštą dengusio skliauto pėdsakų. Tai gotikinio kryžminio skliauto kampinės atramos liekanos. Pagal jos kreivę mėginta nustatyti buvusį rūmų pirmojo aukšto skliauto aukštį, o taip pat ir viso pirmojo aukšto aukštį. Paskaičiuota, kad nuo rūmų pirmojo aukšto keramikinių grindų (yra išlikę jų nesuptyti fragmentai) iki antrojo aukšto grindų buvo apie 5 metrus. Antrasis aukštatas taip pat galėjo būti panašaus aukščio, tai akivaizdžiai matome 1802 m. rūmų pietinio fasado piešinyje bei analogikuose XIX a. pirmosios pusės piešiniuose. Trečiojo aukšto aukštį teko paskaičiuoti remiantis ta pačia ikonografine medžiaga. Visur jis vaizduojamas puse ar net visu metru aukštesnis už abu apatinius. Atikas vienuose piešiniuose vaizduojamas aukštesnis, kituose — žemesnis. Derinant ikonografijos paliudytas pastato dalinių proporcijas, prieita išvada, kad atiko viršaus altitudė, skaičiuojant nuo rūmų pirmojo aukšto grindų altitudės, buvo iškilusi apie 21,5—22 metrus (H. abs. 117,10—117,60 m). Palyginimui: greta esančios Katedros rytinės sienos karnizo viršaus iškilęs 22,09 m (H abs. 116,10 m) virš Katedros grindų lygio. Dar reikštū prisiminti M. Homolickio pastabą, kad XVIII a. pabaigoje „restauruojant Katedrą, dėl kažkokiu poreikių, buvo saugiai vaikščiojama paprastų lentų laiptais nuo rūmų vakarinės sienos iki Katedros užpakalinės sienos“ (2, 22). Galima manyti, kad šie laiptai jungė Katedros karnizo viršų su atiko viršutine dalimi arba bent Katedros rytinės sienos kurį nors langą su rūmų vakarų korpuso III aukšto lango anga.

Pateiktos rūmų pietų ir rytų fasadų rekonstrukcijos yra tik pirmieji bandymai apibendrinti šiuo metu sukaup-tus duomenis, susieti natūros tyrimų medžiagą su turima ikonografija. Ateityje, tęsiant tyrimus, tie duomenys bus tikslinami, papildomi. Tekė patikslinti atikų piešinį, jų proporcijas, langų formą bei dydžius, portalų ir karnizų piešinį. Šiuo metu padarytoje pietų fasado rekonstrukcijoje mažiau argumentuota yra vakarinė fasado dalis. Tarp abiejų priestatų (laiptinių), palyginti siaurame tarpe, su-talpinta net po keturis pirmojo bei antrojo aukštų langus. Galbūt, atlikus archeologinius tyrimus, paaikiškės, kad šis tarpas yra šiek tiek platesnis.

Ne visai buvo aišku, kaip pavaizduoti Žemutinės pilies rūmų vakarų korpuso ryšį su Katedros rytine siena. XIX a. pirmosios pusės raižiniuose šiame tarpe per visus tris aukštus yra sienos, kurios viršus užbaigtas atiku. Iš kitos pusės, Fiurstenhofo plane tarp rūmų ir Katedros esama neužstatyto, į pietų pusę platėjančio protarpio su praéjimu. Šis protarpis platėjo į pietų pusę ir plane priminė trapeciją. Tai patvirtino natūros tyrimai (10 pav.). Todėl klaidingas V. Drėmos samprotavimas, kad rūmų „vakari-nis korpusas pastatytas lygiagrečiai su Katedros rytine sie-na“ (1, 25).

Fiurstenhofo plane protarpyje tarp rūmų ir Katedros yra net trys skersinės jungtys. Neaišku, ar visose trijose jungtyse buvo patalpos. Literatūroje teigiama, kad iki XVIII a. pabaigos iš pilies rūmų į Katedros pietinę navą būta dengto praéjimo (2, 22; 10, 79), kuriuo karaliaus šei-ma ateidavo į pamaldas. M. Homolickis nurodo, kad virš šic protarpio „kažkada buvo įrengta dengta medinė galerija, vedusi iš karaliaus kambarių į Katedrą ir atremta, pagal vienus, ant arkados ir pakankamai aukštos mūrinės sienos, o pagal kitus, visa tai dar mačiusius, ant paprastų medinių sijų... Iš pradžių galerija vedė tik iki bažnyčios pietinės navos, kurioje buvo ložė į kairę pusę nuo didžiojo altoriaus. Pastačius gi marmurinę šv. Kazimiero koply-čią, rūmų galerija buvo pratęsta iki šv. Kazimiero koply-čios durų, kur dabar jos muzikinis choras su nedideliais vargonais (2, 22—23). Vieno dvasiškio tvirtinimu „dar gerokai iki Katedros restauracijos (kalbama apie XVIII a.

pabaigoje buvusią restauraciją viršutinis praėjimas šoni-
nės pietinės navos gilumoje buvo užmūrytas, gi išorinė
galerija jau aklinai rémési į Katedros galinę sieną"
(2, 24).

Taigi, dengtas praėjimas arba galerija tarp pilies rū-
mų ir Katedros buvo. Tik ar galėjo būti virš pastarojo pra-
ėjimo siena, iškylanti per visus tris aukštus iki atiko vir-
šaus, kaip vaizduojama XIX a. pirmosios pusės raižiniuose?
1985 metais tiriant plotą palei šv. Kazimiero koplyčios
rytinės sienos pamatus nebuvo rasta bent kiek didesnio
pamato liekanų (pamato, kuris galėtų perimti 22 m aukš-
čio sienos — t. y. tokios sienos, kokia vaizduojama XIX a.
pirmosios pusės raižiniuose, svori). Todėl rūmų pietų fa-
sado rekonstrukcijoje tarpas tarp rūmų ir Katedros saly-
ginai užvertas neaukšta siena (184 pav.).

Pats laikas nuodugniau studijuoti XV—XVI a. Italijos
bei Vidurio Europos architektūrinį palikimą, renesanso
bei manierizmo stilių apraiškas tose šalyse. Ir, be abejo,
testi archeologinius bei architektūrinius tyrimus natūroje,
o taip pat archyvinių šaltinių paieškas.

Šaltiniai ir literatūra

1. Dréma VI. Ad fontes, cives! // Krantai. — 1989. Nr. 4.
2. Homolicki M. O planach Wilna, jakiem bylo w XVI wieku // Wizerunki i roztrząsania naukowe. Poczet nowy drugi. 1843. T. 24. P. 1—109.
3. Homolicki M. Wiadomość o widokach częstkowych miasta Wilno z okolicami, robionych przez Smuglewicza // Wizerunki i roztrząsania naukowe. Poczet nowy drugi. 1843. T. 24. P. 269—284.
4. Kitkauskas N. Architektūriniai tyrimai // Vilniaus Žemutinės pilies rūmai (1988 metų tyrimai). V., 1989. P. 49—75.
5. Kitkauskas N., Dzikas L. Žemutinės pilies Karalių rūmai // Kultūros barai. 1988. Nr. 6. P. 50—56. Nr. 7. P. 58—64 ir Nr. 8. P. 50—55.

6. Kitkauskas N., Telksnienė E. Pirmosios Vilniaus Katedros liekanų medžiagos ir mūrijimo technika // Architektūros paminklai. V., 1987. T. 10. P. 30—46.
7. Kitkauskas N. Vilniaus pilys. V., 1989.
8. Kraszewski J. I. Wilno od początków jego do roku 1750. Wilno, 1841. T. 3.
9. Levandauskas V. Lietuvos aptvarinių pilių mūro technika ir medžiagos // Lietuvos TSR architektūros klausimai. V., 1974. T. 4. P. 432—447.
10. Zahorski W. Katedra wileńska. Wilno, 1904.

KUNIGAIKŠČIŲ RŪMŲ GYVENTOJAI XVIII AMŽIUJE

Istorinių šaltinių apie kunigaikščių rūmus daugiausia buvo ieškoma Lietuvos archyvuose bei kitose istorijos šaltinių saugyklose. Deja, medžiagos apie juos rasta dar labai nedaug. Tai daugiausia įvairaus laikotarpio paskiria faktai, rūmuose įvairius darbus dirbusių amatininkų paraminėjimai, pabiros žinios apie pastatą priežiūrą, pilių teritorijoje bei jos prieigose gyvenusius asmenis, jų sklypus bei pastatus ir kitus piliių teritoriją liečiančius reikalus. Medžiaga iš dalies rinkta ir iš Lietuvos metrikos. Tačiau joje šaltinių apie kunigaikščių rūmus aptikta taip pat nedaug ir visi iki šiol iš jos surinkti faktai rūmų istorijai nusviesti néra reikšmingi.

Medžiagos ieškota Maskvoje ir Leningrade.

Leningrade dirbta M. E. Saltykovo-Ščedrino bibliotekoje ir TSRS Centriname valstybiniame istorijos archyve. Pastarajame tikėtasi rasti vieną iš XVIII a. kunigaikščių rūmų inventorių. Peržiūrėjus ieškomajį šaltinį paaškéjo, kad tai ne kunigaikščių rūmų inventorius, kaip buvo nurodyta archyvo apraše, o Vilniaus metropolito rūmų 1789 m. inventorinis aprašymas. Duomenų apie kunigaikščių rūmus nei minėtame archyve nei M. E. Saltykovo-Ščedrino bibliotekoje nerasta.

Maskvoje medžiagos ieškota TSRS Centriname valstybiniame kariniame istorijos archyve bei V. L. Lenino Centrinės valstybinės bibliotekos Rankraščių skyriuje. Tačiau ir šiose dokumentų saugyklose vertingų duomenų apie kunigaikščių rūmus neaptikta.

Nebuvo vaisinga ir žvalgybinio pobūdžio išvyka 1989 m. į Lenkiją (Artūras Grickevičius), kur iš dalies susipažinta su Varšuvos, Krokuvos, Kurnyku bei Poznanės dokumentų saugyklose esančia medžiaga apie Lietuvą.

Daugiau žinių turime apie rūmus, kai juose buvo įsikūré įvairūs miesto gyventojai. Todėl, pradžioje trumpai apžvelgę rūmų nykimo laikotarpi, mėginsime išsiaiškinti, kada ir kur kunigaikščių rūmuose apsigyvendavo įvairūs asmenys, kokias daré rekonstrukcijas, kiek ir kokių pa-

talpų įsirengdavo, kokių verslų žmonės ir kuriuose rūmų korpusuose ir aukštuoose gyveno ir kt.

Didžiausia žala kunigaikščių rūmams, kaip ir kitiems pilį teritorijos pastatams, padaryta per 1655—1661 metų karą. Nors 1655 m. liepos mén. Vilniaus gynėjai, vadovaujami Kazimiero Žeromskio, užsidarę pilyje, keletą dienų priešinosi rusų kariuomenei, kunigaikščių rūmai tuo metu, atrodo, nebuvo apgriauti. Liepos 21 dieną gynėjai buvo priversti pasiduoti, o K. Žeromskui pasisekė iš miesto pabėgti. Caro Aleksiejaus Michailovičiaus kariuomenei užėmus miestą, rūmuose apsigyveno jo vandininkai Vilniuje ir čia išbuvo keletą metų. Tačiau 1660 m. gale rusų īgula Vilniuje buvo apsupta. Pradžioje ji gynėsi prie miesto sienos, tačiau po ilgų ir atkaklių mūšių 1661 m. vasarą ji buvo nustumta į pilį. Rusų īgulos vadas Danila Mišeckis, tikėdamasis susilaukti pagalbos, užsidaręs pilyje su likusia kariuomene atkakliai gynėsi dar keletą mėnesių. Nesusitarus dėl pasidavimo salygų ir apgulėjams ruošiantis šturmu imti pilį D. Mišeckis norėjo pilyje su īgula susisprogdinti. Tačiau jo ketinimams nebuvo lemta išsipildyti. Savo tarnų jis buvo suimtas ir 1661 m. gruodžio 2 d. atiduotas Lietuvos—Lenkijos valdovui Jonui Kazimierui. Už īvykdytus žiaurumus D. Mišeckis buvo nuteistas mirti ir gruodžio 10 d. jam Vilniaus rinkoje buvo nukirsta galva.

Vykstant mūsiams dėl pilies kunigaikščių rūmai labai nukentėjo ir po karo stovėjo apgriauti. Užtvankos bei kanalas, juosės Žemutinę pilį iš pietų bei vakarų pusės, buvo privirtę griuvenų ir vanduo apsémė kunigaikščių rūmų rūsius. Valdovo Jono Kazimiero 1668 m. gegužės 10 d. rašte nurodyta, kad dėl rūsių užliejimo ir pamatų paplovimo rūmų sienoms gresia didelis pavojas, Vilniaus vaidai ir pilies horodničiui įsakyta atidaryti pilies užtvanką ir išvalyti kanalą (2, p. 33; 3, p. 9). Atkreiptinas dėmesys į tai, kad rašte kartu pagiriamos šių pareigūnų pastangos išsaugoti Vilniaus pilį. V. Dréma, rašydamas apie kunigaikščių rūmus nurodo, kad „po karo vilniečiai visai padoriai juos remontavo ir visus langus įstiklino“ (4, p. 32). Matyti, kad buvo imtasi pilies bei valdovų rūmų gelbėjimo netrukus po Vilniaus išvadavimo. Koks buvo tų darbų mastas ir kas tuo metu buvo padaryta pasakyti

sunku, nes trūksta duomenų. Nors ir buvo imtasi būtiniausiu priemonių, kad kunigaikščių rūmai nesugriūtų, jie jau nebuvo atstatyti. Valdovų rezidavimui jie nebėtiko. I Vilnių atvykę valdovai su palyda apsistodavo privačiuose rūmuose, o paskirais atvejais ir geresniuose turtingų miestiečių namuose. Ar buvusi karališkoji rezidencija Žemutinėje pilyje buvo kam nors naudojama XVII a. antroje pusėje, duomenų iki šiol nerasta.

Iždo komisijos 1738 m. birželio 29 d. rašte pasakyta, kad Vilniaus pilies jau neįmanoma atstatyti (5, p. 32). Kad rūmai buvo nekokioje būklėje byloja 1750 m. iš Karaliaus i Vilnių atvykusio Prūsijos karo ir domenė patarėjo Liudviko Reinhordo fon Vernerio kelionės aprašymas, kuriaame pasakyta, kad karalių pilis yra „didelis statinys, joje penki kiemai (area), tačiau jie apleisti ir griūvantys, išskyrus tik tribunolą, baziliką ir ginklinę (arsenalą)“ (2, p. 37; 6).

Pilį valdė Vilniaus vaivados (5, p. 32). Tačiau kunigaikščių rūmai, kaip ir kiti pilies pastatai, buvo tiesioginėje Vilniaus horodničių priežiūroje. Deja, dėl lėšų trūkumo jų sutvarkymui rūmai pamažu nyko.

Lietuvos vyriausiojo tribunolo knygose 1758 m. Vilniaus pilies horodničiaus Mykolo Haraino pareiškime nurodyta, kad karaliaus pilis ir mūrai tušti, apgriuvę ((5, 32—33)).

XVIII a. Lietuvos bajorai, norėdami, kad valdovas daugiau rūpintųsi Lietuvos reikalais ir čia turėtų kur gyventi, ne vieną kartą siūlė kunigaikščių rūmus restauruoti. Tačiau tas nebuvo padaryta.

1766 m. Respublikos seime buvo svarstyta Vilniaus pilį būklė bei pastatų panaudojimas. Seimo konstitucijoje nurodyta, kad Vilniaus Žemutinės pilies pastatai yra labai blogoje būklėje, ir pavedama Vilniaus vaivadai juos panaudoti visuomenės reikalams („ad publicos usus“). Tenka pritarti V. Drémos nuomonei, kad šis seimo nutarimas fiksavo esamą padėtį, t. y. miestiečių gyvenimą iš horodničiaus išsinuomojuose būstuose (4, p. 32). Antra vertus, šis nutarimas ne tik oficialiai įteisino pašalinių žmonių apgyvendinimą kunigaikščių rūmuose, bet ir paspartino šį procesą.

Kaip kunigaikščių rūmai atrodė XVIII a. antroje pusėje gana tiksliai vaizduoja 1786 m. P. Smuglevičiaus piešiniai (6—8 pav.), kurie išsamiai aptarti V. Drėmos (4, p. 25—28).

P. Smuglevičiaus piešinius papildo 1798 m. J. Rustemo piešinys, nežinomo autoriaus piešti iš atminties rūmai, P. Rossiui skiriamas Katedros aikštės piešinys, kunigaikščių rūmų ir dalies Katedros piešinys iš A. Makučio rinkinių (5 pav.), M. Przybilskio litografija pagal K. Raczynskio piešinį (3 pav.).

Gana tikslus rūmų konfigūracijos planas yra 1737 metų vadinamajame Fiurstenhofo Vilniaus miesto plane (2 pav.). Jie schematiškai parodyti architekto P. Rossio plane, kuris V. Drėmos nuomone darytas iš atminties (4, p. 25). Situacija po rūmų nugriovimo užfiksuota 1808 m. Vilniaus miesto plane (9 pav.).

Atrodo, kad keletas miesto gyventojų jau 1699 m. kunigaikščių rūmuose turėjo išsinuomavę kai kurias patalpas ir čia gyveno (10, 1. 1320"; 4, p. 32). Tačiau tiksliai duomenų apie miestiečių gyvenimą rūmuose bei apskritai apie jų naudojimą XVIII a. pirmoje pusėje neturime. Daug daugiau žinių apie tai yra iš šio amžiaus antrosios pusės.

Prieš apžvelgiant kunigaikščių rūmuose miestiečių turėtus būstus atkreipsime dėmesį į dokumentuose naudotų patalpų lenkiškų pavadinimų vertimą į lietuvių kalbą. Anatai, tame pačiame šaltinyje būsto vienos gyvenamos patalpos vadinamos „izby“, o kitos — „pokoje“. Pirmasis straipsnyje verstas „pirkia“, o „pokoj“ — „kambariu“. Žodžio „sień“ („priemenė“) į lietuvių kalbą vertimas néra problematinis. Tačiau reikia turėti galvoje, kad tuo metu priemenėse paprastai stovėdavo mūrinės viryklės bei duonkepės krosnys ir todėl jos būdavo kartu ir virtuvėmis (9, p. 31—32).

Lenkų kalbos žodžiai „piwnica“, „sklep ziemny“ ir „sklep“ verčiami „rūsiu“. Jeigu pirmųjų dviejų vertimas abejonių nekelia, tai to negalima pasakyti apie „sklep“. XVII—XVIII a. Vilniaus miestiečių namų aprašymuose pasitaiko atvejų, kai šis žodis reiškia podėliui skirtą skliautinę patalpą, tačiau esančią nebūtinai rūsyje. Turint

tą mintyje, straipsnyje kai kur skliausteliuose pateikiami ir lenkiški patalpų pavadinimai.

Iš W. Kieszkowskio skelbt 1797 m. malūnų mokesčių mokėjusių asmenų sąrašo žinome, kad kunigaikščių rūmuose tuo metu gyveno 25 šeimos. Šiemis gyventojams priklausė nuo 468-tos iki 492-tos posesijos imtinai (8, p. 105—106). Tačiau kaip posesijos buvo išsidėsčiusios, sąrašas nerodo, jos nepažymėtos ir 1808 m. Vilniaus plane, nors jų numeriai dar surašyti.

Kunigaikščių rūmuose buvusius gyventojų būstus apibūdinsime tokia eilės tvarka, kaip jie surašyti minėtame sąraše, juo labiau, kad tokia tvarka jie surašyti ir 1790 m. Vilniaus plano aprašyme (11, 1. 15^v—16).

Rusų okupacinės kariuomenės kareivinių statybai 1798 m. imtų mokesčių iš gyventojų sąrašuose taip pat nurodytos posesijos ir jų savininkų pavardės. Be to, toks dėstymas padeda susidaryti geresnį vaizdą apie gyventojų būstų išsidėstymą rūmuose.

XVIII a. antroje pusėje 468-ta posesija priklausė Vilniaus derevničiui Liudvikui Abramovičiui. Kunigaikščių rūmų patalpose gyvenamo būsto įrengimui jis išleido -353 lenkiškus auksinus. Tiksliai patalpų rekonstrukcijos data nenustatyta. Tačiau tas turėjo būti padaryta prieš 1762 m. rugsėjo mėnesį. L. Abramovičiui leidimą patalpoms Vilniaus horodničius Mykolas Horainas davė 1764 metais. Tai buvo pirkia su priemene ir rūsys su prieš jį buvusia patalpėle („piwnica i przypywniczkim“). 1774 m. visa tai jau buvo Teklės Horoškovaitės rankose. Ji vėliau ištakėjo už Lukošiaus Juozapo Pozažycchio ar Pozereckio (to meto šaltiniuose pavardė rašyta skirtingai) ir valda tapo bendra šeimos nuosavybe (10, 1. 1316^v—1317). 1790 m. Vilniaus plano aprašyme nurodyta, kad šios posesijos savininkas buvo Pozereckis ir kad ji buvusi pačiame kunigaikščių rūmų įvažiavime („w samey bramie“). Čia jie turėjo pirkią, du kambarius ir mažą rūsių ar skliautinę patalpą („sklep“) (11, 1. 15^v—16).

Iš Pozažycių (Pozereckų) 1792 m. patalpas kunigaikščių rūmuose įsigijo Polocko iždininkas Antanas Buinickis. Apibūdinant situaciją nurodyta, valdą esant „pilies mūruose iš vienos pusės tarp įvažiavimo, o iš kitos — šv.

Kazimiero koplyčios" (10, 1. 1317). Taigi A. Buinickio įsigytos patalpos buvo vakariname kunigaikščių rūmų korpuose. Rusų kariuomenės kareivinių statybai iš Vilniaus gyventojų 1798 m. rinktų mokesčių sąrašuose 468-tos posesijos savininku taip pat nurodytas Buinickis (12, 1. 82, 83^v). Savininkas nepasikeitė iki rūmų nugriovimo. O tą padarius, A. Buinickis už patirtus nuostolius reikalavo 2200 auksinų kompensacijos.

1790 m. Vilniaus plano aprašyme nurodyta, kad 469-ta posesija priklauso Rydzewskiui. Joje minima pirkia ir trys kambariai: didelis, vidutinio dydžio ir mažas kambarėlis. Be šių patalpų dar nurodyta buvus mažą rūselį („sklep ziemny mały“). Tačiau kur buvo tas rūselis nepasakyta. Aprašyme tik nurodyta, kad ši posesija buvo pačiame rūmų įvažiavime, priešais 468-tą posesiją, kuri tuo metu priklausė Pozereckiui ar Pozażyckiui (11, 1. 15^v, 16). W. Kiezkowskio skelbtame 1797 metų sąraše šios posesijos gyventoju taip pat nurodytas Rydzewskis (8, p. 105). Kareivinių statybai 1798 m. mokesčius mokėjusių vilniečių sąrašuose šios valdos savininkas nebuvo pasikeitęs (12, 1. 26, 82).

470-ta posesija yra paminėta 1757 m. Antanas¹ ir Mairijona Mozachovskiai leidimą čia įsikurti gavo iš tuometinio Vilniaus horodničiaus Mykolo Horaino. Tai buvo „mūrinė pirkia su priemene, priešais pirkią buvo didžiulis rūsys („sklep wielki“). Apibūdinant situaciją nurodyta, kad valda vienu šonu yra į Katedrą, o kitu — į pilies kiemą. Tuo tarpu valdos vienas galas yra į Kurilovičiaus valdą, o kitas į „gatvę ir teismo būstine“.

1763 m. valdą įkainojant, patalpos buvo trumpai apibūdintos. Vienoje pirkios skersinėje sienoje buvo stalių darbo durys su vidiniu užraktu ir du langai su langinėmis. Patalpoje buvo storlenčių lubos ir neglazūruotų koklių krosnis. Priemenėje buvo dvejos durys ir stovėjo mūrinė viryklė. Rūsys („w sklepie“), kuris buvo tuščias, turėjo

¹ Viename šaltinyje (CVIA, f. 378 b/s, 1802 m., b 78, 1. 47) Mozachovskio vardas Antanas, o kitame (CVIA, f. S A, b. 4245, 1.315^v) — Mateušas. Greičiausia jis turėjo du vardus. Matyt, viename šaltinyje jis vadinamas vienu, o kitame — kitu vardu.

tik vienas duris. Atrodo, kad jos buvo nuo teismo pastato pusės („od sądowey izby“). Stogas buvo dengtas skiedromis ir jau reikalingas perdengti iš naujo. Iš tolimesnio aprašymo sužinome, kad pirkia su priemene buvo suremontuota, bet dar netinkuota. Rūsys ar skliautinė patalpa buvo kaip tik priešais pirką. Šiai valdai dar priklausė rūsys („piwnica“), atrodo, buvęs į Katedros pusę (13, 1.70—71).

Po Mazachovskių mirties jų valda 1763 m. perėjo Briansko iždininkui Fabijonui Javorovskiu ir jo žmonai Sofijai. Kada ir ką naujieji šeimininkai pertvarkė nenustatyta, tik aišku, kad jie igytas patalpas „restauravo“ (14, 1, 47). Be to, 1764—1765 metais Javorovskiai išsirūpina iš pilies pahorodničiaus Mykolo Bulharovskio leidimą remontuoti virš jų buvusias tuščias patalpas. Galima daryti prielaidą, kad jie tą padarė. Be to, pilies horodničius Antanas Tovianskis 1772 m. Javorovskiams leido pastatyti medinių namelių prie jų susiremontuotų mūrinių patalpų („na chalupę przy murowanej reparacyi“). 1784 m. jų turėtos valdos vertė buvo 6600 lenkiškų auksinų. Tais metais iš F. ir S. Javorovskių valdą įsigijo Antanas Šimanovskis, kuris irgi remontavo patalpas. Pastarojo nuosavybėje igytas turtas išliko iki rūmų nugriovimo. A. Šimanovskis už patirtus nuostolius pateikė 9540 lenkiškų auksinų ir 15 grašių saskaitą kompensacijai.

Ar 471-je posesijoje iki 1774 m. koks nors asmuo buvo įsikūręs, nežinia. Tais metais pilies horodničius Antanas Tovianskis leido susiremontuoti ir apsigyventi „pilies mūruose“ Mikalojui Šidlauskui kuris čia išgyveno daugiau kaip dvidešimt metų. Apie jo darytus remontus duomenų neturime. 1795 m. iš M. Šidlausko valdą nupirko Kazimieras ir Zuzana Gulbinai, kurie čia gyveno iki pastato nugriovimo (10, 1, 1315^v; 14, 1, 46).

XVIII a. paskutiniame dešimtmetyje 472-oji posesija priklausė Žakevičiui. 1790 m. būstą sudarė trys patalpos: dvi pirkios, sandėlis ir mažas rūsys. Be to, valdoje dar buvo arklidė keturiems arkliams (11, 1, 15^v—16). Po dvejų metų šis asmuo už 3600 auksinų valdą pardavė Amferovičienei. Naujoji savininkė iki pastatų nugriovimo investavo dar 6000 auksinų, kas liudija apie nemažus būsto per-

tvarkymus. Rūmus nugriovus, jos turtui padaryti nuostoliai sudarė 9600 auksinų sumą (10, 1. 315^v; 14, 1. 16).

Kada 473-čioje posesijoje apsigyveno miestiečiai nenustatyta, tik aišku, kad iki 1762 m. ji priklausė Juozapui ir Marijonai Radiševskiams. Tais metais jie už 22 „muštinus talerius“ valdą perleido Motiejui ir Sofijai Kopcinskiam. Valdą sudarė pirkia su kamara ir priemene, o tai-pogi altanėlė. Be šių patalpų, Kopcinskiai dar gavo po priemene buvusį griuvenomis užverstą rūsi. Jie rūsyje ketino laikyti daržoves ir semtis iš jo vandenų. Tas byloja, kad rūsys buvo labai šlapias arba tame buvo šulinys (13, 1. 42).

Pilies pahorodničiaus Liudviko Rydzevskio 1762 m. leidime perleisti valdą Kopcinskiam pasakyta, kad ji buvo valdovo rūmuose: priekiu į Vilniaus katedrą ir iš miesto į arsenalą einančią gatvę, o užpakaline dalimi — į kiemą. Turbūt nesuklysimė manydami, kad čia kalbama apie rūmų vidinį kiemą. Iš vieno Kopcinskių posesijos šono rūmuose valdą turėjo ir turbūt čia gyveno „generolas“¹ Mykolas Rasimavičius, o iš kito — Poremskienė. Leidime taip pat nurodyta, kad Kopcinskiai gali patalpas remontuoti ir naudoti savo nuožiūra.

Šių savininkų rankose valda išbuvo devynerius metus. 1771 m. gruodžio mėnesį Kopcinskiai patalpas už 20 talerių perleido Kazimierui ir Katerinai Černiavskiams. Patalpos jiems priklausė ir 1790 m. Tačiau duomenų neturiame ar per minėtą laikotarpį jos buvo rekonstruotos. Pasakutiniajame XVIII a. dešimtmetyje, K. Černiavskiui mirus, valdos savininke liko Katerina Černiavskienė, kuri po rūmų nugriovimo už valdą turėjo gauti 4000 auksinų kompensaciją (10, 1. 1310^v—1311; 14, 1. 42).

XVIII a. antroje pusėje medinis namelis, kuris buvo „horodničiaus jurisdikoje einant į ceikhauzą“, priklausė Antanui ir Elžbietai Golembejevskiams. 1748 m. namelį už 7 muštinius talerius iš jų nupirko Jurgis Ichnevičius. 1760 m. spalio mėnesį jis perėjo į Petro ir Daratos Janovs-

¹ Generolu kartais būdavo vadintamas ir vaznys. Skirtumas toks, kad pirmasis pavadinimas yra kilęs iš lotynų kalbos žodžio „generalis“, o antrasis — iš slaviškojo „wozny“.

kių rankas. Sekančiais metais Janovskiai gavo iš pilies parhorodničio leidimą sklypui ir mūro pastatų statybai („kon-sens na plac i erekcyją murów zamkowych“). Mūro statybos darbai buvo atlikti, nes 1772 m. gegužės mėnesį viską už 360 lenkiškų auksinų perleidžiant Marijonai Kšyžanauskienei minimi ir mūro statiniai („z muru erygowane w zamkowych murach“). Tačiau nėra aišku, ar čia kalbama apie naujus statinius, ar kunigaikščių rūmų rekonstrukcijas. (10, 1. 1309^v—1310; 14, 1. 29—31).

Po M. Kšyžanauskienei mirties jos vyras Kazimieras Kšyžanauskas ir kiti įpėdiniai 1783 m. už 240 auksinų valdą pardavė Benediktui ir Bogumilai Vieršolavičiams. 1790 m. minima valdoje esant pirkią ir kamarą (11, 1.15^v—16). 1793 m. Vieršolavičiai už 560 lenkiškų auksinų valdą perleido Jurgui ir Uršulei Borovskiams, kurių nuosavybėje ji išbuvo iki pastatų nugriovimo. Jų patirti nuostoliai sudarė 11020 auksinų (10, 1. 1321^v). Vieršalovičių valda to meto šaltiniuose žymima 474-tu numeriu.

Kunigaikščių rūmų patalpos, kurios XVIII a. antroje pusėje buvo žymimos 475 posesijos numeriu, iki 1758 m. nebuvo naudojamos. Tais metais leidimą įsikurti šioje posesijoje gavo Motiejus Kolyška. Jis įsirengė pirkią su kamarą, priemene bei rūsiu. 1762 m. patalpos perėjo Agotai Jermaševskienei, o vėliau paveldėjimo keliu — Eleonorai ir Jonui Kamienskiams (13, 1. 44; 10, 1. 1314^v; 14, 1. 42). Apibūdinant šią valdą 1790 m. Vilniaus plano aprašyme, joje minimos 4 kamaros, nedidelis rūselis, o taipogi arkli-dė vienam arkliui (11, 1. 15^v—16). 1793 m. valdą iš minėtų savininkų įsigijo Mykolas ir Margarita Pancevičiai, sumokėjė už ją 370 auksinų. XVIII a. paskutiniajame dešimtmetyste vyrui mirus, posesija liko M. Pancevičienės nuosavybe. Tačiau kiek valda buvo įvertinta po pastatų nugriovimo nežinia. Pancevičiai prie kunigaikščių rūmų dar turėjo 493-čią posesiją ir nuostoliai bendrai sudarė 12068 auksinus ir 15 grašių.

Kada 476-je posesijoje apsigyveno vilniečiai — nenustatyta. Žinoma tik tiek, kad prieš 1790 m. ji priklausė Mykolui Šidlovskiui, kuris tais metais valdą už 300 lenkiškų auksinų perleido vėliavininkienei Onai Galenskienei. Si 1798 m. sausio mėnesį už 400 auksinų ją pardavė Pranciš-

kui ir Rožei Michalovskiams, kurių nuosavybėje posesija išbuvo iki rūmų nugriovimo. 476-ta posesija buvo pietiniame rūmų korpuse, netoli centrinio įvažiavimo iš rūmų kiemo pusės. Rūmus nugriovus Michalovskiams buvo pardaryta 400 auksinų nuostolių (14, 1. 43; 10, 1. 1314^v).

477-toje posesijoje XVIII a. antroje pusėje buvo įsikūrė Vilniaus pilies garnizono pavėliavininkas Juozapas Dobrovolskis. 1789 m. jis valdą perleido mūrininkui Juozapui Maciukevičiui (turimuose šaltiniuose jis dar vadinas Maciulevičium). Šis asmuo posesiją valdė tik šešerius metus. 1795 m., sumokėję 1500 lenkiškų auksinų, ją įsigijo Steponas ir Ona Naumovičiai. Valdą sudarė trys butai („stancijė“). Du butai su priemenėmis ir i juos vedusiais laiptais buvo rūmų antrame aukšte. Tačiau ar laiptai buvo vidiniai ar išoriniai nėra aišku. Pirmame aukšte butas turbūt buvo mediniame priestate, po kuriuo dar buvo nedidelis rūselis (10, 1. 1310—1310^v). W. Kieszkowskio skelbtame rūmų gyventojų 1797 m. sąraše šioje posesijoje nurodyta gyvenus ir malūnų mokesčių mokesčius Marcinkevičių (8, p. 105). Tačiau apie tai, kad Naumovičiai valdą būtų perleidę minėtam asmeniui duomenų neturime. Gi rusų kareivinių statybai rinktų mokesčių 1798 m. sąrašuose šios posesijos savininku įrašytas Naumovičius (12, 1. 39^v, 82). Šiam asmeniui už 477-tą posesiją turėjo būti išmokėta kompensacija po rūmų nugriovimo (10, 1. 1310—1310^v). Todėl turime pagrindą manyti, kad malūnų mokesčių mokesčių asmenį 1797 m. sąrašas, kurį paskelbė V. Kieszkowskis, buvo sudarytas remiantis šiek tiek pasenusiais duomenimis. O sąrašą sudarant, buvusio valdos savininko J. Maciukevičiaus (Maciulevičiaus) pavardė klaidingai įrašyta jį pavadinant Marcinkevičium.

Ankstyviausioji žinoma 478-tos posesijos savininkė yra Marijona Turaitė, kurios pirmasis vyras buvo Markovskis, o antrasis — Lavrovskis. Kiek metų ji posesiją valdė nėra žinoma. Aišku tik, kad ši savininkė 1763 m. ją perleido savo broliui Gabrielui Turui. 1790 m. Vilniaus plano aprašyme minima pirkia ir mažas rūsys (11, 1. 15^v—16). Prieš nugriovimą, be šių patalpų, dar nurodyta buvus priemėnė. Tuo metu patalpos priklausė Jonui Haidenrechui, už

kurių nugriovimą jam turėjo išmokėti 840 auksinų (10, 1. 1322).

Apie įsikūrimą 479-toje posesijoje tiksliu duomenų neturime. Iš esamos medžiagos žinome, kad XVIII a. antroje pusėje ji kuri laiką priklausė Juozapui Novickiui. Iš jo už skolas valda perėjo pilies horodničiui Petru Tovianskiui, kuris 1780 m. ją perleido Andriui ir Juozapotai Rusmanams. Tais pačiais metais jie dar įsigijo „pilies rūmuose“ sklypą, kuris buvo 15 uolekčių ilgio, 13 uolekčių pločio ir buvo tik už 9 uolekčių nuo jų būsto. Jiems taip pat priklausė po būstu buvęs rūsys. Tačiau kiek iš viso buvo patalpų Rusmanų valdoje nenustatyta. 1790 m. Andrius ir Suzana Rusmanai antrame aukšte buvusių kambarėli su vienu langu, priemene ir skliautine patalpa ar rūsiu pirmame aukšte („na dole z sklepem“) už 350 lenkiškų auksinų perleido sūnui Juozapui ir jo žmonai Scholastijai Rusmanams (14, 1. 36). Vienok, atkreiptinas dėmesys į tai, kad 1790 m. Vilniaus plano aprašyme 479-toje posesijoje nurodyta pirkia ir mažas sandėlis, o jos savininku — Daunoravičius, tuo tarpu Rusmanus buvus 480-tos posesijos savininkais (11, 1. 15).

Tuo tarpu Vilniaus magistrato 1798 metų rinktų mokestių rusų kariuomenės kareivinių statybai sąrašuose nurodyta, kad abi posesijos priklausė Rusmanams (12, 1. 39^v, 52, 82, 84). XVIII a. paskutinajame dešimtmetyje Andrius Rusmanas mirė, o 479-ta posesija perėjo jo sūnui Juozapui ir pastarojo žmonai Scholastijai. Šių Rusmanų rankose valda išbuvo iki rūmų nugriovimo. Jiems padaryti nuostoliai sudarė 3344 auksinus ir 24 grašius (10, 1. 1312, 1321^v).

480-ta posesija XVIII a. viduryje priklausė Zembšciams. Apie 1776 m. paveldėjimo keliu ji atiteko Rusmanams, kurių dispozicijoje išbuvo iki rūmų nugriovimo (10, 1. 1312^v—1313). 1790 m. valdoje buvo du vidutinio dydžio kambariai ir mažas sandėlis („magazin mały“) (11, 1. 15^v—16). Paskutinė jų savininkė Rusmanienė už jai padarytus nuostolius turėjo gauti 2000 auksinų kompensaciją (10, 1. 1322).

Valdą, kuri buvo žymima 481-mu posesijos numeriu, 1790 m. turėjo vaznys Cidzikas ar Cižikas (šaltiniuose pa-

vardė rašoma įvairiai), kuris 1793 m. ją perleido Steponui ir Onai Naumovičiams. Patalpos buvo pirmame ir antrame aukšte, o taipogi buvo rūsys („piwnica“). Naumovičiams dar priklausė arklidė, tačiau kur ji stovėjo duomenų neturime. Valda šią savininkų rankose išbuvo iki rūmų nugriovimo (10, 1. 1310—1310^v; 11, 1. 15^v—16).

Kas ir kada pirmasis apsigyveno 482-je posesijoje nėra aišku. Nustatyta tik, kad XVIII a. paskutiniai dešimtmečiais joje gyveno Budrevičiai. 1790 m. Vilniaus miesto plano aprašyme nurodyta Budrevičių turėjus pirką (11, 1. 15^v—16). 1792 m. Magdalena ir jos sūnus Ignas Budrevičiai posesiją už 160 lenkiškų auksinų perleido Juozapui ir Karolinai Juškevičiams. Valdos apibūdinime nurodyta kepyklėlė su priemene bei rūseliu ar skliautine patalpėle, o taipogi iš lauko pusės pristatyta medine priemene ir šiai posesijai priklausančiu žemės sklypu („w zamku piekarenkę jiedną z sienkami i sklepikiem, tudzież z sienkami z drzewa przybudowanemi i z placem“).

Šios patalpos buvo kunigaikščių rūmuose iš jų kiemo pusės. Priekine dalimi jos buvo į kiemą, o užpakaline rėmėsi į negyvenamas ir nenaudojamas patalpas („tylem do pustek“). Būsto viename šone buvo įsikūrės vaznys Cidzikas, o kitame — Sviderskis. Rūmus nugriovus Juozapas Juškevičius turėjo gauti 812 auksinų ir 10 grašių kompenzaciją (10, 1. 1311—1312^v; 14, 1. 38—39^v).

1790 m. 483-čia posesija priklausė vazniui Cižikui (Cidzikui). Atrodo, joje stovėjo trobelė, kurioje buvo pirkia („izba“), kamara ir nedidelis rūselis (11, 1. 15^v—16). Tas pats valdos savininkas nurodytas W. Kieszkowskio skelbtame kunigaikščių rūmų gyventojų 1797 m. sąraše (8, p. 105). Tuo tarpu 1798 m. valda jau buvo perėjusi Michalovskio nuosavybėn (12, 1. 26, 39^v).

Iki 1780 m. 484-tą posesiją turėjo Mykolas ir Margarita Pancevičiai. Tais pačiais metais jie savo valdą už 1500 auksinų pardavė Abraomui ir Ravšai Leibovičiams. 1790 m. Vilniaus plano aprašyme ši valda vadinama dvareliu. Tuo metu apibūdinant statinius Jame nurodyta buvus arklidę dviems arkliams, penkias apšildomas gyvenamas patalpas („izby“), neapšildomą patalpą arba kamarą ir didelį rūsių. Šiek tiek smulkiau patalpos apibūdintos

Pancevičiams parduodant valdą Leibovičiams. Tuo metu minima valda buvo aptverta mūro tvora. Apibūdinant patalpas minima smuklė su priemene, priešais ją pirkia su alkovu, o šių patalpų užpakalyje — kepykla ir pirkia su priemene. Po pastatu buvo rūsys, minima taip pat ir arklidė, nenurodant jos vietas. Apie tai, kad per XVIII amžiaus paskutinius du dešimtmečius šioje valdoje būtų įvykusি kokia nors rekonstrukcija duomenų neturime.

Be šios posesijos Leibovičiai XVIII a. gale Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje dar turėjo 496-tą posesiją, kuri buvo prie arsenalo vartų. Joje stovėjo medinis namas.

Po pastatų nugriovimo už abi posesijas Leibovičiams priklausė 5000 auksinų kompensacija (14, 1. 57—58).

485-ta posesija XVIII a. devintojo dešimtmečio pradžioje buvo Mykolo ir Margaritos Pancevičių nuosavybe. 1784 m. už 60 auksinų ją įsigijo Pranciškus ir Marijona Jankovskiai. Ji priekiu buvo į Pilies kalną, o vienу šonu — į senąją išvietę, kuri buvusi paversta „horodničiaus kalėjimu“ (10, 1. 1314^v). 1790 m. Vilniaus miesto plano aprašyme valdos savininku nurodytas Pranciškus Jankovskis. Jis turėjęs pirką (11, 1. 15^v—16). Jankovskiui mirus turtas perėjęs jo žmonai Marijonai Jankovskienei, kurios nuosavybėje buvo iki rūmų nugriovimo. Jai už padarytus nuostolius priklausė 300 auksinų kompensacija (10, 1. 1315).

Ankstyviausias žinomas 486-tos posesijos gyventojas buvo P. Stachovskis. Norė 1790 m. Vilniaus plano aprašyme paminėta tik viena pirkia ir vienas vidutinio dydžio kambarys, ten pat nurodyta, kad Stachovskis gyveno ir antrame aukste (11, 1. 15^v—16).

Iš Stachovskio valda perėjo kapitonui Stanislovui Kozielai, o pastarasis už 30 auksinų ją 1793 m. perleido šembelionienei Brigitai Tiškevičienei (14, 1. 41). 1798 m. ši posesija jau priklausė nebe Tiškevičienei, o Dudaševienei (12, 1. 39, 52). Kunigaikščių rūmus nugriovus Rozalija Dudašienė turėjo gauti 4680 auksinų kompensaciją (10, 1. 1322).

1790 m. Vilniaus plano aprašyme nurodyta 487-tos posesijos savininku esant Chmeilovskį. Tame pačiame šaltinyje nurodyta jo būstą, kurį sudarė pirkia ir rūsys („izba...,

sklep ziemny mały..."), buvus prie įvažiavimo („przy bramie") (11, 15^v—16). Tai, kad keliuose vėlesniuose šaltiniuose šios posesijos savininkas vadinas Pranciškum Chmielevskiu, manome, kad Vilniaus plano aprašyme jo pavardė parašyta neteisingai. XVIII a. paskutiniajame dešimtmetyje iš P. Chmielevskio valdą perėmė Aleksandras ir Ieva Koženievskiai, kurių dispozicijoje ji išbuvo iki rūmų nugriovimo ir už kurią jie norėjo gauti 342 auksinų kompensaciją (14, 1. 43).

Atrodo, kad pirmoji 489-tos posesijos gyventoja buvo Porembskienė. 1744 m. jos anūkas Petras Zaleskas, kuris valdą buvo paveldėjęs už 570 auksinų perleido ją Benediktui ir Bogumilai Vieršolovičiams. Būstas kunigaikščių rūmuose buvo „einant nuo pilies šv. Stanislovo bažnyčios į ceikhauzą, dešinėje pusėje priešais Smolensko vyskupo Vodzinskio rūmus" (10, 1. 1319). Turbūt nesuklysimė teigiami, kad čia kalbama apie 1684—1685 m. Smolensko vyskupo Eustachijaus Kotovičiaus pastatydintus rūmus, kurie tuo laiku buvo vadinami Kotovičiaus rūmais, XVIII a. antroje pusėje — kapitulos namu, o po 1816—1818 metų rekonstrukcijos — Civinsko namu (posesija Nr. 461).

Sprendžiant iš situacijos apibūdinimo atrodo, kad būstas buvo kunigaikščių rūmų šiauriniame korpuse. Būstospirkios matmenys buvo 4×4 sieksnių. Be to, po laiptais, kurie anksčiau vedė į antrajį aukštą, dar buvo kamarélė. Be šių patalpų posesijai priklausė dar žemės sklypelis rūmų vidiniame kieme. Anksčiau čia stovėjo nedidelė arkliidė, o posesiją perleidžiant Vieršolovičiams, minima dar didelė priemenė ir darželis („sieni duže z ogrodkiem"). Po rūmų nugriovimo už jam padarytus nuostolius B. Vieršolovičius norėjo gauti 2654 lenkiškus auksinus kompensacijos (10, 1. 1322).

Iki 1786 m. balandžio mėnesio 490-toje posesijoje buvo įsikūrė Dovydas ir Marijona Barsukevičiai. Tačiau tuo metu iš jų valda perėjo Felicijonui ir Marijonai Kardziukams. Po F. Kardziuko mirties ją 1787 m. paveldėjo nepilnametis sūnus Andrius Kardziukas (10, 1. 1319—1320). Atrodo, kad posesijos laikytojas nepasikeitė ir 1790 m. Tada joje minimos kelios gyvenamos patalpos („izby"), dvi kamaraos ir nedidelis rūselis (11, 1. 15^v—16).

XVIII a. paskutinajame dešimtmetyje į trečiąjį valdos dalį pretenzijas reiškė Konstantas ir Viktorija Feidanovskiai, dar vadinami Feidanskiais. Magistrato sudarytuose 1798 m. gyventojų sąrašuose rinktų pinigų rusų kariuomenės kareivinių statybai 490-tos posesijos valdytoju laikytas Feidanovskis. Tik šio asmens pavardė paskiruose sąrašuose nevienodai įrašyta. Vienuose sąrašuose jis vadinas Fedanovskiu, o kituose — Hedanovskiu (12, 1. 37, 82). Tačiau nėra abejonės, kad visuose minimas vienas ir tas pats asmuo. Prieš nugriovimą, šios posesijos valdytoja buvo nepilnamečio Andriaus Kardziuko dėdės Benedikto Kardziuko našlė Ieva Kardziukienė, turėjusi gauti už nugriaunant rūmus padarytus nuostolius 1035 lenkiškų auksinų kompensaciją (10, 1. 1322^v; 14, 1. 56).

XVIII a. antroje pusėje nedidelį mūro namelį rūmų teritorijoje, 491-moje posesijoje turėjo Lietuvos kariuomenės artilerijos vėliavininkas Mykolas Pancevičius. 1779 m. šią posesiją už 12 „muštinių taleriu“ įsigijo Jonas ir Barbora Sienkevičiai. Atrodo, kad 491-ai posesijai dar priklausė atskira patalpa malkoms laikyti („z przydaniem pustoszy... na sień do złożenia drzew...“) (10, 1. 1310^v). Ši patalpa, turbūt, buvo rūmuose. 1790 m. Vilniaus plano aprašyme posesijos savininkų nurodytas Jonas Šimkevičius (11, 1. 15^v—16). Tas pats vardas ir pavardė nurodyti kungių rūmuose 1797 m. gyvenusių miestiečių sąraše, skelbtame W. Kieszkowskio (8, p. 106). Matyt, Sienkevičius ir Šimkevičius yra tas pats asmuo, kurio pavardė paskiruose ano meto šaltiniuose buvo nevienodai rašoma. 1799—1801 metais pastatus nugriovus šio asmens nuostoliai sudarė 3903 auksinus ir 25 grašius (10, 1. 1321^v).

492-ra posesija iki 1789 m. liepos mėnesio priklausė Bielsko žemės teismo vykdytojui Pranciškui Andriuškevičiui. Tačiau jis nebuvo pirmasis, kuris čia įsikūrė. P. Andriuškevičius valdą buvo perėmęs iš ankstyvesnių savininkų. Tas nurodyta 1789 m. liepos 13 d. P. Andriuškevičiaus rašte, kuriuo jis šią posesiją perleido Naugarduko medžiokliui Juozapui Darevskiui (15, 1. 328—329^v). Tačiau nėra visiškai aišku, ar tuo metu valdoje jau buvo gyvenama. Mat šiame šaltinyje J. Darevskiui perleidžiama vieta vadina griuvėsiais ar apleistu pastatu („pustka“). Tuo

tarpu tą pačią dieną Vilniaus pilies horodničiaus Petro Gierolto Tovianskio išduotame leidime posesiją perimti Juozapui ir Marijonai Darevskiams nurodyta, kad ši posesija, anksčiau buvusi apleista ar griuvésiuose („pierwieg pustkami utrzymaną...“), 1789 m. teisiškai perleista J. Darevskiui (15, 1. 326^v). Šiame šaltinyje taipogi apibūdinta valdos situacija. Nurodyta, kad Vilniaus pilies jurisdikoje „apleistas mūras“ yra arčiau prie pilies kalno, į arsenala einačios gatvės dešinėje pusėje, stovi į ją fasadu („frontem“), o užpakaline dalimi yra į pilies kalną. Atrodo, kad apgriuvęs dviejų aukštų mūras buvo 24 lietuviškų uolekčių ilgio ir tiek pat pločio. Tarp pastato ir pilies kalno buvo šiai posesijai priklausęs taip pat 24 uolekčių ilgio sklypas, kurio plotis nenurodytas. Minimame šaltinyje tik pasakyta, kad sklypas tėsėsi nuo minimų mūrų iki pilies kalno.

1790 m. Vilniaus plano aprašyme, apibūdinant posesiją, minimas vidutinio dydžio kambarys ir pirkia (11, 1. 15^v—16). Šiame aprašyme, o taipogi 1797—1798 metų šaltiniuose šios posesijos savininku laikomas Darevskis (8, p. 106; 12, 1. 39^v, 52). 1799—1801 metais nugriovus kungių rūmus J. Darevskis turėjo gauti 3036 auksinų ir 27 grašių kompensaciją (10, 1. 1321^v).

Iki šiol išlikusi rūmų rytinio korpuso dalis 1808 m. Vilniaus plane žymima 464-ta posesija. Rūmus griaunant ją įsigijo ir namą įsirengė Šliosbergas. 1790 m. Vilniaus plano aprašyme joje nurodytas Vivickio „užvažiuojamasis dvarelis“, kuris anksčiau priklausęs Grabovskiui (11, 1. 15^v—16).

Kungių rūmuose 1794 m. miesto magistrato lėšomis buvo remontuojamas butas kariškiui, kuris magistrato tū metų pajamų ir išlaidų knygoje vadintamas kapitonu (16, 1. 52^v—53). Deja, daugiau duomenų apie tokius gyventojus, kurie čia buvo įkurdinti, neturėdami rūmuose savų valdų, neturime.

Nors po rūmų apgriovimo XVII a. viduryje jie buvo remontuoti, visiškai atstatyti nebuvo ir valdovų rezidavimui nenaudojami nyko. Jau to amžiaus gale kungių rūmuose buvo apsigyvenę miestiečiai, tačiau kuriuose

korpusuose gyveno, kokias rekonstrukcijas darė ir kiek jų čia tuo metu gyveno nežinia.

Daug daugiau Vilniaus gyventojų išikuria rūmuose nuo XVIII a. vidurio.

Leidimus juose įrengti būstus duodavo pilies horodničius, kurį gavus buvo galima nevaržomai daryti reikalinius pertvarkymus. Rekonstrukcijoms būdavo išleidžiama iki kelių tūkstančių auksinų, todėl manome, kad jos buvo nemažo masto.

Taikydami savo reikmėms dideles patalpas, gyventojai jas persitverdavo, iširengdavo virtuves, įvairaus dydžio kambarius bei prieškambarius, kamaras, sandėlius ir kitos paskirties patalpas. Kaip ir kitų to meto miestiečių našuose virtuvės paprastai būdavo priemenėse. Dalis rūmų gyventojų naudojos rūsiais.

Nors daugiausia apgyventi buvo vakarinis ir pietinis korpusai, tačiau ir rytiniame bei šiauriniame rūmų korpusuose keletas miestiečių buvo išrengę būstus.

Daugumos gyventojų būstai buvo pirmajame aukšte, nors ir antrame rūmų aukšte buvo gyvenamų ir kitos pa-skirties patalpų. Atrodo, kad XVIII a. antroje pusėje kunigaikščių rūmų trečiasis aukštas buvo labiau apgriuvęs ir stovėjo nenaudojamas.

Mums žinomuose šaltiniuose apie stogus beveik neužsimenama, todėl manome, kad XVIII a. antroje pusėje rūmai, arba bent jų didžioji dalis, jau stovėjo be stogų, kas spartino pastatų nykimą.

Kunigaikščių rūmuose bei jų teritorijoje buvo kelios kepyklos, smuklė, užvažiuojamieji namai.

Vidiniame rūmų kieme buvo gyvenamų pastatų bei ūkinį trobesių, kuriuos buvo pasistatę rūmų gyventojai. Cia taipogi stovėjo turtingesnių rūmų gyventojų arkli-dés, kurių dauguma buvo medinės. Apie tai, kad arklidės būtų buvusios kunigaikščių rūmų patalpose, duomenų neturime.

Rekonstrukcijų išlaidos, būstų pardavimo kainos bei rūmuose gyvenusių asmenų pareigybės rodo, kad juose gyveno ne vien vargingieji miestiečiai, bet ir pasiturintys gyventojai.

Šaltiniai ir literatūra:

1. Vilniaus miesto istorija. V., 1968.
2. Kitkauskas N. Vilniaus pilys. V., 1989.
3. Homolicki M. O planach Wilna, jakiem było w XVI wieku // Wizerunki i roztrząsania naukow. Wilno, 1843, t. 24, p. 1—109.
4. Dréma V. Vilniaus Žemutinės pilies Lietuvos didžiąjų kunigaikščių reprezentacinių rūmų atstatymo problemos // Krantai, 1989, balandžio mén., p. 23—33.
5. Jučas M. Rašytinės žinios // Lietuvos pilys. V., 1971. P. 25—34.
6. Giszbert Studnicki W. Przekład polski nieznanego opisu Wilna z przed 187 laty // Kurjer Wileński, 1937. Nr. 122.
7. Kitkauskas N. Dzikas L. Žemutinės pilies karalių rūmai // Kultūros barai, 1988. Nr. 6. P. 51—56; Nr. 8. P. 58—64.
8. Kieszkowski W. Dzieje placu katedralnego w Wilnie // Wilno, 1939. Nr. 2. P. 89—107.
9. Samalavičius S. Krosnys ir židiniai XVII—XVIII a. Vilniaus miestiečių namuose // Architektūros paminklai. V., 1984. T. 9. P. 31—36.
10. Centrinis valstybinis istorijos archyvas (toliau CVIA), f. SA, b. 4245, 1. 1305—1324 (Vilniaus Žemės teismo ir miesto magistrato atstovų 1801 m. spalio 20 d. raštas dėl kompensacijos išmokėjimo kunigaikščių rūmų gyventojams juos nugriovus).
11. CVIA, f. 458, ap. 1, b. 317, 1. 1—40 (1790 m. Vilniaus miesto plano aprašymas).
12. CVIA, f. 458, ap. 1, b. 453, 1. 26—27, 52, 82—84 (Rusų okupacinės kariuomenės kareivinių statybų 1798 m. imtų mokesčių iš gyventojų sąrašai).
13. CVIA, f. SA, b. 5363, 1. 42—42^v (Vilniaus pilies pahorodničiaus Liudviko Rydzevskio 1762 m. liepos 5 d. raštas, kuriuo leidžiama Radiševskiams savo valdą kunigaikščių rūmuose perleisti Kopcinskiam); 1. 44—45^v (Pahorodničiaus Liudviko Rydzevskio

- 1762 m. liepos 12 d. raštas, kuriuo pripažįstamas Motiejaus Kolyškos valdos kunigaikščių rūmuose pardavimas); 1. 70—71 (Kunigaikščių rūmuose Mazačovskiu valdos 1763 m. rugsėjo 6 d. įkainavimo aktas).
14. CVIA, f. 378, b/s, 1802 m., b. 78, 1. 27—69^v (Lietuvos Aukščiausiojo teismo antrojo departamento 1803 m. lapkričio 20 d. raštas dėl kompensacijų išmokėjimo gyventojams ryšium su kunigaikščių rūmu nugriovimu).
15. CVIA. f. SA, b. 5152, 1. 326—327^v (Vilniaus vaivadijos horodničiaus Gieraldo Tovianskio 1789 m. liepos 13 d. raštas, kuriuo leidžiama Juozapui ir Marijonai Darevskiams turėti kunigaikščių rūmuose valdą); 1. 328—329^v (1789 m. liepos 13 d. pirkimo pardavimo aktas, kuriuo Pranciškus Andriuškevičius valdą kunigaikščių rūmuose perleido Juozapui Darevskiui).
16. CVIA, f. 458, ap. 1, b. 370, 1. 1—60 (Vilniaus magistrato 1794 m. pajamų ir išlaidų knyga).

1988 IR 1989 M. PALINOLOGINIŲ TYRIMŲ DUOMENYS

1988 m. kunigaikščių rūmų vidinio kiemo šiaurės rytų kampe archeologų tarto I ploto dugne, žemutinio kultūrinio sluoksnio pobūdžiui ir chronologijai išaiškinti durpių sluoksnyje iškastas šurfas — 1. Pavyzdžiai imti iš rytinės jo sienelės 10 cm intervalu — iš viso 30. Visuose gausu žiedadulkių. Jos gana gerai išsilaikiusios. Ypač gražios jos 3,3—3,5 m (1—5 pvz.), 1,8—2,7 m (9—19 pvz.) ir 0,6—0,8 m (28—30 pvz.) intervaluose. Labiausiai sunykusios 2,9—3,1 m (5—7 pvz.) ir 0,9—1,6 m (20—27 pvz.) gylyje.

Pagal žmogaus ūkinės veiklos intensyvumą kultūrinis sluoksnis aiškiai dalijasi į dvi dalis: apatinei (2,8—3,5 m; 1—8 pvz.) būdinga silpna, o viršutinei (0,6—2,8 m; 8—30 pvz.) labai ryški antropogeninė veikla.

Apatinė dalis formavosi buvusio čia vandens baseino pakraštyje, o nuosėdos, esančios 3,3—3,5 m gylyje — vandenye. Vyrauja miškų augalijos žiedadulkės, su žmogumi susijusių (sinantropinės) augalijos žiedadulkių mažai (rasta viena kita javų, gysločio, rūgštinės žiedadulkės). Sprendžiant iš žiedadulkių spektrų pobūdžio žmonės arti neturėjo gyventi, dirbamų laukų arti irgi nebuvo. Per šią vietovę galėjo eiti takai, keliai, kai kur galbūt buvo aikšteliės gyvuliams girdyti arba žvejų prieplaukėlės, galėjo būti skalbimui bei maudymuisi iškirstos prieigos. Vandens lygis Neryje buvo gerokai žemesnis už dabartinį, pakrantės sausos. Slėnyje arčiau Neries augo daug alksnių ir gluosnių, o toliau, už slėnio ribų — spygliuočių miškai, kuriuose vietomis buvo ąžuolų, liepų ir guobų. Priemolinguose, humusu turtinguose dirvožemiuose šiuos miškus pažvainino skroblai su bukais. Miško traką sudarė lazdynai.

5-me pavyzdyje (3,1 m) rasta daug anglukų. Be to, varpinių javų žiedadulkių yra net 3%. Didelis anglukų kiekis nuosėdose rodo, kad būta gaisrų arba laužaviečių. O ką bendra didesnis javų žiedadulkių kiekis turi su anglukais, pasakyti sunku (lydiminė žemdirbystė?).

Pagal miškų sudėties spektrą apatinės pjūvio dalies nuosėdos galėjo susidaryti subatlančio viduryje — antrosios viršutiniosios eglės, kartu su okeaninės floros elementais, ekspansijos metu. Taigi nuosėdų amžius turėtų būti ne senesnis kaip 1600—1800 metų. O apatiniosios dalies kraige esančios nuosėdos gali būti ne jaunesnės kaip 900—1000 metų.

Riba tarp viduriniojo ir viršutinio subatlančio yra siejama su javų ir sinantropinės augalijos žedadulkų dideliu paplitimu. Rusijos centriniuose ir šiaurės vakariniuose rajonuose ši riba datuojama 980 ± 50 m (Naumovo gyvenvietė; Гуман, 1983). Artimos datos gautos ir Vakarų Vokietijos šiaurinėje dalyje (Behre, 1976, 1980). Pagal žedadulkų duomenis apatinioji pjūvio dalis turėtų būti arseenalo 4 šurfo (1982 m.) 5,4—6,5 m sluoksnio analogas.

Viršutinės pjūvio dalies (0,6—2,7 m) spektruose labai daug sinantropinių augalų žedadulkų — vadinas, būta intensyvios žmogaus ūkinės veiklos. Labiausiai paveikti sluoksniai, esantys pačiame viršuje (0,6—1,6 m). Gausu anglukų, žemesniųjų augalų autosporų, kartais (1,2—1,6 m gilyje) žedadulkės termiskai stipriai paveiktos (gaisrai?). Pagal spektrų pobūdį viršutinę pjūvio dalį galima suskirstyti į tris atkarpas: apatinę — 1,8—2,7 m (9—18 pvz.), vidurinę — 0,8—1,8 m (18—28 pvz.) ir viršutinę — 0,6—0,7 m gylis (1—2 pvz.).

Apatinės atkarpos spektrai irgi nevienodi. Jie rodo būvus tai intensyvesnę, tai ne tokią intensyvią žmogaus ūkinę veiklą, įvairių dirbamų ir dirvonuojamų laukų išsidėstymą. Dirbami laukai arčiausiai buvo formuojanties 17 (gylis 1,9 m) ir 12 (gylis 2,4 m) pavyzdžių nuosėdoms. Didžiausi plotai buvo apsėti rugiais ir kviečiais, mažesni — miežiais ir avižomis. Netoli buvo sėjamos ir kanapės. Pasėliai buvo piktolėti, ypač gausu juose buvo usnių ir ramunių. Dirbami laukai buvo, matyt, anapus Neries, nes dėl esamo reljefo iš kitur žedadulkėms patekti į šią vietą būtų sunku. (Javų žedadulkės sunkios, véjas jas išnešioja ne toliau kaip 2 km spinduliu). Kairioji Neries pusė buvo labiau užpelkėjusi, todėl mažiau tinkama žemdirbystei. Ši vieta buvo intensyviausiai apgyvendinta ir dirbami laukai

nustumti tolėliau tuomet, kai formavosi 2,0—2,2 m gylyje esantys sluoksniai.

Per visą apatiniosios atkarpos formavimąsi vandens lygis Neryje buvo aukštas, todėl užpelkėjusių vietų buvo apstu.

Apatinės atkarpos spektruose grikio žedadulkių nerasta. Tai leidžia manyti, kad šie kultūriniai sluoksniai yra senesni už XIV mūsų eros amžių. Arsenalo — 4 pjūvio 9-jos pavyzdžio (4,2 m gylis) spektras labai artimas šios atkarpos 14-jos pavyzdžio spektrui. Pagal žedadulkių duomenis jie galėtų būti vieno amžiaus. O 1974 m. Žemutinės pilies teritorijoje tyrinėtame pjūvyje analogiški spektrai gauti iš smėlio tarpusluoksnio, esančio tarp II ir III kultūrinių sluoksnii (gylis 1,77—1,95 m; pvz. 23—24).

Vidurinės atkarpos apačioje rasta grikų žedadulkių (1,6 m gylis; 20 pvz.). Pagal analogiją, su Vakarų Vokiečių šių sluoksnii susidarymo pradžią galima sieti su XIV amžiaus antraja puse. (Behre, 1976). Vidurinei atkarpai būdingi šie požymiai: nutolę ariamųjų laukų plotai, sumažėjusi užpelkėjusios teritorijos dalis, tankiai apgyvendinta teritorija, dažni gaisrai.

Apatinės ir vidurinės atkarpos sandūroje (1,7 m; 19 pvz.) esančio prosluoksnio spektras tipiškas miškų rajonui. Vadinas, žmogaus ūkinė veikla trumpam buvo nutekusi. Nors galbūt šio lygio nuosėdoms susidaryti lemiamos reikšmės turėjo pavasariniai potvyniai.

Viršutinei atkarpai atitenka tik du pavyzdžiai (29, 30; 0,6—0,7 m). Šios atkarpos spektruose gausu javų ir kitų sinantropinių augalų žedadulkių. Pačiame viršutiniame pavyzdyme (0,6 m; 30 pvz.) buvo daug žedadulkių (34%), kurių nepavyko apibūdinti. Savo sudėtimi šis spektras labai panašus į pjūvio prie E rūsio 6—8 pavyzdžių spektros. Tarp visų augalų grupių minėtuose pavyzdžiuose yra didelė analogija. Taigi palinologiškai šurfo-1 0,6—0,7 m gylio sluoksniai turėtų būti vieno amžiaus su rūmų E rūsio išorėje 3,15—3,3 m gylyje esančiais sluoksniais.

Išorinis kiemas. 1989 m. archeologai tyrė plotą kungiakščių rūmų išoriniame — pietiniame kieme ties E rūsiu. Tyrinėti 34 pavyzdžiai, paimti beveik vienodu (10 cm) intervalu iš sluoksnii, archeologų preliminariai datuoja-

mų XIV—XVII a. Žiedadulkių nerasta 14 (2,3 m), 19 (1,7 m) ir 33 (+0,25 m) pavyzdžiuose. (Priežastys galėjusios būti tokios: 14 pavyzdžio smėlis — potvynio reliktas, 19 ir 33 pavyzdžių nuosėdos — supiltinis gruntas). Visuose kituose pavyzdžiuose žiedadulkių labai nevienodas kiekis. Labai daug ir gerai išlikusios žiedadulkės 7 (3,2), 15 (2,15 m), 18 (1,85 m), 31 (0,0 m), 32 (+0,1 m) ir 34 (+0,5 m) pavyzdžiuose, labai sunykusios ir jų mažai — 2 (3,7 m), 4 (3,5 m), 20 (1,55 m), 21 (1,45 m), 23 (1,15 m), 24 (1,0 m) pavyzdžiuose, termiškai stipriai paveiktos — 10 (3,0 m) ir 21 (1,55 m) pavyzdžiuose.

Šio pjūvio žiedadulkių spektrai labai skiriasi nuo anksciau aprašyto šurfo — 1 pjūvio spektrų. Per visą pjūvį gausu sinantropinių augalų žiedadulkių, didelė jų rūsinė įvairovė. Vien tai leidžia daryti išvadą, kad kultūriniai sluoksniai ties E rūsiu formavosi žymiai vėliau, žmogaus ūkinė veikla buvo gerokai intensyvesnė ir sudėtingesnė. Kultūrinį sluoksnį susidarymo tempai buvo greitesni, todėl laiko tarpai tarp pavyzdžių yra trumpesni.

Pagal spektrų specifinius bruožus pjūvį ties E rūsiu galima suskirstyti į 9 atkarpas. Apatinių dviejų pavyzdžių spektruose (I atkarpa; 3,7—3,8 m) gausu sinantropinių augalų žiedadulkių, iš kurų nemaža dalis priklauso varpiniamas javams ir pasėlių piktžolėms. Labai daug gražiažiedžių šeimos ir viržių žiedadulkių. Grikių žiedadulkių čia nerasta. Spektrų pobūdis rodo, kad formuoojantis šioms nuosėdomsjavų laukai buvo netoli, vietovė užpelkėjusi, išraižyta takais ir keliais. Antro pavyzdžio (3,7 m) žiedadulkės smarkiai paveiktos termiškai, matyt, būta didelio gaisro. Turbūt dėl tos priežasties kuriam laikui susilpnėjo ūkinė žmogaus veikla — II atkarpos (3, 4 pvz.; 3,5—3,6 m) spektruose yra daug medžių žiedadulkių ir palyginti su šalia esančiais spektrais mažai žolinių augalų žiedadulkių. Tokie spektrai būdingi miškingiems rajonams.

Labai gausu sinantropinės augalijos žiedadulkių 5—8 pavyzdžių spektruose (III atkarpa; gylis 3,15—3,3 m). Juose labai daug varpinėjų javų žiedadulkių, 5-me pavyzdyje rasta grikio, o 6-me — lino žiedadulkių. Tarp medžių žiedadulkių labiausiai paplitusios liepos. Šio intervalo žieda-

dulkį rūšinė sudėtis labai įvairi, dalis žiedadulkų liko neapibūdintos (tačiau daugiausia žolinių augalų žiedadulkės). Trečios atkarpos spektrai labai panašūs į VI atkarpos (1,3—1,55 m; 20—22 pvz.) spektrus, tik pastaruosiuose žiedadulkės labiau sunykusios, mažiau varpinių javų, o daugiau viržių žiedadulkų. Spektrų sudėties panašumas, matyt, ne atsitiktinis, o yra nulemtas žmogaus ūkinės veiklos, taip pat gamtinių sąlygų analogiškumo. Tik VI atkarpos kultūrinį sluoksnių formavimosi metu ši ūkinė veikla buvo intensyvesnė, teritorija tankiau apgyvendinta. Neries vandens lygis abiejų atkarpu formavimosi metu buvo aukštas (ypač VI atkarpos metu), dideli plotai buvo užpelkėjė, pakrantės pažliugusios, miesto ribose augo daug liepų.

IV atkarpos spektruose (2,9—3,1 m; 9—11 pvz.) vėl gausu medžių žiedadulkų, ypač eglų. Tarp žolinių augalų mažiau javų ir viržių žiedadulkų. 10-me pavyzdyje labai daug angliukų ir žiedadulkės termiškai paveiktos. Aiškinti eglės žiedadulkų didelį paplitimą IV atkarpos nuosėdose galima būtų labai įvairiai. Visų pirma, pažemėjus Neries upėje vandens lygiui ir sumažėjus užpelkėjimui galėjo pažilioti taip vadinamai paupių eglynai. Galėjo eglynai pažilioti slėnio ribose ir dėl atvirų gaisraviečių atsiradimo. Bet greičiausia čia turime ne natūralios miškų augalijos raidos atspindį, o dirbtinį, žmogaus rankų sukurtą. Galėjo būti įveishti parkų pobūdžio eglynai.

V atkarpos spektruose (1,85—2,85 m; 12—18 pvz.) vėl paplitusios sinantropinės augalijos žiedadulkės. Spektrų sudėtis visame šiame gana storame sluoksnuje panaši, tik apatinėje dalyje (12, 13 pvz.) žiedadulkės labai gerai išsilaikiusios ir buvo mažai angliukų, o viršutinėje dalyje (15—18 pvz.) priešingai — angliukų daug, o žiedadulkės sunykusios. Be to, viršutinėje dalyje daugiau viržių ir gluosnių žiedadulkų. Tai rodo, kad susidarant šiai atkarpos daliai antropogeniniai procesai buvo intensyvesni, o teritorija labiau pažliugusi. Greičiausiai tai du skirtinė kultūriniai sluoksniai, kurie susidarė labai panašiomis sąlygomis. Šiuos sluoksnius skiriantis smėliukas (14 pvz.; 2—3 m) — pavasarino potvynio arba didelių liūčių suplautos nuosėdos.

Labai ryškus antropogeninis faktorius, kaip jau buvo minėta, atsispindi VI atkarpos spektruose. Miesto riba tuo laiku turėjo būti smarkiai prasiplėtusi, ariami laukai išsumti už slėnio ribų. Gal tik grikius séjo kiek arčiau šios vietas. Didžiulė žolinių augalų rūsinė įvairovė, būdinga VI ir VII atkarpu spektrams gali būti dekoratyvinį augalų introdukavimo išdava (darželiai, gėlynai, vejos).

Sprendžiant iš žiedadulkių spektrų formuojantis VII atkarpai pelkėtų vietų nebuvo, javų laukai plytėjo už miesto ribų. Ši vieta jau buvo užstatyta pastatais, buvo daug grįstų gatvių, nebuvo apleistų ir dirvonuojančių plotų, miesto ribose buvo mažai medžių. Panašus vaizdas turėjo būti ir vėlesniais laikais, formuojantis IX atkarpai. Tik 0,4 m gylio (28 pvz.) spektras labai išsiskiria iš kitų nepaprastai dideliu rugiu žiedadulkių paplitimu. Pavyzdyje daug pasėlių piktžolių, pievų, taip pat patvoriams, pakelėms būdingų augalų žiedadulkių. Paaiškinti šiuos spektro savitumus sunku. Šiame ir kitame (aukšciau esančiame pavyzdyje) gerokai daugiau rasta beržo žiedadulkių. Beržas — suardytos gamtinės pusiausvyros atstatytojas. Gal tuo metu kas nors nuniokojo miesto apylinkes, išdegino miškus? Dėl šios priežasties išsiplėtė pasėlių plotai, jie priartėjo prie šios teritorijos. Varpinių javų žiedadulkių daug ir aukštesniuose sluoksniuose (29—31 pvz.). Taigi, dirbamų laukų priartėjimo faktas yra akivaizdus, tik jo priežastys neaiškios. Greičiausiai dešiniojoje Neries pakrantėje vėl atsirado dirbamų laukų ir ši vieta ilgą laiką nebuvo užstatyta pastatais. Apskritai, ne tik šių pjūvių, bet ir kitose vietose paimitų pavyzdžių spektrai rodo, kad per visą istorinį laikotarpi miesto ribose būdavo daug atvirų, neužstatytų plotų. Spektruose kartais vyrauja dirbamų žemų ir dirvonuojamų laukų, pievų augalijos žiedadulkės, kartais užpelkėjusiu vietų.

Rūtos žiedadulkių rasta tik 31-me pavyzdyje. Taigi mūsų mylima gélė pradėta auginti šioje vietoje visai nesenai.

Pagal palinologinius duomenis šių dviejų pjūvių sluoksnius galima gretinti taip: 3,4—3,8 m nuosėdos ties E rūsiu pjūvyje gali būti vieno amžiaus su surfo-1 pjūvio

1,7—1,8 m gylyje esančiomis nuosėdomis, o 3,15—3,5 m — su 0,6—0,7 m šurfo-1 nuosėdomis. Visos rūmų išorinio kie-mo aukščiau 3,15 m esančios nuosėdos šurfo-1 pjūvyje analogų neturi.

L iter atūr a

1. Behre K. E. Pollenanalytische Untersuchungen zur Vegetations — und Siedlungsgeschichte bei Flögeln und im Ahlenmoor (Elb-Winkel // Probleme der Küstenforschung im südlichen Nordseegebiet. Hildesheim, 1976. T. 2. P. 101—118.
2. Behre K. E. Zur mittelalterlichen Plaggenwirtschaft in Nordwestdeutschland und angrenzenden Gebieten nach botanischen Untersuchungen // Abhandlungen der Akad. der Wissenschaften in Göttingen. Dritte Folge. 1980. Nr. 116. P. 30—44.
3. Гуман М. А. Антропогенные изменения растительного покрова центральных районов Русской равнины в голоцене (по палинологическим данным). Дис. канд. геогр. наук. — Москва, 1983.

ILIUSTRACIJOS

1. Vilniaus pilių teritorija XVII—XVIII a.: I — Aukštutinė pilis, II — valdovų rūmai Žemutinėje pilyje, III — Katedra ir jos aikštė, IV — rūmų sodo teritorija, V — arsenalas.
2. Valdovų rūmai 1740 m. Vilniaus plane.
3. Rūmų pietų ir rytų korpusai XVIII a. pabaigoje (K. Raczyńskiego pieśnys, M. Przybylskio litografija).
4. Rūmų pietų ir rytų korpusai XVIII a. pabaigoje (J. Oziębłowskiego litogr., J. Kraśevskio pieśnys).
5. Rūmų pietinis ir rytinis korpusai XVIII a. pabaigoje (pieśnys iš A. Makučio rinkinio).
6. Rūmų pietinis korpusas iš pietvakarių (P. Smuglevičiaus piešinio dalis).
7. Rūmų šiaurės vakarų kampus XVIII a. pab. (P. Smuglevičiaus pieśnys).
8. Vilniaus pilių griuvėsiai XVIII a. pabaigoje iš šiaurės pusės (P. Smuglevičiaus pieśnys).
9. Vilniaus pilies teritorija 1808 m. miesto plane (skaičiai žymi sklypų-posesijų numerius).
10. 1987—1989 m. ištirtos rūmų dalies istorinė-stilistinė kartograma: A, B, C, D ir E — gotikiniai rūsiai, V — šachta gotikinėje siejoje, M1—M6 — XIII a. antros pusės ir XIV a. mūrai.
11. Sluoksnių pjūvis (4—4) prie D rūsio šiaurinės sienos: 1 — kelio skalda, 2 — žemė su griuvenomis, 3—11 — rūmų griuvenų sluoksniai, akmenys, 12 — XIX a. tvirtovės griovio kraštas, 13 — aslą dengęs žemės sluoksnis, 14 — skliauto likutis, 15 — mūro M4 su vendiniu płytų rišimu likutis žemiau rūsio aslos.
12. Rūsio D pjūvis (3—3): 1—4 — žemė su griuvenomis (užpiltas buvusioms tvirtovės griovys), 5—9 — rūmų griuvenų sluoksniai, 11 — rūsio aslą dengęs tamsios žemės sluoksnis, 12—17 — su griuvenomis maišytos žemės sluoksniai, supilti prie rūmų pietinės sienos pamatai, 18 — rūmų pietinio korpuso šiaurinės sienos pamatai, 19 — rūmų pietinės sienos pamatai, 20 — senesnė siena, nugriauta statant rūmus (M4), 21 — XIX a. pirmos pusės akmenų grindinys.
13. Rūsio D laiptinės planas.
14. Rūsio D laiptinės pjūvis: 1 — rūsio šiaurinė siena, 2 — laiptinės galinė siena, 3 — gaisro metu susilydžiusio molio ir skiedinio luitas, 4 — buvusi niša.
15. Rūsio D šiaurės vakarinis kampus.
16. Rūsio D laiptų likučiai.
17. Rūsio D šiaurinės sienos išklotinė: 1 — laiptinė, 3—4 — smėlio, žvyro sluoksneliai po sienos pamatais.
18. Rūsio D šiaurės rytų kampus.
19. Rūsio D šiaurinės sienos dalis su skliautų atrama.
20. Rūsio E rytinė dalis (priekyje) ir už jos rūsys D.

21. Rūsio D pietvakarių kampas: svėtesnės mūrinės pertvaros pamatai, statmeni rūmų pietinei sienai, asloje senesnio mūro (M4) viršus.
22. Rūsio D pietvakarių kampe išlikusių medinių grindų dalis.
23. Rūmų pietinės sienos išorinis kraštas ties D rūsiu.
24. Rūsio E liekanas dengusių sluoksnį pjūvis (5—5): 1—3 — XIX a. skvero niveliacinių sluoksniai, 4—7 — griuvenų sluoksniai, supilti XIX a. pradžioje griaunant rūmus, 8—12 — prie rūmų pietinės sienos XVIII a. susidarę pilkšvos ir juodos žemės sluoksneliai su plytgaliais, skiedinio gabaliukais, degésiais, 13 — XIX a. pab. užpiltas tvirtovės griovys, 14 — tvirtovės griovio dugne susidaręs ketas juodos žemės sluoksnis, 15—20 — griuvenų sluoksneliai, susidarę griaunant rūmus, 21 — XVI a. vidurio rūsio aslos grindinys, 22 — smėlis, 23 — su smulkiomis griuvenomis maišytos žemės sluoksnis, 24 — ant senosios rūsio aslos supiltos koklinių krosnių griuvenos (molis, koklių šukės, plytgaliai), 25 — juoda žemė, 26 — plytomis grįstos aslos dalis, 27 — šlynas, 28 — žvyras, 29 — rūmų pietinės sienos pamatai, 30 — rūmų pietinio korpuso šiaurinės sienos pamatai.
25. Rūsio E likučius dengusių sluoksnį pjūvis iki XVI a. vidurio aslos lygio.
26. Rūsio E laiptų planas.
27. Rūsio E laiptų pjūvis: 1 — rūmų pietinio korpuso šiaurinė siena, 2 — išorinių durų staktos niša, 3 — XVI a. vidurio — antros pusės aslos lygis, 4 — vidinių durų slenksčio liekanos, 5 — senesnių durų slenksčio likučiai.
28. Rūsio E šiaurės rytų kampas.
29. Rūsio E laiptų likučiai.
30. Prie rūsio E pietinės sienos ir priestato pamatų aptiktų sluoksninių pjūvių (7—7): 1—2 — XIX a. pab. supilti tamsios žemės sluoksneliai, 3—6 — XIX a. pradžioje rūmus griaunant susidarę griuvenų sluoksniai, 7—8 — su griuvenomis maišytos žemės sluoksneliai, 9 — degésių sluoksnelis, 10 — griuvenos, 11 — pilkšos žemės sluoksnelis, 12 — su smulkiomis griuvenomis maišytos žemės sluoksnelis, 13 — juodos žemės sluoksnis su pavieniais plytgaliukais (sluoksneliai 7—13 susidarę prie rūmų pietinės sienos pastacių priestatai), 14—16 ant priestato aslos susidarę sluoksneliai (pilkšva žemė su moliu, degésiais), 17 — priestato pamatai.
31. XVI—XIX a. sluoksninių pjūvių kieme į pietus nuo priestato.
32. Rūmų pietų korpuso pietinės sienos pamatai ties rūsiu E iš kiemo pusės.
33. Rūmų pietų korpuso pietinės sienos pamatai ties E rūsiu iš išorės (kairėje) — priestato pamatai, dešinėje — kontraforsų likučiai).
34. 1989 m. atidengta priestato pamatų dalis iš pietryčių.
35. Kieme į pietus nuo rūmų ties E rūsiu rasta taštyto smiltainio karinizo dalis.

36. E rūsyje griuvenoše rasta tašto akmens detale.
 37. XVI—XVII a. sluoksniuose i pietus nuo rūmų ties E rūsiu rastos durų kengės (V. Buinevičiaus piešinys).
 38. XVII—XVIII a. durų kengė iš D rūsio.
 39. XVII—XVIII a. kilpa durų ar vartų velkei iš D rūsio.
 40. XVII—XVIII a. spyna iš D rūsio aslą dengusio sluoksnio (G. Kaluškevičiūtės piešinys).
 41. Durų kablys iš ten pat (G. Kaluškevičiūtės piešinys).
 42. Spyna iš XVI—XVII a. sluoksnį kieme ties E rūsiu (V. Buinevičiaus piešinys).
 43. Rūsio E laiptinėje rasta XVII—XVIII a. spyna (V. Buinevičiaus piešinys).
 44. Sukutis iš išorinio kiemo XVII a. sluoksniu ties E rūsiu (V. Buinevičiaus piešinys).
 45. Raktas ir lango kengė iš D rūsio XVII—XVIII a. sluoksnio (G. Kaluškevičiūtės pieš.).
 46. Langu grotų dalys iš išorinio rūmų kiemo XVII a. sluoksniu (V. Buinevičiaus pieš.).
 47. Kirvis iš rūsio E XVII—XVIII a. sluoksnio.
 48. Geležiniai strypeliai akmeniniams blokams sujungti iš E rūsio ir išorinio kiemo XVII a. sluoksniu.
 49. Pentinas iš rūsio D XVII—XVIII a. sluoksniu (V. Buinevičiaus pieš.).
 50. Balno kilpa iš rūsio E (V. Buinevičiaus pieš.).
 51. Balno kilpa iš rūsio D.
 52. Pasagos iš rūmų išorinio kiemo XVI ir. XVII a. sluoksniu ties E rūsiu (V. Buinevičiaus piešinys).
 53. Arklio šukų liekanos iš D rūsio laiptinės (V. Buinevičiaus pieš.).
 54. 55. Arklio šukos iš XVII a. sluoksnio išoriniame rūmų kieme ties rūsiu. E.
 56. Geležinė rankenos grandis iš XVII a. sluoksnio rūmų išoriniame kieme ties rūsiu E (V. Buinevičiaus pieš.).
 57. Šlaunišarvis iš XVII a. sluoksnio išoriniame kieme ties rūsiu E.
 58. Kaulinė rankena iš XVI a. sluoksnio kieme šalia kontraforso pamatu.
 59. Žiedelis iš išorinio kiemo XVI—XVII a. sluoksnio netoli kontraforso (J. Kanažauskaitės piešinys).
 60. Plomba iš XVI a. sluoksnio išoriniame kieme.
 61. Plomba iš XVI—XVII a. sluoksnio išoriniame kieme.
 62. 63. Plomba iš XVII—XVIII a. sluoksnio išoriniame kieme.
 64. Neaiškios paskirties geležiniai dirbiniai iš E rūsio.
 65. Neaiškios paskirties geležinis dirbinys iš D rūsio.
 66. Geležinė grandis iš D rūsio.
 67—150. Kokliai iš krosnių griuvėnų, supiltų ant senosios rūsio E aslos.
 67. Puodynинio koklio dugnelis.
 68. Dalis puodynинio koklio.
 69—86. Kvadratiniai kokliai puošti rozete ir augaliniais motyvais (pieš. G. Kaluškevičiūtės, 73 ir 86 — J. Kanažauskaitės).

- 87—92. Kvadratiniai kokliai puošti augaliniais motyvais be rozetės (88, 90 — G. Kaluškevičiūtės pieš., 92 — J. Kanažauskaitės pieš.).
- 93—97. Kvadratiniai koklių kampinės plokštės (95 — J. Kanažauskaitės ir 97 — G. Kaluškevičiūtės pieš.).
98. Geometriniu raštu puošto karnizinio koklio dalis.
99. Geometriniu raštu puoštas labai profiliuotas karnizinis koklis (J. Kanažauskaitės pieš.).
- 100—102. Augaliniu raštu puošti karniziniai kokliai (100 — J. Kanažauskaitės pieš.).
- 103—105. Herbu puošto karnizinio koklio dalys (105 — J. Kanažauskaitės pieš.).
106. Kampinis karnizinis koklis, puoštas augaliniu raštu ir skydeliu su Sforcu herbu.
107. Šio karnizinio koklio, puošto augaliniu raštu piešinys (G. Kaluškevičiūtės pieš.).
108. Herbinis skydelis.
- 109—111. Karnizinių koklių su kiškiais dalys.
- 112—118. Loviniai kokliai puošti augaliniais motyvais (piešiniai-rekonstrukcijos G. Kaluškevičiūtės).
- 119, 120. Lovinio koklio su Adomu ir Ieva dalys.
121. Šio koklio piešinys-rekonstrukcija G. Kaluškevičiūtės.
122. Lovinio koklio su šv. Ona, Marija ir Kūdikiu dalis.
123. Jo piešinys-rekonstrukcija G. Kaluškevičiūtės.
- 124, 125. Lovinio koklio su angelu, laikančiu drobulę su Kristaus atvaizdu dalys.
126. Šio koklio piešinys-rekonstrukcija G. Kaluškevičiūtės.
127. Lovinio koklio su Madona dalis.
128. Lovinis koklis su jaunikaičiu (G. Stundžios piešinys).
129. Lovinis koklis su šv. Jurgiu.
130. Šio koklio piešinys-rekonstrukcija J. Kanažauskaitės.
131. Lovinio koklio su drakonu dalis.
132. Šio koklio piešinys-rekonstrukcija J. Kanažauskaitės.
- 133, 134. Lovinio koklio su sirena dalys.
135. Šio koklio piešinys-rekonstrukcija G. Kaluškevičiūtės.
136. Lovinio koklio su porele dalis.
137. Plokštinius koklis su alegorine vyro figūra.
138. Plokštinius koklis su alegorine moters figūra (G. Kaluškevičiūtės pieš.).
139. Plokštinius koklis su alegorine moters figūra (J. Kanažauskaitės pieš.).
- 140—144. Herbiniai kokliai-karūnélés (141, 143 — J. Kanažauskaitės pieš.).
145. Koklis-karūnélė su alegorine moters figūrėle (J. Kanažauskaitės pieš.).
- 146, 147. Kiauraraščių karūnélių dalys.
148. Pineklis (tiala).
149. Koklio su moters figūra dalis.
150. Koklio su Žygimanto Senojo herbu dalis.
- 151—167. Kokliai iš duobės išoriniame rūmų kieme ties E rūsiu.

- 151—153. Dubeniniai kokliai.
154. Plokštinis koklis puoštas „kiliminiu“ raštu.
155. Treliaužių puoštas koklis
156. Kampinio koklio plokštė.
157. Ragų herbu puoštas koklis su 1630 m. data.
158. Keturių laukų herbu puoštas koklis.
159. Radwano herbu puoštas koklis.
160. Jo piešinys (J. Kanažauskaitės).
161. Karnizinis koklis su angelo (?) galva.
162. Heraldinėmis figūromis puoštas karnizinis koklis (J. Kanažauskaitės pieš.).
- 163, 164. Heraldiniai motyvais puoštas karnizinis koklis (pieš. J. Kanažauskaitės).
165. Karnizinis koklis su angelo ar amūro galvute.
166. Koklis-karūnėlė su 1583 m. data.
167. Koklis-karūnėlė su angelo galvute.
168. Plokštinis koklis iš išorinio rūmų kiemo XVII a. sluoksnio (piešinys-rekonstrukcija J. Kanažauskaitės).
169. Geometriniu raštu puoštas koklis iš XVII—XVIII a. sluoksnį išoriniame kieme (J. Kanažauskaitės pieš.).
170. Polichrominis „kiliminiu“ raštu puoštas koklis iš XVII a. sluoksnį išoriniame rūmų kieme (J. Kanažauskaitės pieš.).
171. Iš tokų koklių susidedančio rašto piešinys (pieš. J. Kanažauskaitės).
- 172—179.** XVII a. indai iš šachtos šalia rūsio A.
172. Plonasienis puodas.
173. Lékštė.
174. Fajansinis puodelis.
175. Puodas.
176. Åsotis (rest. B. Kunkulienės).
177. Molinė gertuvė.
178. Butelio formos indas.
179. Dubuo.
180. Rūmų vidinis kiemas, sluoksniai pjūvis (9—9) prie pietų korpuso šiaurinės sienos ties E rūsio laiptine; 1 — juosva žemė su griuvenomis, 2 — pilka maišyta žemė, 3 — kiemo galerijos pamato liekanos, 4 — pamato akmuo, 5 — pamato mūras, 6 — pamato kraštas, 7 — pilka žemė su griuvenomis ir suodžiais, 8 — tarp-sluoksnis su anglukais, 9 — degésių sluoksnelis, 10 — smulkus balkšvas smėlis, 11 — rūsio E laiptinės sienelė, 12 — pietų korpuso šiaurinė siena.
181. Rūmų sodo teritorija. Sluoksniai prie rūmų pietinės sienos pamatų (pjūvis 8—8): 1 — griuvenos su tamsia žeme, 2 — žalsvai pilkas smėlis, 3 — degésiai, 4 — pilkai žalsvas molis, 5, 6 — juosva žemė su plytgaliais, 7 — žalsvai pilkas birus skiedinys su plytų gabaliukais, 8 — griuvenos (daug čerpių gabaliukais, 9 — sluoksnelis su pilko skiedinio gabaliukais, 10 — durpės su čerpių ir plytų gabaliukais, 11 — pilkai žalsvas smėlis, 12 — žemė su smulkiomis griuvenomis, 13 — akmenų mūras su su-

- irusiu skiediniu, 14 — taštyti, smailūs poliai, 15 — rūmų pietų korpusą statant nugriauto mūro likutis (M5) su vendinio plytu rišimo žymėms, 16 — skeltas rąstas prie jo pamato apačios, 17 — rūmų pietinės sienos pamatas, 18 — rąstų grindinys po rūmų pietinės sienos pamatu, 19 — žalsvai pilkas smėlis — nejudintas gruntas, 20 — rąstelai.
182. Rūmų vidiniame kieme aptikto mūro M3 planas ir pjūvias: 1 — mūras M3, 2 — jo nišų dugnas, 3 — XVI a. mūro liekanos, 4 — akmenų grindinys.
183. Rūmų pietų korpuso pjūvius su rytų korpuso vakarinio fasado schemine rekonstrukcija: 1 — pietų korpuso siena, 2 — mūro M6 fragmentas, 3 — mūro M5 fragmentas, 4 — siena su kontraforsais (M1), 5 — nuo Gedimino kalno Katedros link einančio kyšulio paviršius.
184. Rūmų pietų korpuso pietinio fasado rekonstrukcija: C, D ir E — ištirti gotikiniai rūsiai, H — apytikris žemės paviršius XV a.
185. Rūmų rytų korpuso rytinio fasado rekonstrukcija: A, B, C — gotikiniai rūsiai, Ž — spéjamo išorinio kiemo žemės paviršius ties C rūsiu.
- 186, 187. Kasinėjimų teritorija 1989 m. pabaigoje po Zarasu „Polimerų“ pastatytais gaubtais.

КНЯЖЕСКИЙ ДВОРЕЦ ВИЛЬНЮССКОГО ЗАМКА (Исследования 1989 года)

Резюме

ВВЕДЕНИЕ

Княжеский дворец в XVI—XVII вв. стоял в центре Нижнего замка, у западного подножья горы Гедимина, рядом с Кафедрой (рис. 1). В самом начале XIX в. был снесен. По схематическому плану середины XVIII в. (рис. 2) и рисункам конца XVIII в. (рис. 3—5) известно, что дворец состоял из 4 корпусов, которые окружали почти замкнутый двор в форме неправильного четырехугольника. Сохранилась только часть восточного корпуса, перестроенного в XIX в. В 1986—1987 гг. сделана попытка приспособить его для музея. В связи с этим Институт по проектированию реставрации памятников начал археологические и архитектурные исследования. Выяснилось, что сохранились не только ренессансовые, но и более древние готические части стен, собраны разные находки XV—XVIII вв. Тогда и было решено вскрыть всю территорию княжеского дворца. В 1988 г. эти работы поручены Институту истории Литвы Академии Наук. В 1988 году раскопки велись на территории восточного корпуса, найден юго-восточный угол дворца, собраны разные материалы XIV—XVIII вв. Данные археологических раскопок и архитектурных исследований опубликованы*.

В 1989 г. археологические раскопки продолжались на запад от вскрытого в 1988 г. подвала юго-восточного угла дворца. Вскрыты часть подвалов южного корпуса (подвалы Д и Е) и участок внешнего двора на юг от подвала. В подвалах и на дворе обнаружены фрагменты более древних каменных сооружений, собрано множество архитектурных деталей XVI—XVII вв., значительное количество изразцов, разные другие изделия (рис. 10).

В данной книге публикуются предварительные итоги археологических и архитектурных исследований

* Vilniaus Žemutinės pilies rūmai. — Vilnius, 1989. На стр. 87—107 резюмё на русском языке.

1989 года. Поиски новых письменных источников и иконографических материалов пока не увенчались успехами. Ведутся дальнейшие исследования накопленного материала.

Поздней осенью 1989 года ранее вскрытая площадь со всеми архитектурными остатками была покрыта легкой крышей из стеклопластика и стала доступна для посетителей. (рис. 186, 187).

В 1989 году, как и раньше, исследования территории дворца пользовались вниманием, заботой и помощью со стороны разных учреждений, многих специалистов, коллективов и отдельных лиц. Институт истории Литвы Академии Наук и группа исследований территории княжеского дворца Вильнюсского замка всем им выражают глубокую благодарность.

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

В 1989 году раскопки велись на территории южного корпуса княжеского дворца. Этот корпус длиною около 80 м соединял восточный корпус, который стоял у подножья горы Гедимина, и западный, находившийся у восточного конца кафедрального собора. Он был полностью снесен в начале XIX в. Сохранились рисунки его южного фасада конца XVIII в. (рис. 3—6). Известно, что это была трехэтажная постройка с двумя четырехугольными башнеобразными выступами у южного фасада. Один из них находился у ворот дворца недалеко от собора, а другой — к востоку от него, около середины корпуса. В 1988 г. был вскрыт юго-восточный угол дворца (подвал С) и на запад от него небольшая часть следующего подвала (Д). Установлено, что оба корпуса построены одновременно и относятся к готической эпохе. В 1989 г. работы продолжались в западном направлении — подвал Д вскрыт целиком, а также значительная часть находящегося на запад от него подвала Е.

Подвал Д. Его стены сохранились неодинаково — северная обнаружена уже на глубине 0,7—1,2 м. Ее толщина 2,3 м, построена из камней и кирпичей, наружная поверхность стены облицована кирпичем. Со стороны подвала поверхность стены почти не сохранилась — она пострадала от сильного пожара (пе-

регорели кирпичи, камни расколоты, некоторые выпали из стены). В северо-западном и северо-восточном углах, а также у северной стены сохранились, следы готических сводов (рис. 15, 17—19).

Южная стена подвала сохранилась на глубине приблизительно 2,5 м. Она толщиною около 2,5 м. Поверхность ее внутри подвала и снаружи сохранилась также плохо.

В северо-западном углу подвала находилась лестница (рис. 13, 14, 16). Вход был со стороны внутреннего двора. Для лестницы построены две боковые кирпичные стены разной толщины (восточная — 0,7 м, западная — 1,5 м). Лестничную клетку закрывала стена из камней и кирпичей. Лестница сгорела вместе с подвалом. Сохранились частично те ступеньки, которые находились в северной стене подвала. Ступеньки имели ширину около 0,3 м и высоту более 20 см. Их покрывали толстые бревна, для концов которых в боковых стенах оставлены глубокие ниши. После пожара лестничная клетка завалена землей с черепками глиняных сосудов, обломками железных изделий.

До пожара через подвал Д был проход в угловой подвал (С). В восточной стене подвала Д находились лвери шириной около 1,6 м. Стена, которая разделяла эти подвалы, сооружена одновременно с наружными стенами, в значительной части из кирпичей. Западная стена подвала толщиною около 1,6 м слепая, из крупных камней и кирпичей.

Подвал большой. Его величина около $13,5 \times 8,6$ м; сгорел вместе с соседним угловым, но после пожара сохранился, им пользовались и дальше. Только лестницы из внутреннего двора не восстановили. Вход в подвал соорудили через заваленный подвал С.

Во время раскопок обнаружены остатки подвала и его стен, заваленные развалинами снесенного корпуса — кусками кирпичей и раствора (рис. 11, 12). Верхнюю часть развалин пересекал ров крепости 1831—1878 гг. В развалинах встречались отдельные камни, керамические квадратные плитки от пола, куски плоских (языковых) черепиц, отдельные черепки горшков и изразцов, куски тесаных каменных блоков. Под слоем развалин у северной стены найден и кусок обвалившегося свода. Его верхняя часть не штукатурена, а нижняя — обгоревшая.

Пол подвала покрыт слоем влажной черной земли толщиной до 40—70 см. В нем встречались куски костей животных и птиц, отдельные железные изделия и их обломки (плохой сохранности). Эти находки встречались в основном в западной части подвала. Они не тронуты огнем, слой сформировался уже после пожара. Тонкий слой пожарища сохранился у стен подвала под этим слоем.

Пол находится на глубине около 3,5—3,7 м от поверхности земли. В северо-восточной части подвала он сухой, а в северо-западной — влажный. В земле здесь лежало несколько бревен длиной в 1,25—2,3 м. Юго-западный угол отгорожен кирпичной стеной длиной 3 м и толщиной 0,9 м. (рис. 21). Создано помещение величиной 3×3 м с небрежно на полу брошенными досками разной длины и ширины (рис. 22). Перегородка построена после пожара.

Вдоль подвала, около 4,3 м от северной стены, обнаружена своеобразная вымостка из небольших камней и кирпичей. Предполагалось, что это фундамент деревянной перегородки. В дальнейшем оказалось, что это остатки каменной стены толщиною 1,3—1,6 м (рис. 10: М4). Для сооружения этой стены применялись кирпичи других размеров. Отличается и ее кладка от кладки стен дворца. С южной стороны стена имеет выступы — остатки поперечных стен или контрфорсов. Оказалось, что все это — остатки более древнего сооружения, которое разрушено в начале XV в. во время строительства готического дворца. Полному исследованию этих древнейших стен осенью 1989 года помешала грунтовая вода. Археологических находок для их датировки пока не имеется.

Находки. Собранные в подвале мелкие черепки сосудов в большинстве неглазурованные, относятся к XVII—XVIII вв. Фрагменты изразцов собраны в основном среди развалин, в большинстве покрыты зеленой глазурью, украшены растительным орнаментом, относятся к концу XVI в. — первой половине XVII в.

В слое темной земли, который покрывал пол подвала, собрано около 400 разных железных изделий и их обломков. Около половины составляют гвозди разной величины (длина 5—25 см), большинство из них с изогнутыми концами, уже использованные, собраны по всему полу.

Довольно много вещей, которые связаны с постройками. Среди них имеются крупные (до 39 см длиною) крюки дверей (рис. 38) и более простые, меньшие по размерам крюки окон и оконцев, обломки оковок окон. Имеется крупная петля для дверной задвижки (запоры) (рис. 39), несколько крючков разной величины (рис. 41), штанга длиною в 1,15 м с петлями на концах для закрытия дверей. Найден и довольно крупный замок (рис. 40) с концом цепи, несколько ключей разной величины.

Большую группу находок (около 30 штук) составляют сапожные подковы разной величины.

Орудий труда найдено только несколько экземпляров. Это два топора, долота, широкий нож, несколько обломков обыкновенных ножей с деревянными и kostяными черенками.

Имеется несколько находок, связанных со снаряжением коня и всадника. Это небольшая ($11,5 \times 12$ см) подкова и обломки других подобных, часть конских расчесок (рис. 53), а также одно стремя и шпора (рис. 49, 51).

Все эти вещи характерны для культурного слоя XVII—XVIII вв. в городах и замках как на территории Великого Княжества Литовского, так и в Ливонии.

Исключение среди железных изделий составляет нижний штамп для чеканки монет, подобный обнаруженным в 1988 г. в соседнем подвале среди обвалившихся сводов (25, стр. 67). Он имеет четырехугольный черенок длиной 17 см, который вбивали в деревянную колоду, и головку высотой 10,4 см в форме усеченной пирамиды. Диаметр верхней плоскости штампа достигает 3 см. Предполагается, что это полуфабрикат — на верхней плоскости еще нет рисунка монеты. Штамп обнаружен у южной стены подвала под слоем черной земли.

Подвал Е. Остатки его северной стены частично сохранились на той же глубине, что и подвал Д. Только у северо-западного угла она разрушена глубже там, где ее пересекал ров крепости. Остатки южной стены также сохранились на глубине подвалов С и Д. Наружная (южная) сторона фундамента в нижней части расширяется ступеньками и достигает глубины около 6 м от поверхности земли (рис. 30). Толщина нижней части фундамента достигает 3,6 м. Но во время строительст-

ва он был опущен в грунт только на 0,7—0,9 м. Нижнюю часть фундамента составляет ряд крупных камней, сложенных на продольных сосновых бревнах на дне рва. Выше, боковая поверхность фундамента ровная, в основном облицовка кирпичная, поверхность хорошо сохранилась. Видимо, сразу после сооружения фундамент снаружи был засыпан — его покрывал вал высотою до 2,5 м.

Почти в средней части северной стены находилась лестница (рис. 26, 27, 29). Она подобна лестнице подвала Д, шириной около 2 м, имела по сторонам кирпичные стены различной толщины (1,25 м и 0,55 м), ступеньки были покрыты деревянными бревнами. Нет только стены в конце лестничной клетки. В стене находились двойные двери (на расстоянии около 2 м одна от другой).

Подвал величиною около $8,8 \times 12,15$ м имел продольный цилиндрический свод, фрагменты которого сохранились у северной стены (рис. 28). В южной стене сохранились следы двух замурованных оконных проемов шириной в 2 м.

Остатки подвала были завалены развалинами снесенного здания (рис. 25). В развалинах встречались квадратные керамические плитки от пола (часть их с зеленой глазурью), куски плоских черепиц и каменных блоков (среди них один с орнаментом).

Пол подвала находился приблизительно на такой же глубине, как и соседнего. Это каменная вымостка, которая сохранилась только частично. Ее покрывала незначительная прослойка темной земли. В ней найдены 3 солида середины XVII в. (два из них чеканки шведской королевы Кристины, а третий — Яна Казимира), кроме того, собрано около 30 железных изделий или их обломков, еще около 50 их найдено в лестничной клетке. Они не отличаются от найденных в соседнем подвале. Около половины из них — также гвозди. Кроме того, и здесь встречались оконные крюки и обломки оковок, найдена подкова, стремя (рис. 50), подобный замок (рис. 43), несколько сапожных подковок. Все находки относятся к середине и второй половине XVII в. и XVIII в. В подвале образовался только незначительный слой мусора.

Так как замурованные оконные проемы почти достигали вымостки, проведены поиски более древнего

пола. Оказалось, что действительно под каменной вымосткой и слоем песка, а местами и темной земли, на глубине 60—70 см находится слой развалин изразцовых печей. Он толщиной 15—20 см, сложен из кусков глины (часть ее обгоревшая), перемешанной со множеством обломков изразцов, отдельными кусками кирпичей и плоской черепицы (рис. 24:24). Развалины печей утрамбованы, местами покрыты тонкой прослойкой глины с рассстеленным на ней хворостом.

Под слоем развалин печей найден более древний пол подвала — черный, твердый, утрамбованный слой. На нем также нет мусора, встречались только части днищ бочек. Видимо, подвал изначально имел специальное назначение, был чистый (баня, пекарня, склад каких-то пищевых продуктов).

Почти в центре подвала, на уровне пола, найдено четырехугольное каменное сооружение величиной $2,4 \times 2,4$ м (рис. 10:М6). Камни до 30 см в диаметре, связаны раствором. Сооружение состоит из не менее двух ярусов камней. Создается впечатление, что оно сооружено уже в материке.

Выяснилось, что подвал сначала был более глубоким на 80—90 см. Позже, во время одной реконструкции, на его полу свалили развалины печей, используя их как гидроизоляцию, насыпали слой песка и земли, вымостили камнями.

Вскрыто только более половины древнего пола, собраны тысячи кусков изразцов. В большинстве это мелкие кусочки. Изразцы разбиты при разрушении печей, переносе развалин, их утрамбовании. Встречались только отдельные более крупные куски, но удалось восстановить их целую коллекцию (рис. 67—150). Оказалось, что они разнообразны по форме, величине, орнаменту. Часть их покрыта глазурью (в большинстве применялась многоцветная), другие не глазированные. Встречаются такого же типа и орнамента изразцы с глазурью и без нее, а тот же орнамент может быть покрыт разной глазурью. Глазурь с некоторых изразцов облупилась, а иногда глазурь разного цвета покрывала одна другую. Мастерам в этой области не хватало практических навыков, а рисунок орнамента, их оттиски на изразцовых пластинках отличаются изяществом.

Многочисленную группу составляют горшковидные изразцы длиною в 10—11 см, с квадратным устьем величиною 17×17—18,5×18,5 см. Большинство их без глазури, часть — зеленые. Только немногие с украшенным донышком (рис. 67, 68).

Другую группу составляют квадратные изразцы. Их пластиинки от 17,5×17,5 см до 21×21 см, по краям имеют высокую рамку и рельефный орнамент. Встречаются без глазури и многоцветные. Орнамент большинства из них составляет круглая выпуклая или вдавленная розетка, украшенная в основном растительными элементами; углы пластиинки также в большинстве украшены листиками. Найдено их более десяти вариантов (рис. 69—86). Только три квадратные пластиинки украшены растительным орнаментом без розетки (рис. 87—92).

Квадратных угловых изразцов найдено мало. Часть угловых пластиинок украшала стилизованная ветка, другие — фантастический лист (?) (рис. 96, 97) или фигурка голого мальчика-садника (рис. 93—95).

Многочисленны и разнообразны как орнаментом, так и профилировкой карнизные изразцы (рис. 98—111). Они довольно массивные, их ширина от 14—15 см до 20 см, а длина достигает до 25 см, но преобладают длиною 20—22 см. Украшенные таким же орнаментом изразцы встречаются разной длины. Продольные полукруглые валики по краю изразца чаще всего покрывались тёмно-зелёной глазурью, фон рисунка — жёлтый.

Часть этих изразцов имеют геометрический орнамент (рис. 98, 99), другие — растительный (рис. 100—102, 107), а иногда сочетались и оба орнамента. Один угловой карнизный изразец с растительным орнаментом украшен еще и прикрепленным к нему гербовым щитом с гербом Сфорцов (матери короля Сигизмунда Августа) (рис. 106, 107). Найдены также с гербом неустановленного магната, его гербовый щит держат фигуры людей-растений (рис. 103, 105). Интересную группу составляют изразцы с изображениями «из жизни зайцев» — они вооружены луками со стрелами, идут на охоту (?), варят еду (волка?), вздывают мехами огонь и т. д. (рис. 109—111).

Многочисленны и корытообразные изразцы (рис. 112—136). Они высотой 30—34 см, их ширина —

19,5—20 см, а глубина — 5—7 см. На верхнем конце имеют низкую арку, а на дне — рельефный орнамент. Они не имеют румпы, обратная сторона редко когда имеет следы сажи, встречаются с многоцветной глазурью и без нее. Их орнамент также разнообразен. Удалось восстановить 4 рисунка растительного орнамента (рис. 112—118), одному из них известен аналог из Каунаса (рис. 118). Имеются украшенные сценами из Библии и Нового Завета, другого религиозного содержания (рис. 119—127, 129, 130). Реже встречаются с драконами (рис. 131, 132), сиренами (рис. 133—135). Но сравнительно много изразцов с парой возлюбленных (рис. 136).

Найдено здесь и несколько пластинчатых изразцов подобной величины (около 20×32 см) с аллегорическими фигурами (рис. 137—139).

Изразцы-коронки, которыми завершался верхний край печи, также разнообразны. Это ажурные пластиинки с зазубренным верхним краем, изразцы высотой в 34 см с женской аллегорической фигуркой в нише (рис. 145), но наиболее многочисленными являются с человеческими фигурками, которые «держат» у груди гербовый щит (рис. 140—144). Подобные найдены и в Тракайском замке на острове, и в Каунасе.

Все эти изразцы, видимо, принадлежат некоторым печам и относятся к концу XV — первым десятилетиям XVI в. Наиболее поздним является изразец с гербом Сфорцов (он найден пока только один), который следует отнести к двадцатым годам XVI в. (после свадьбы Жигимонта Старого с Боной Сфорцой в 1518 г.). В данное время это наиболее крупная коллекция изразцов начала XVI в. в Литве.

Слой развалин печей с изразцами конца XV — начала XVI в. показал, что еще до перестройки дворца в некоторых его комнатах стояли пышные, многоцветные изразцовые печи. Вместе с тем эти развалины подтверждают предположения, что княжеский дворец был построен значительно раньше, а в двадцатых годах XVI века он был только перестроен.

Южный внешний двор. На древнейшем рисунке г. Вильнюса, опубликованном в конце XVI в. г. в Коелне (*Civitates orbis terrarum*, т. 3) рядом с княжеским дворцом изображен сад. Он упоминается и в некоторых документах первой половины — середине

XVI в. Чтобы вскрыть фундамент южной стены дворца и получить хотя бы некоторые данные о предполагаемой территории дворцового сада, у южной стены подвала Е вскрыт раскоп величиной 10×12 м.

Наверху находится слой, насыпанный в конце XIX в. при устройстве сквера, а под ним — слой развалин снесенного дворца. Глубже идет слой земли с разным строительным мусором, развалинами до глубины 6 м у фундаментов дворца, а южнее — еще глубже (рис. 30).

Под развалинами дворца обнаружены следы небольшой деревянной постройки, несколько мелких монет середины и второй половины XVIII в., изразцов. Глубже идут слои темной земли с кусками кирпичей, плоской черепицы, костями животных, отдельными черепками сосудов и изразцов, мелкими крупицами стекла, обломками железных изделий, иногда и испорченный блок тесанного камня (рис. 35). В слое XVI в. — первой половины XVII в. найдена яма с закопанными изразцами.

Глубже, у фундамента южной стены дворца, больше строительного мусора, камней, развалин, а дальше от него — земля черная, влажная, с отдельными находками, небольшими пятнами песка, торфа. Глубже исчезают обломки плоской черепицы, но много обломков «монастырской» черепицы. В раскопе вскрыты и остатки каменных построек и сооружений.

Контрафорс (?). На стыке подвалов Д и Е с южной стороны стены дворца обнаружены остатки каменной стены толщиною около 2 м и длиною 3,5 м (рис. 32). Она перпендикулярна южному корпусу дворца и примыкает к нему. Вскрыта западная сторона этой стены. Она сложена из камней, только у стыка со стеной дворца использованы и кирпичи. У стены дворца ее остатки достигают 2,5 м высоты, а дальше на юг сохранились 1—2 ряда камней. Стена построена на насыпном грунте, нижний край ее фундамента находится выше фундамента стены дворца, а ее остатки покрывает культурный слой с находками XVII в. Время сооружения этой стены и ее назначение (является она конtraфорсом или это остатки какой-то пристройки к южному корпусу) остались в 1989 г. не выяснены.

Пристройка. Западнее предполагаемого контрафорса (около 8 м) найдены фундаменты четырехугольной пристройки к южной стене дворца величиной $3,65 \times 6,5$ м. Фундаменты сложены из двух рядов крупных камней в яме, которая выкопана в культурном слое (рис. 33—34). Башнеобразная пристройка не имела подвала, стены толщиной 1—1,3 м. Внутри оставалось помещение размером $2,5 \times 4,5$ м. Пол первого этажа был немного выше мостовой в подвале Е, сложен из брускатых кирпичей. Его покрывала тонкая черная прослойка и на ней слой глины, как будто нанесенный водой. Пристройка снесена до уровня пола. Назначение этой пристройки остается не определенным. Видимо, она не оборонительного назначения, пристроена к корпусу позже, по-видимому, в двадцатых годах XVI в. во время реконструкции княжеского дворца и могла служить лестничной клеткой, используемой для выхода из дворца в сад. Она видна и на рисунках южного корпуса конца XVIII в. (рис. 3—5).

Фрагмент каменной постройки. Около 4,3 м западнее от контрафорса (?) у фундамента южной стены дворца во дворе найден фрагмент каменной стены, перпендикулярной южному корпусу дворца. Сохранилась пара рядов камней средней величины. Юго-восточный ее угол облицован кирпичем, находится на расстоянии 1,9 м от фундамента дворца. На расстоянии в 0,35 м восточнее угла стены сохранилась часть деревянного столба диаметром 0,16 м. Глубины фундамента этой стены, так же как и ее толщины, в 1989 г. установить не удалось. Видно, что при строительстве южного корпуса княжеского дворца в начале XV в. были снесены какие-то более древние каменные сооружения.

Металлические находки. В раскопе у южной стены подвала Е собрано более 300 железных изделий и их обломков. Найдены по составу близки вещам из подвалов Д и Е. И здесь около 180 из них гвозди. Отдельные из них довольно крупные (один длиной 32 см и высотой головки 3,5 см). Другую группу железных изделий по численности составляют сапожные подковки (около 40). Найдено также более двадцати оконных и дверных крюков, ряд обломков оконных сковок, крючков, несколько подвесных треугольных замков, ряд ключей, два крупных (35×14 см и $22 \times$

×18 см) внутренних замка (рис. 42). Собрano более 10 кусков железного прута длиной 11—14 см и толщиной 1,3×1,3 см (рис. 48). Предполагается, что ими связывали каменные блоки, так как на их концах сохранились «гнезда» для подобных. Найдена и одна петля дверей или ворот (рис. 56), часть панциря (величина 20×28 см) из тонкой жести (рис. 57), конские гребни (рис. 54, 55), несколько подков (рис. 52).

В слоях середины — второй половины XVI в. найдена пара свинцовых пломб, среди них одна с гербом Англии (рис. 60), другая с гербом какого-то города (рис. 61). Там же найдена костная рукоятка с надписью (рис. 58) и единственное украшение — золотое кольцо с эмалью укraшенному глазком (рис. 59).

Изразцы. В культурном слое XVI—XVIII вв. встречались фрагменты горшковидных и пластинчатых изразцов, а в упомянутой яме, недалеко от фундамента дворца, найдено несколько десятков в большинстве целых изразцов. Они разнообразные. На дне ямы лежали горшковидные изразцы разной величины (их устья квадратные, величиной от 9,5×10 см до 14×14 см), в большинстве деформированные, некоторые с кляксами зелёной глазури (рис. 151—153). Найдено более десяти угловых изразцов, обе пластинки которых покрыты одинаковым растительным «ковровым» орнаментом и зелёной глазурью, еще несколько таких же фронтальных и несколько штук с геометрическим «ковровым» орнаментом без глазури (рис. 154), а также украшенных трельяжем (рис. 155, 156). Найдены и три изразца с гербами: один величиной 18×18 см с гербом Radwan с зелёной глазурью (рис. 159, 160), другой величиной 19,5×22 см, с четырехпольным гербом, без глазури (рис. 158) и третий — величиной 17,5×21,5 см с гербом Роги и датой 1630, также без глазури (рис. 157). В яме находилось и около 20 карнизных изразцов, украшенных арабеской, несколько штук с головой амура, ангела (? рис. 161), а также с геральдическими мотивами (рис. 162—164). Найдено и несколько изразцовых коронок. Некоторые из них украшены растительным орнаментом и цифрой 1583 (рис. 166), другие — с головкой ангела (рис. 167). Изразцы, подобные найденным в яме, часто встречаются в городах и замках Литвы, а также в соседних регионах в слоях конца XVI в. и первой половины — середины

XVII в. Здесь они закопаны во время какого-то ремонта после 1630 года (дата на изразце) и до 1655 года (время войны).

Шахта. Во время архитектурных исследований восточного корпуса княжеского дворца установлено, что южная его часть является более древней, относится к готической эпохе. В северной стене готической части здания была найдена вертикальная шахта размером $3,15 \times 1,63$ м, заваленная мусором (рис. 10, на плане отмечена буквой V). Зимою 1989 года она очищена от разного мусора и земли с развалинами до глубины 4,5 м от пола первого этажа, но дно шахты не достигнуто из-за грунтовой воды. Стены шахты ровные, кирпичные. В ее восточной стене имеется ниша 1,05 м ширины и 0,95 м высоты, глубиною 0,6 м. Ее конец закрывала тонкая кирпичная перегородка, за которой — земля. В шахте найдено около 60 солидов Литвы и Риги первой половины и середины XVII в., а также одна копейка чеканки царя Михаила Федоровича. Найдено несколько целых или почти целых сосудов и разные черепки (рис. 172—179).

На глубине около 4 м найдено несколько кусков корытообразного изразца начала XVI в. Глубже шахта завалена строительным мусором.

Назначение шахты остается неопределенным. Она могла быть использована как колодец, как тюремная камера и даже как туалет. Нижняя ее часть завалена в начале XVI в. возможно во время реконструкции восточного корпуса, а верхняя часть завалена в середине XVII в.

ВЫВОДЫ

1. Южный внешний двор до конца XVIII в. был около 2 м ниже теперешней поверхности земли. Развалинами дворца завалены не только подвалы и фундаменты снесенного южного корпуса, но и часть внешнего двора.

2. Во время постройки южного корпуса княжеского дворца в начале XV в. поверхность земли внешнего двора была ниже теперешнего более чем на 5 м. Фундамент южной стены этого корпуса опущен в грунт только до 0,9 м от тогдашней поверхности земли, под

ним положены продольные сосновые бревна. После его сооружения фундамент южной стены местами был засыпан снаружи валом до 2,5 м высотой подобно оборонительным стенам некоторых замков Литвы XIV и XV вв.

3. Во время реконструкции дворца в двадцатых—тридцатых годах XVI века к южному корпусу была пристроена четырехугольная пристройка, поднят пол некоторых подвалов, перестроены печи.

4. Сваленные на полу подвала Е развалины изразцов печей конца XV в. и начала XVI в. показали, что еще до реконструкции дворца в некоторых его помещениях стояли нарядные многоцветные печи. Накопленная коллекция изразцов является источником для изучения связей Вильнюса с культурными центрами того времени Западной и Центральной Европы.

5. Найденные в подвалах и во дворе железные вещи XVII и XVIII вв. не отличаются от находок того времени из других замков и городов Великого Княжества Литовского и Ливонии.

6. Многочисленные куски черепицы, раствора и кирпичей в нижних слоях внешнего двора, а также остатки снесенных при постройке княжеского дворца в начале XV в. более древних каменных сооружений указывают, что в южной части Нижнего замка находился ряд каменных построек более раннего времени. Их назначение и хронология еще не выяснены.

АРХИТЕКТУРНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

В 1989 г. продолжались исследования остатков южного корпуса, очищены два подвальные помещения «Д» и «Е» от строительного мусора. Установлено, что план подвала «Д» составляет неправильный прямоугольник; длина его 13,3—14,18 м, ширина 8,4—8,65 м. Подвал «Д» был перекрыт сводом, в продольном направлении разделенном на три пролета шириной 4,4—4,8 м. Свод был выложен из кирпичей, толщина его 50 см. Сохранились лишь фрагменты свода, ребры его без нервюр. Пол из грунта, на отметке Н абс. 91,00 м; над поверхностью пола сажа с углем — следы пожара.

Остатки северной стены над полом возвышаются до 3,0—3,3 метров (Н абр. 94,10—94,40 м), а южной стены — лишь на 0,9—1,1 метра. В восточной стене находилась дверь, ведущая в подвал «С». Сначала дверной проем был 2,60 м ширины, но позже он сужен до 1,53 метра.

Наружные стены подвала «Д» выше Н абр. 92,00 м отметки неодинаковой толщины: северная стена — 2,35 м, а южная достигает до 2,8 метра. Стены выполнены из бутового камня и кирпича на известково-песчаном растворе. Ряды бутового камня чередуются с 2—3 рядами кирпичной кладки.

Поверхности стен подвала «Д», как и подвала «С», подвергались воздействию высокой температуры: в результате этого камни и кирпичи потрескались, поверхности кирпичей оплавились.

В северной стене подвала «Д» сохранились остатки одномаршевой лестничной клетки. Ширина ее 1,9 м, со стороны двора ступени лестницы опирались на две каменные стенки. Общая длина лестницы была около 5,2 м, средняя высота ступеней 19—21 см, ширина — 28—33 см. Ступени лестницы сверху покрывались деревом.

Подвал «Д» от подвала «Е» разделяет каменная стена толщиной 1,5 м. Дверного проема в этой стене не было.

Подвал «Е» прямоугольного плана, длина его 12,07—12,12 м, ширина — 8,75 м. Он перекрывался цилиндрическим сводом, сохранились лишь фрагменты его. Пол подвала из булыжных камней, он сохранился лишь частично; уровень пола на Н абр. 91,05—91,15 м отметке. Под этим полом на глубине 75—85 см имеются следы еще одного, более раннего пола из грунта.

В подвале «Е» также наилучше сохранились остатки северной стены (над уровнем пола они возвышаются примерно на 2,4—2,6 м). Остатки западной и восточной стен над уровнем пола поднимаются всего на 0,7—0,8 метра. Последние две стены разрушались дополнительно в 1831 году, когда на территории вильнюсских замков создавалась крепость и копались рвы для земляных укреплений.

25 см. Поэтому в зоне подошвы фундамент этой стены

Южная стена подвала «Е» разобрана до Н абр. отметки 92,00—92,40 м. Примерно на таком же уровне

находятся остатки южной стены около подвалов «С» и «Д». Значит, южная стена до этого уровня была разрушена уже в 1799—1801 гг.

В южной стене подвала «Е» сначала были два световые проема (ширина их со стороны подвала «Е» была 2 метра), но уже в XVI веке они были заделаны каменной кладкой.

В подвале «Е» следов пожара не обнаружено. Примерно в середине северной стены находилась лестничная клетка. Она имела ширину 1,85 м, со стороны внутреннего двора ступени лестницы опирались на две стенки. Ступени имели 16—20 см высоту и 23—30 см ширину. Верхняя часть ступеней покрывалась толстыми досками, лицевые стороны которых были профилированы (рис. 27).

В лестничных клетках подвалов «Е» и «Д» сохранились следы дверных коробок: в каждой лестнице их было по две. Выходит, что на лестницах были устроены тамбуры. На расстоянии 2,5—2,7 м от северной стены южного корпуса обнаружена полоса каменной кладки, ширина которой 1,65—1,7 м; следы ее прослеживаются параллельно всему южному корпусу. Сделан вывод, что здесь сохранился фундамент, на котором покоялись опоры галереи со стороны внутреннего двора. Видимо, эти галереи были сооружены из кирпичной кладки, так как в развалинах соответствующих деталей из натурального камня не обнаружено.

Установлено, что в зоне подвалов «Д» и «Е» южный корпус сооружался на склоне мысообразного возвышения, простиравшегося к западу от Замковой горы. По этой причине фундамент южной стены этого корпуса был углублен в материк примерно на 1,3 м глубже по сравнению с фундаментом северной стены. Так же уровень земли на территории дворцового сада (т. е. к югу от южного корпуса) в XVI веке был на 2,5 метра ниже по сравнению с уровнем мостовой со стороны внутреннего двора.

Южная стена в зоне подвала «Е» ниже Н абр. 92,00 м отметки с наружной ее стороны расширяется ступенями, высота которых 50—55 см и ширина 20— достигает ширины 3,7—3,8 м.

Оказалось, что архитектурное оформление цокольной части южной стены в зоне подвала «Е» отличает-

ся от цокольной части в зоне подвала «С». В 1989 г. осталась еще неисследованной цокольная часть южной стены около подвала «Д».

В зоне подвала «Е» со стороны дворцового сада откопан сплошной фундамент, размеры которого в плане $6,35 \times 4,0$ м. Это остатки восточной пристройки (башенки), находившейся у южного фасада дворца. Она сооружена, как предполагается по данным исследований, в первой половине XVI века. Но подвальные помещения «Д» и «Е» (так же как и подвалы «А», «В» и «С» восточного корпуса) относятся к более раннему строительному периоду — к XV веку.

В зоне подвалов «Д» и «Е» выявлены три фундамента еще более древней кладки: М 4, М 5, М 6. В фрагментах М 4 и М 5 обнаружена вендинская перевязь кирпичей, а фрагмент М 6 сложен из валунов. Фрагмент М 4 представляет собой остатки каменной стены, толщина которой 1,2—1,8 метров; остатки этой стены находятся сразу под уровнем пола подвала «Д» и имеют ответвления в южную сторону.

Еще один фрагмент каменной кладки М 3, принадлежавший до сих пор неизвестному зданию, найден во внутреннем дворе дворца (рис. 10). М 3 представляет собой северо-западный угол этого здания. Более детальные исследования этого фрагмента отложены на будущее время, поэтому он был засыпан землей. Следует добавить, что в западной стене фрагмента М 3 находились ниши. Аналогичные ниши в 1964 г. также обнаружены в остатках каменных стен М 1 и М 2. Сделан вывод, что остатки стен М 3, М 4, М 5 и М 6 были сооружены во второй половине XIII в. — в XIV веке. Эти находки заметно дополняют наши скучные сведения о начальном периоде каменной архитектуры Литвы, как и вообще сведения о культуре Литвы языческого периода.

Опираясь на данные натурных исследований, а также на имеющийся иконографический материал — рисунок П. Смуглевичюса (рис. 6), некоторые литографии дворца первой половины XIX в. (рис. 3, 4) — сделаны реконструкции южного и восточного фасадов ренессансного дворца (рис. 184, 185). Установлено, что основные элементы планировочной структуры подвалов восточного и южного корпусов (например, поперечные стены) имели воздействие на архитектурное оформле-

ние фасадов. Поперечные стены подвалов имели толщину до 1,55—1,9 метра, без сомнения на них также опирались поперечные стены вышестоящих этажей. На рисунках фасадов № 184, 185 пунктирными линиями указаны также и места поперечных стен, контуры сводов подвальных помещений. Нетрудно заметить, что поперечные стены на фасадах разделяют окна группами точно так, как они изображены на целом ряде литографий первой половины XIX в. и на рисунке П. Смуглевичюса. А это значит, что имеющийся иконографический материал достоверный, точнее: на упомянутых литографиях и на рисунке П. Смуглевичюса фасады дворца изображены примерно такими же, какими они были до разрушения дворца.

Надо заметить, что реконструкция западной части южного фасада (рис. 184) менее обоснована, так как в этой части южного корпуса еще не проведены археологические и архитектурные исследования.

В будущем исследователям нужно более основательно ознакомиться с ренессансными памятниками дворцовой архитектуры Средней Европы и Италии, чтобы себрать дополнительный материал о рисунке аттиков, порталов, о величине и пропорциях окон, дверей аналогичных объектов. Тогда можно будет более точно обосновать проектные реконструкции фасадов вильнюсского великокняжеского дворца.

В данной работе доказывается, что в рисунке № 7 художником П. Смуглевичюсом изображен северо-западный угол дворца, а не юго-восточный, как недавно начал утверждать искусствовед Владас Дрема (журнал «Крантай», № 4, 1989). То, что упомянутый рисунок изображает северо-западный угол дворца, в 1843 г. указывал и М. Гомолицкий, писавший свои труды в то время, когда еще жили люди, своими глазами видевшие неразрушенный великокняжеский дворец.

ЖИТЕЛИ КНЯЖЕСКОГО ДВОРЦА В XVIII В.

Статья посвящена обзору использования княжеского дворца во второй половине XVII в. и в XVIII в., т. е. после разрушений замка во время военных действий 1655—1661 гг. и снесения дворца в 1799—1801 гг. Во время войны дворец сильно пострадал, попытки его

восстановить или ремонтировать, видимо, были незначительными. Княжеский дворец остался непригодным для репрезентационных целей, для двора короля. Дворец, как и остальные сооружения замка, остался в распоряжении Вильнюсского воеводы, находился под присмотром городничего.

Предполагается, что отдельные семьи горожан в княжеском дворце поселились в конце XVII в. Но нет более точных сведений ни о их количестве, ни о ими проведенных ремонтах, реконструкциях.

Больше людей здесь поселилось в середине—второй половине XVIII в., так как сейм польско-литовского государства разрешил в 1766 г. использовать дворец в этих целях. Таким способом предполагалось сохранить дворец, так как государство не имело средств для его восстановления. Со второй половины XVIII в. сохранились разрешения городничего Вильнюсского замка на помещения во дворце и участке земли во дворе или в непосредственном соседстве со дворцом. Хозяева ремонтировали и реконструировали полученные помещения (делали перегородки, новые дверные и оконные проемы, сооружали кухни, коморы, склады и т. д.), рядом с дворцом строили хозяйственные постройки, пристройки. В дворцовых помещениях и рядом с ними находились пекарня, корчма, другие заведения.

Некоторые семьи здесь жили десятилетиями, иногда после смерти владельцев — их дети. Другие иногда продавали их новым хозяевам как личную собственность. Новые хозяева делали новые ремонты, перестройки. Они иногда оценивались в несколько тысяч золотых. Видимо, эти ремонтные работы были довольно крупными.

Более скромные квартиры составляли одно-два помещения, но имелись и такие владения, которые составляли 4—5 комнат разной величины и еще хозяйствственные помещения.

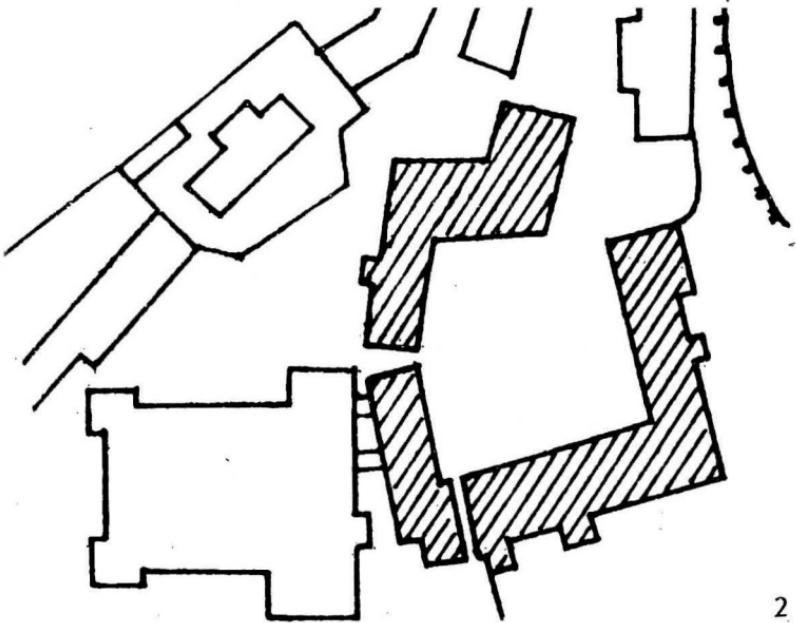
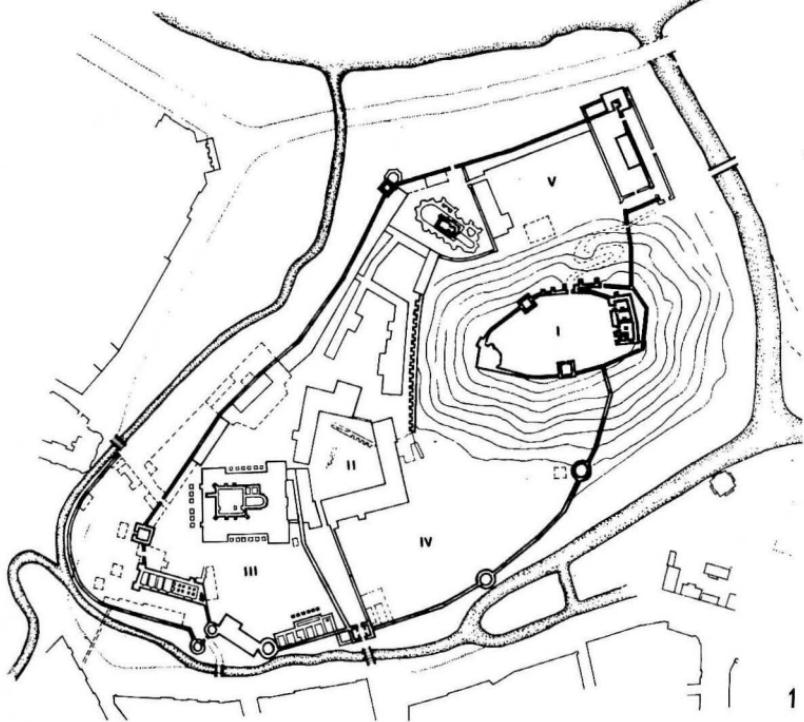
По сохранившимся сведениям, большинство семей жило в южном и западном корпусах дворца. Но некоторые имели квартиры и в восточном, и в северном корпусах. Большинство квартир находилось на первом этаже дворца, вторым этажом пользовались гораздо реже. Третий этаж во второй половине XVIII в., видимо, был вообще непригоден для жилья.

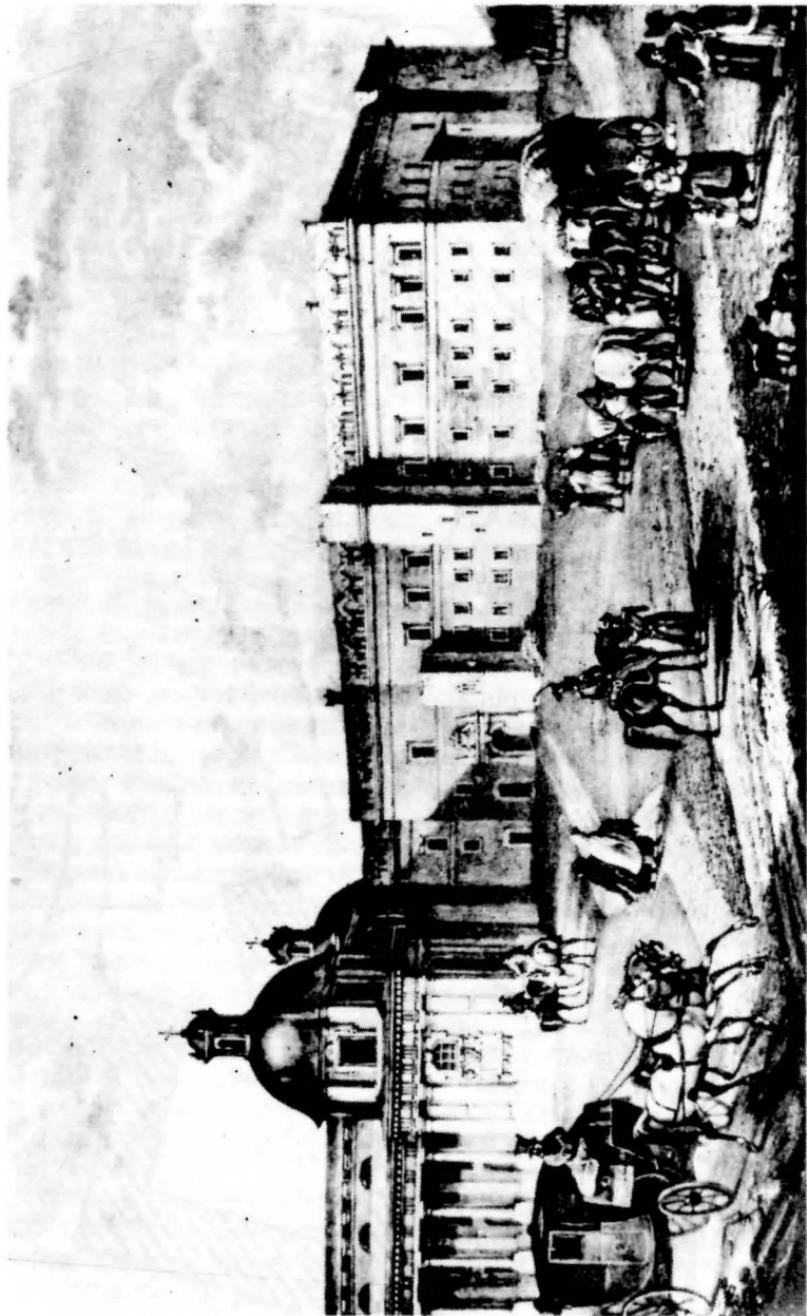
В документах нет данных о крышах и их ремонте. В конце XVIII в. во дворце и вокруг него находились квартиры 25 семей, производился ремонт квартир одного офицера русского войска. Крупные суммы денег использованы для ремонта и приспособления помещений, а значительные цены этих квартир и должностные титулы владельцев показывают, что во дворце поселялись не только бедняки, как предполагалось до последнего времени, но и более состоятельные люди.

На рисунках конца XVIII в. и плане середины XVIII в. (рис. 2—8) видно состояние дворца и его положение, а также данная территория после снесения дворца (рис. 9).
Итоги палинологических исследований
1988 и 1989 гг.

В 1988 г. материал для палинологических исследований взят из торфяного слоя, обнаруженного в раскопе I, в северо-восточной части внутреннего двора княжеского дворца. Слой торфа толщиной более 3 м. Для его нижней части характерны слабые следы хозяйственной деятельности человека. Преобладает пыльца лесных растений. Верхние отрезки отражают интенсивную хозяйственную деятельность человека. Преобладает пыльца ржи и пшеницы, в меньшем количестве обнаружена пыльца ячменя и овса, встречается и пыльца конопли. Характерен для данного периода и высокий уровень воды в реке Нярис. Обнаруженная на среднем участке пыльца гречихи дает основание автору предполагать, что этот слой относится ко второй половине XIV в. Для самого верхнего отрезка слоя торфа характерно обилие пыльцы хлебных злаков, по составу он близок слоям, сложившимся на юг от дворца.

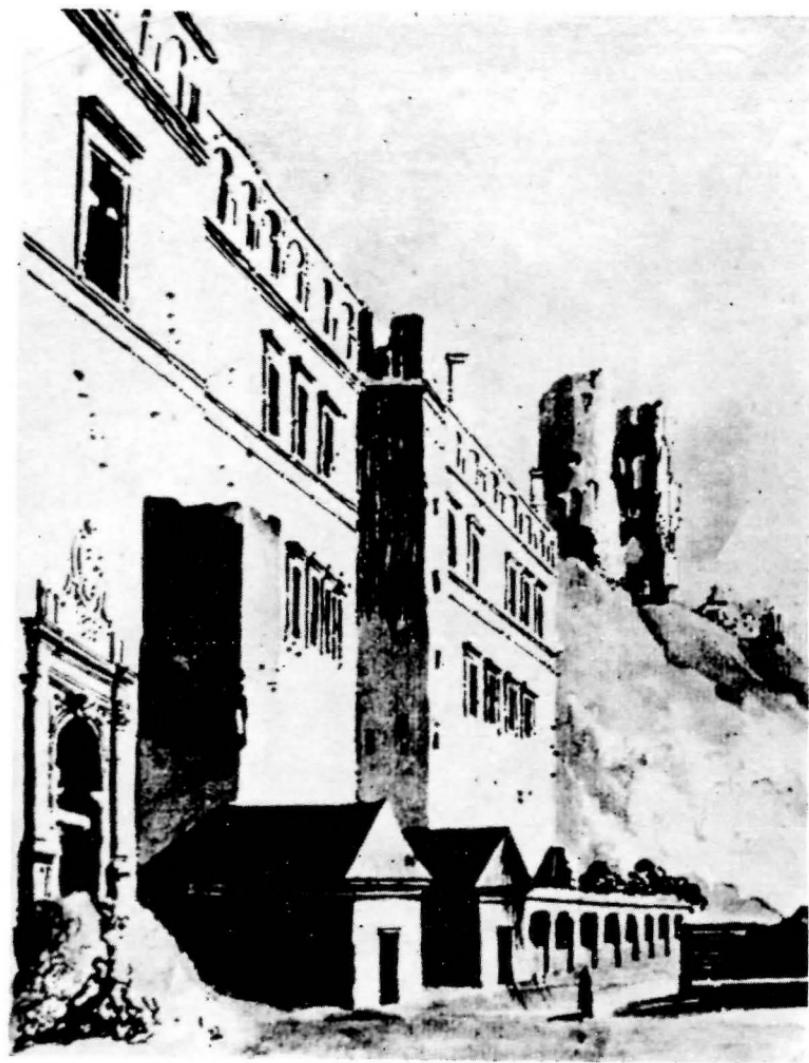
В 1989 г. южнее южного корпуса дворца (рядом с подвалом Е) вскрыт раскоп. Палинологические исследования сложившихся слоев показали, что здесь много пыльцы растений, связанных с хозяйственной деятельностью человека. Встречается и пыльца лесных

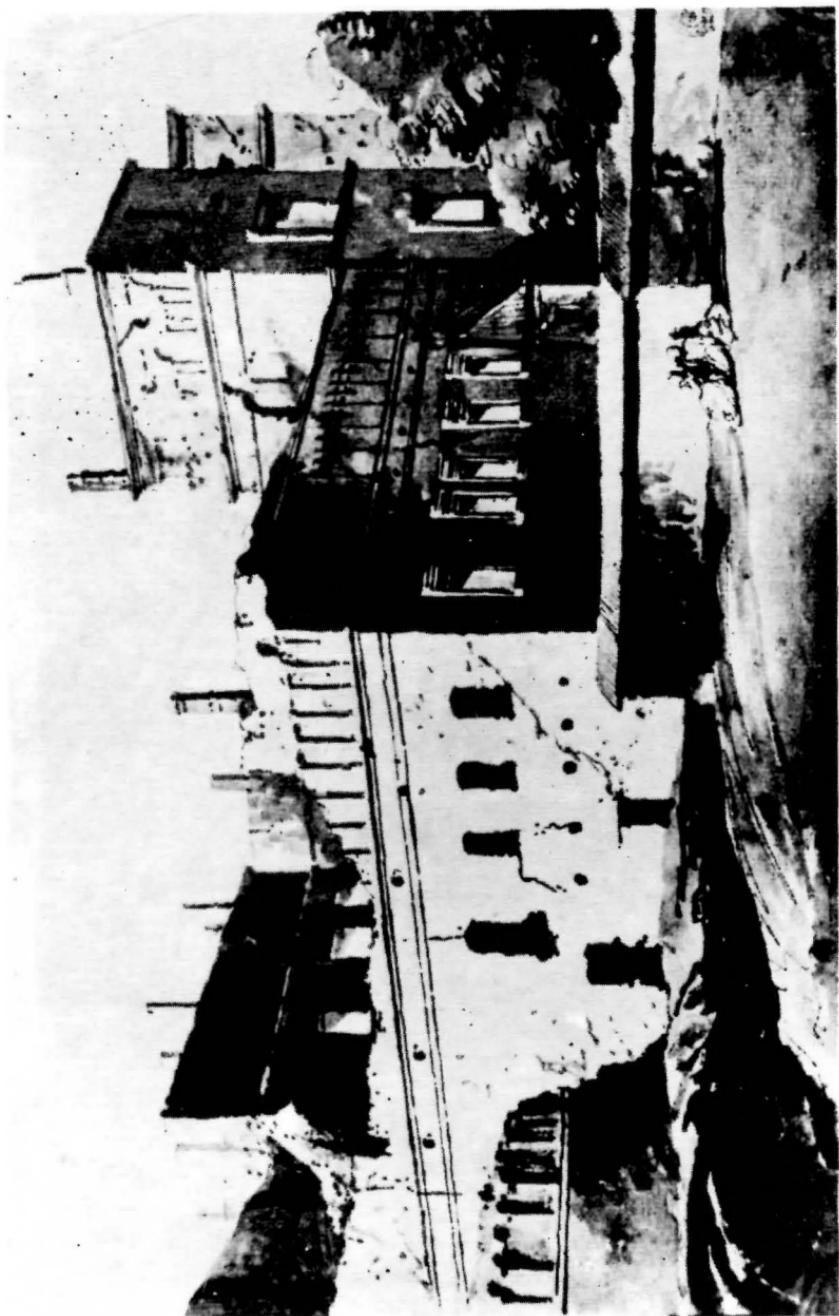

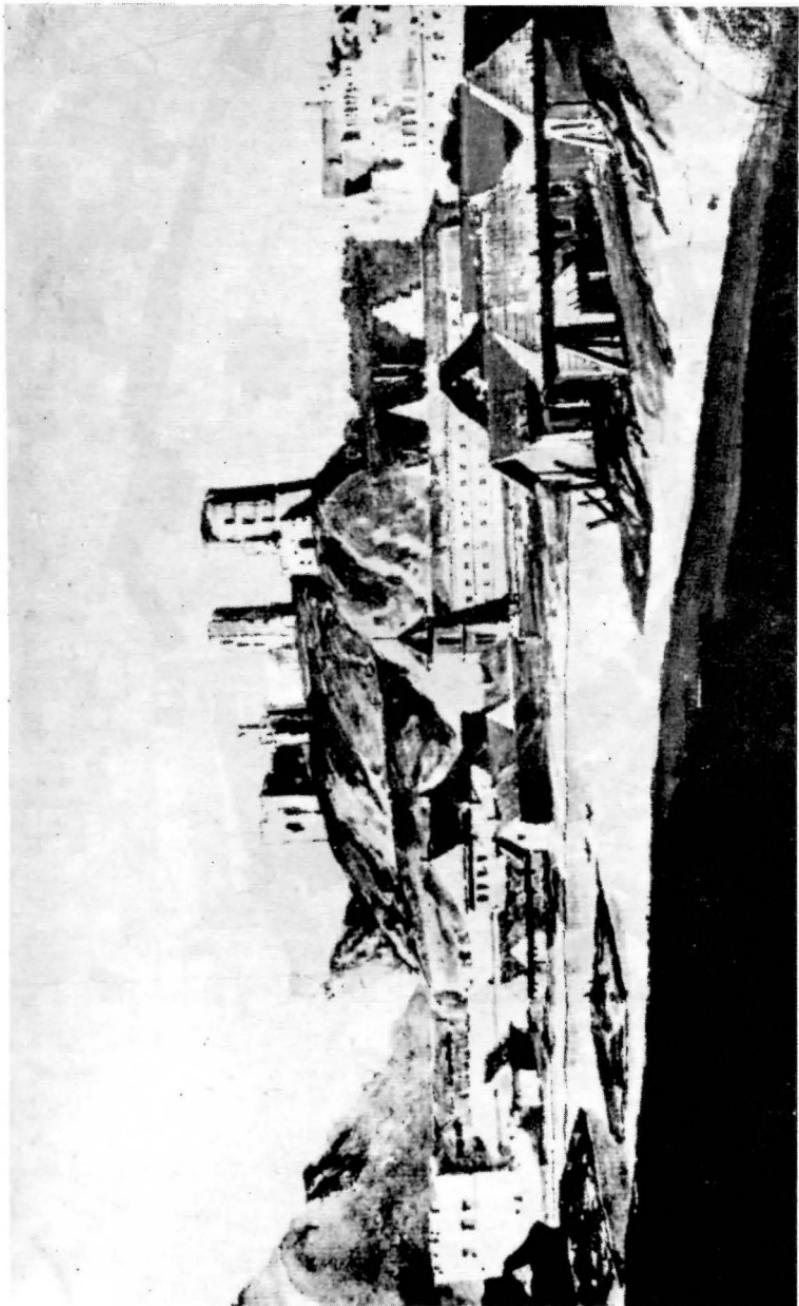

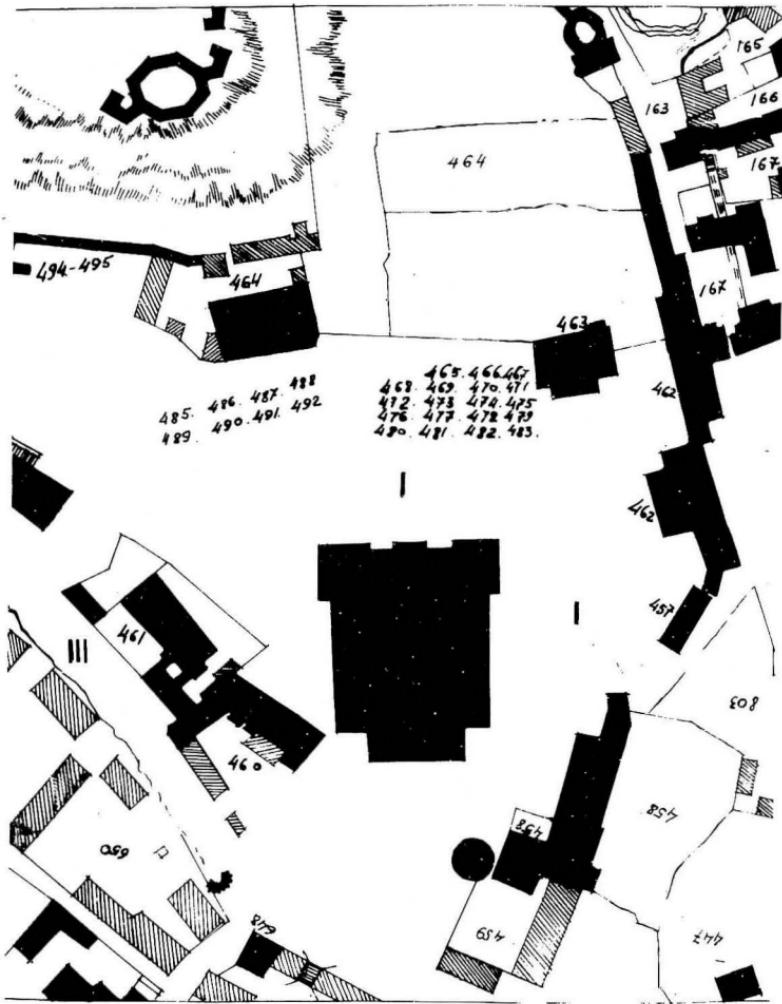

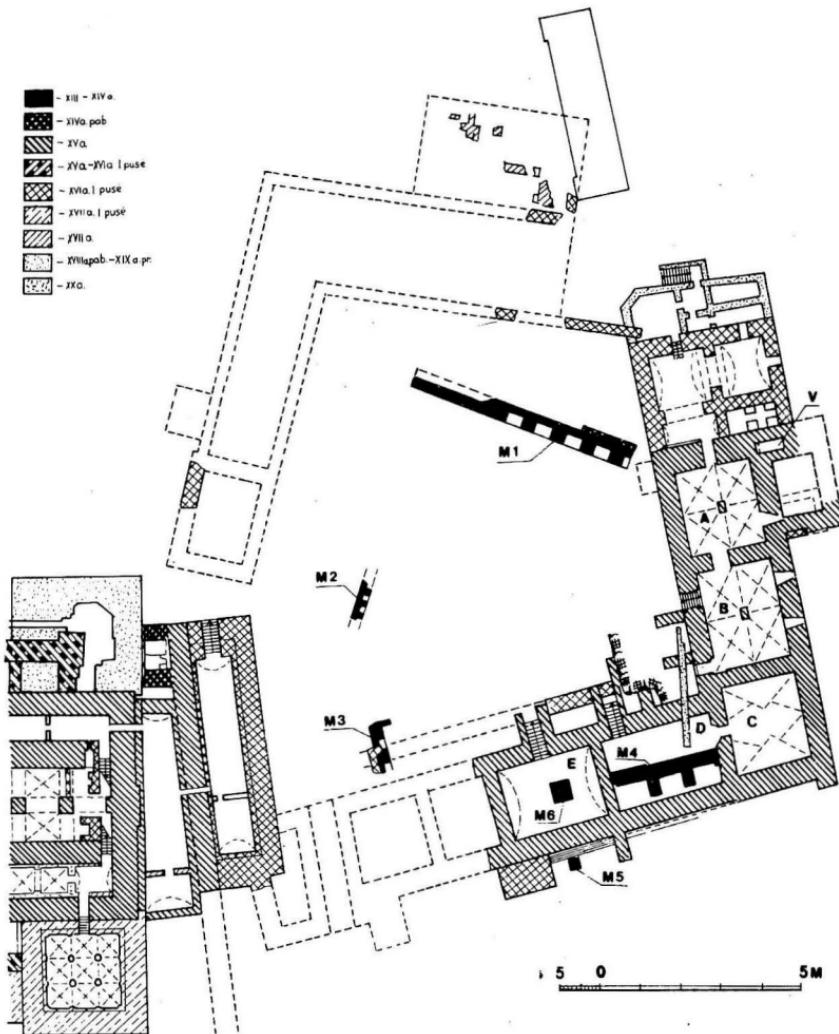

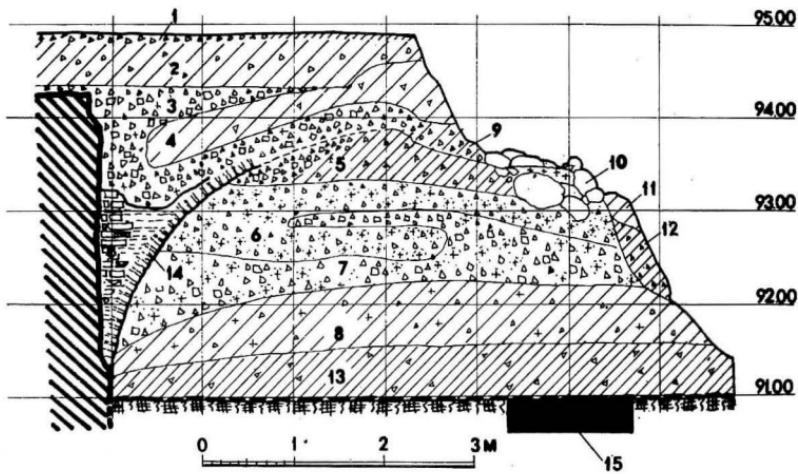

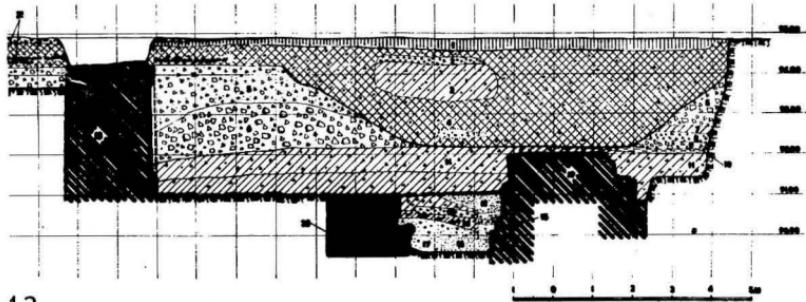

- XIII - XIV a.
- XIVa. pob
- XVa.
- XVIa. - Ma I puse
- XVIa. I puse
- XVIIa. I puse
- XVIIa.
- XVIIIa pob - XIXa pr.
- XXa.

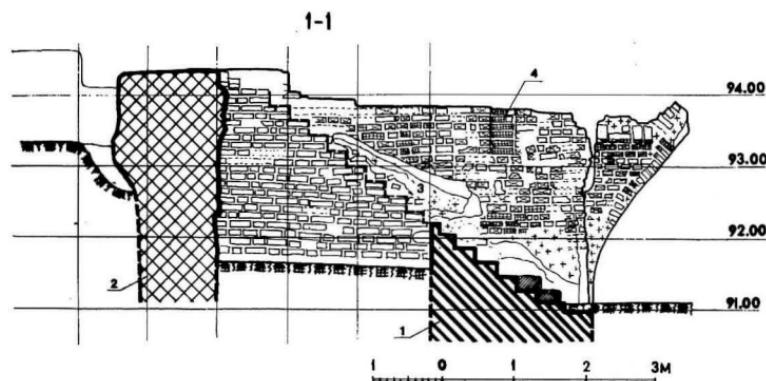
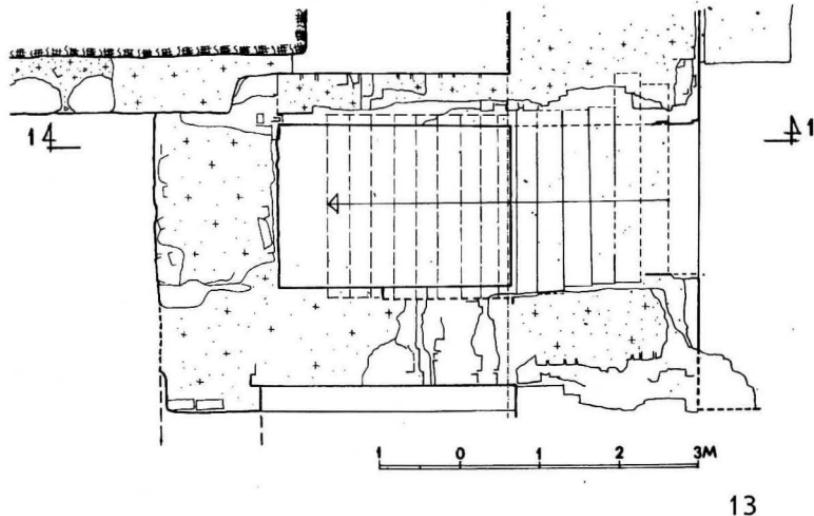

11

12

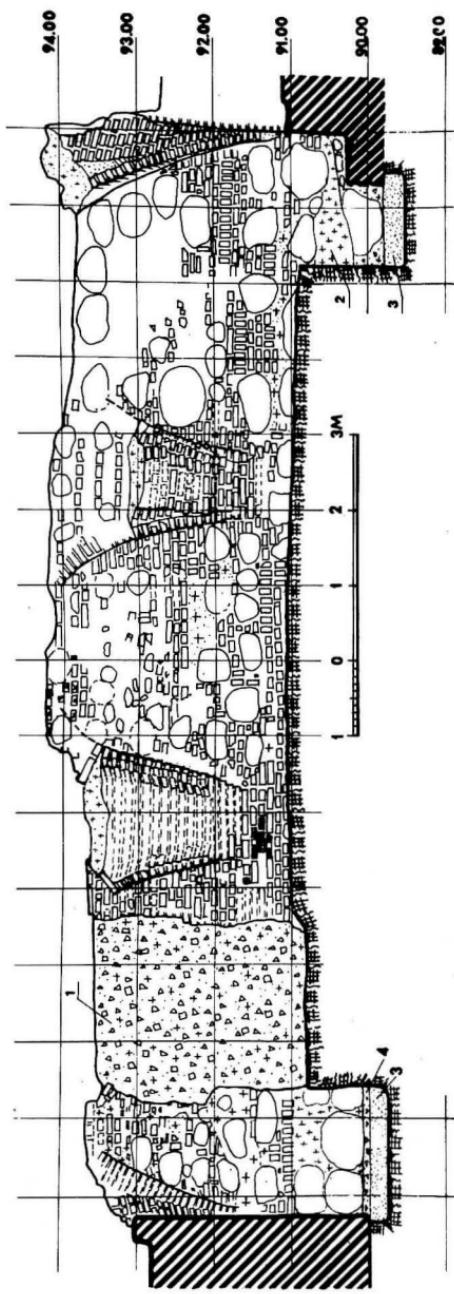
14

15

16

18

19

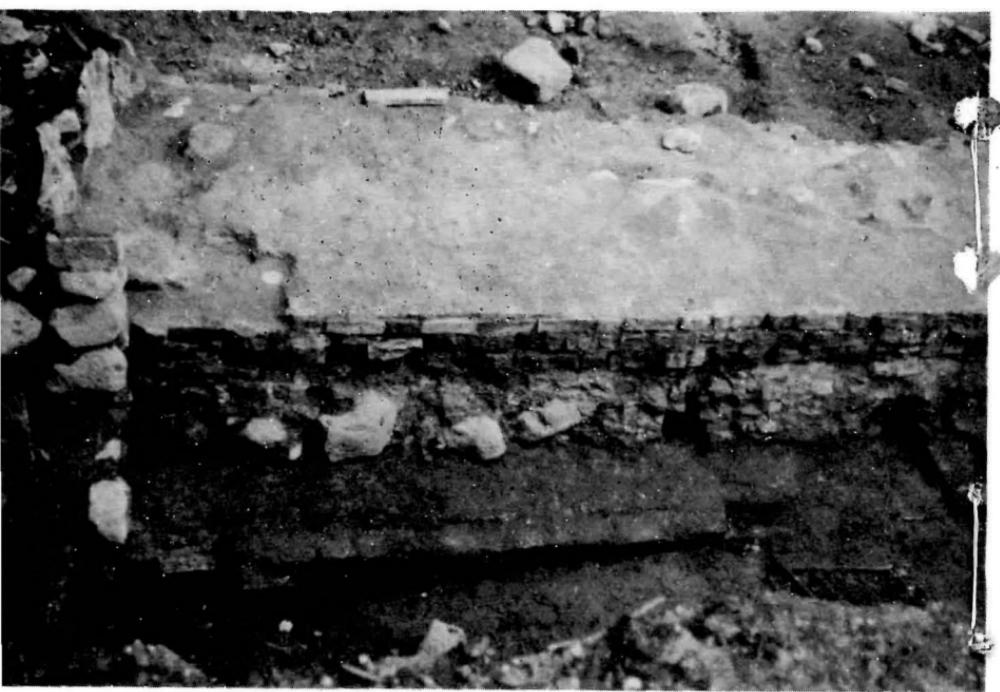
20

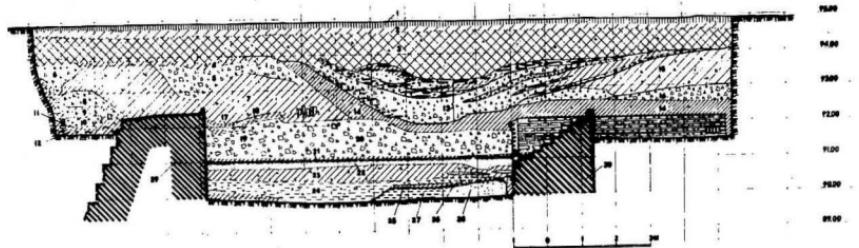
21

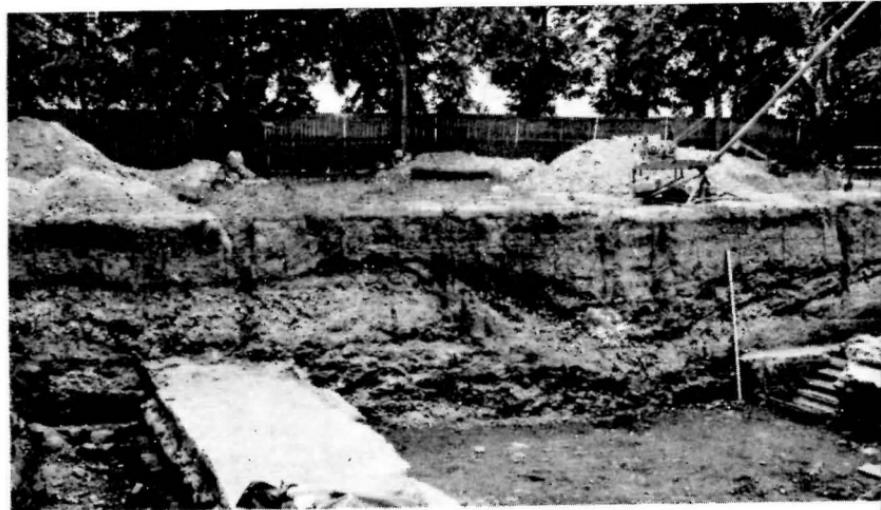
22

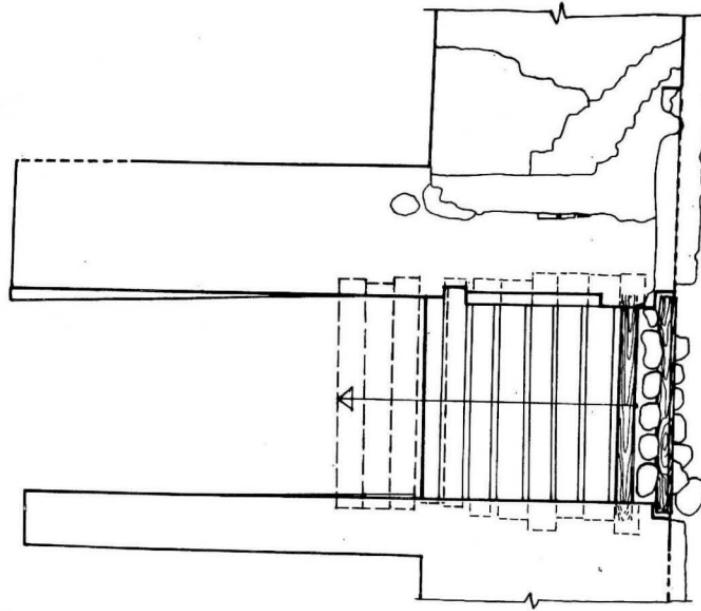
23

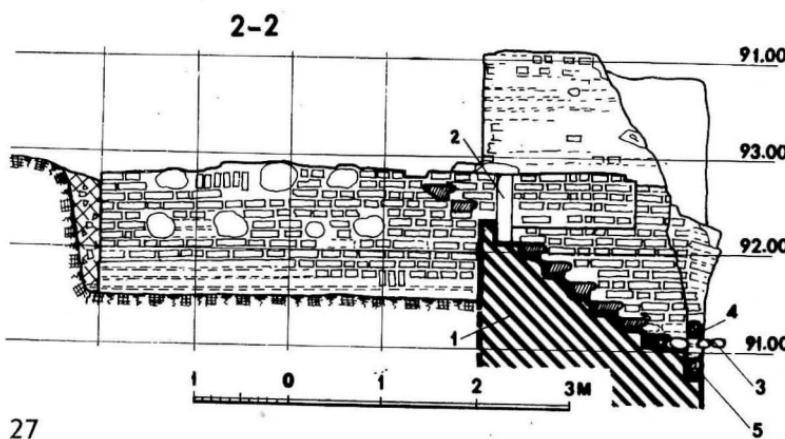
24

25

2

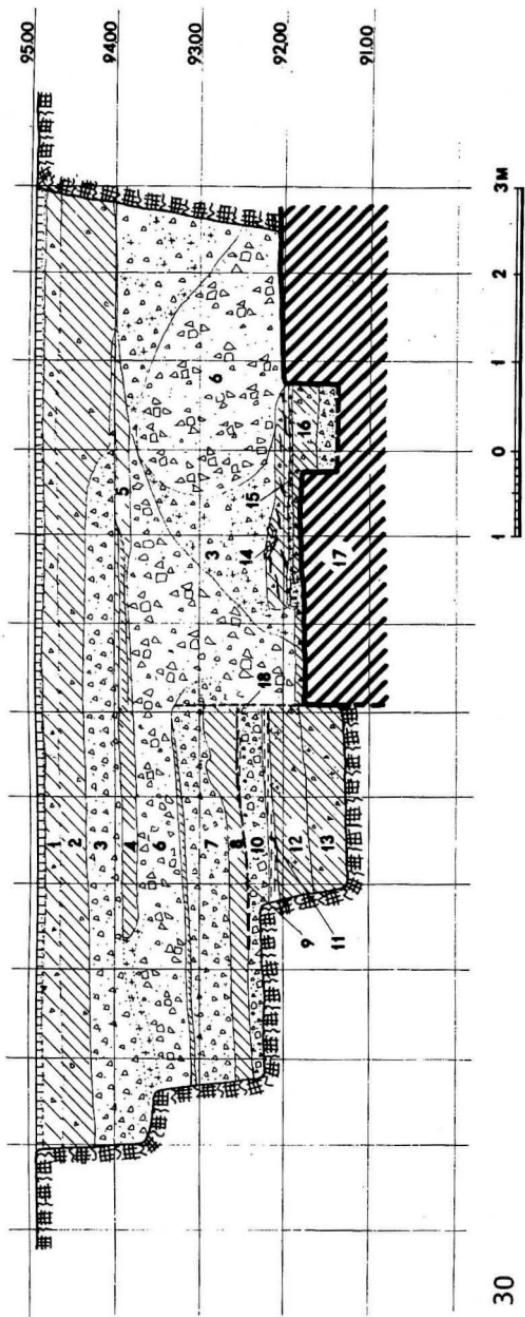
27

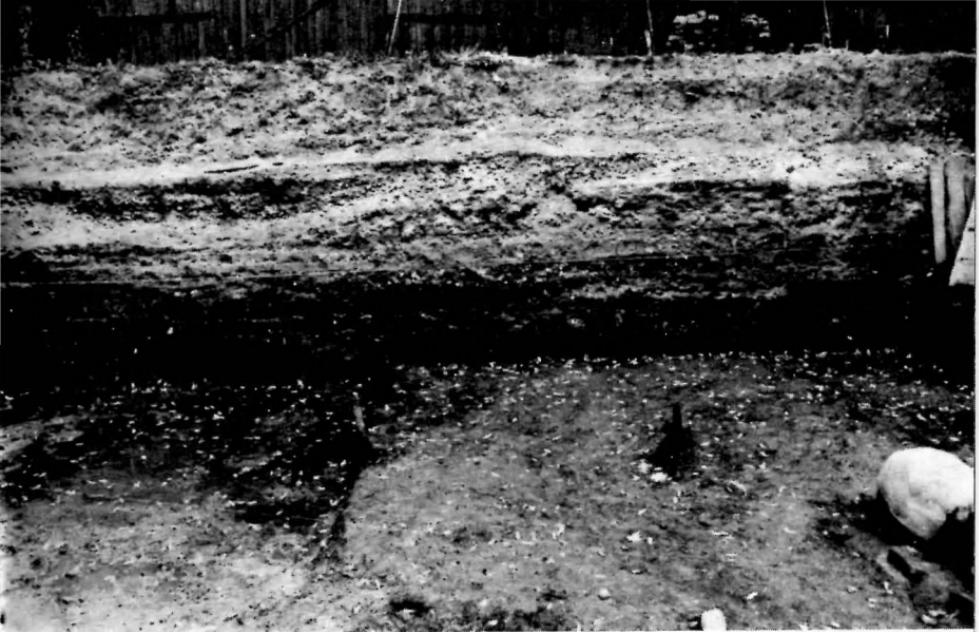

28

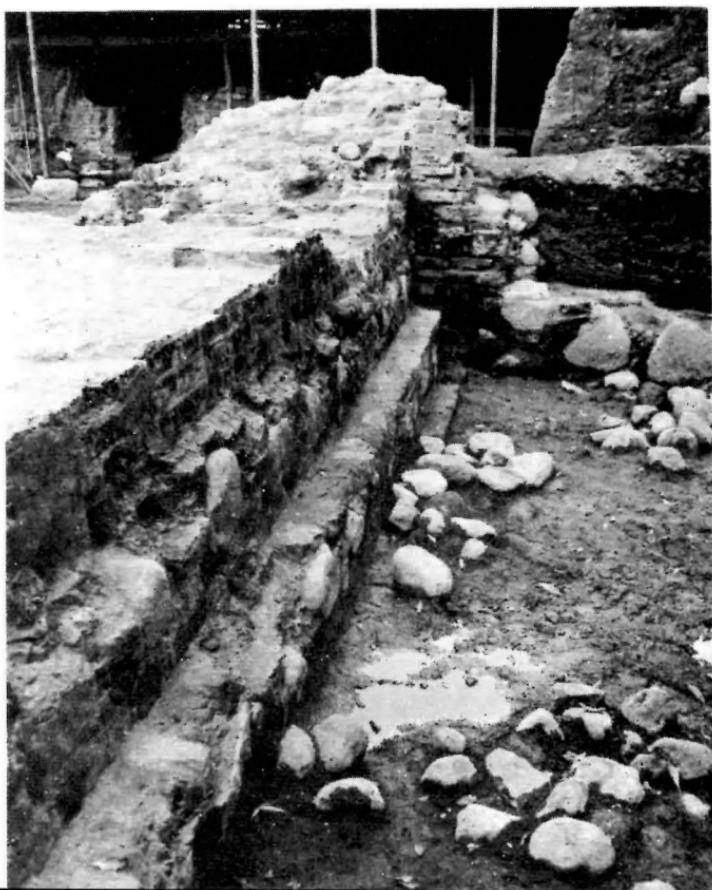

29

31

32

33

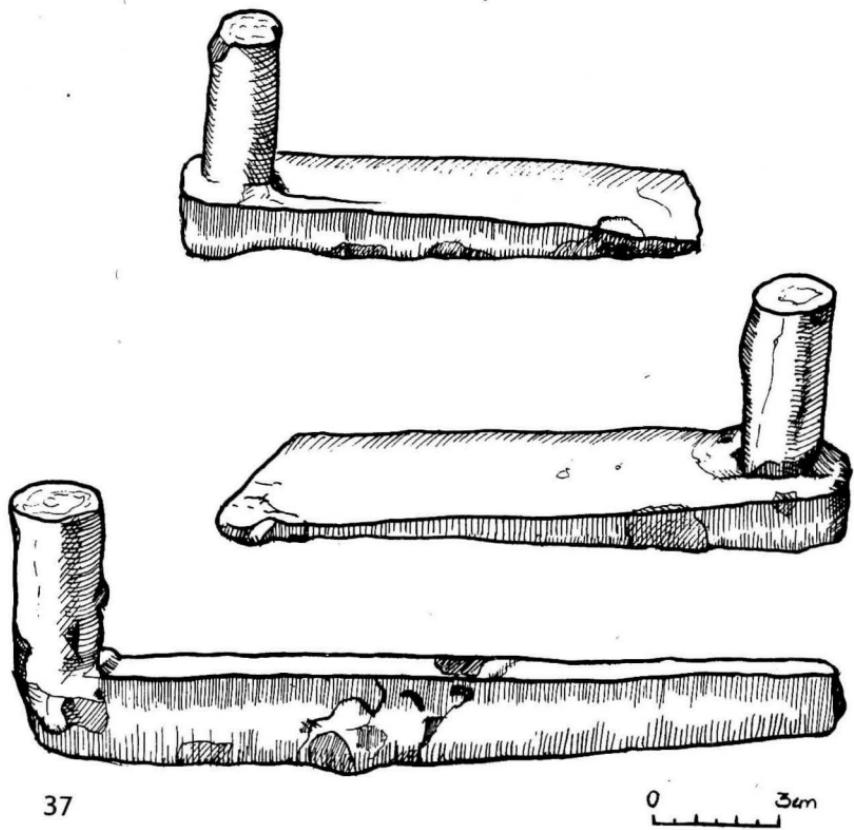
34

35

36

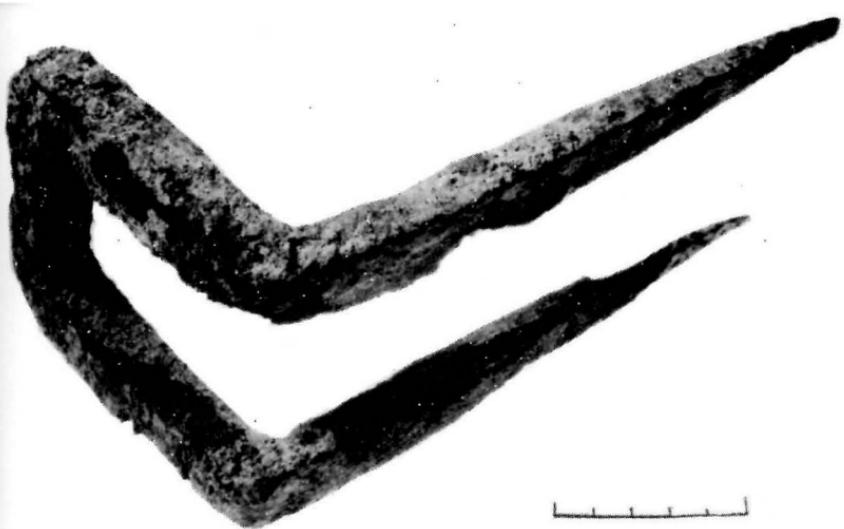

37

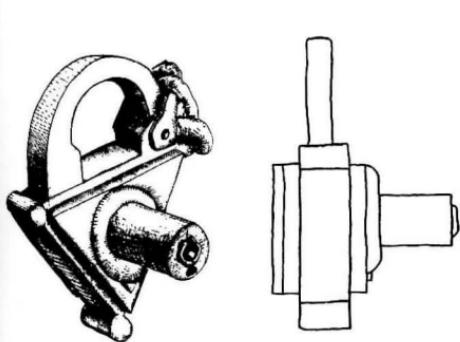
0 3cm

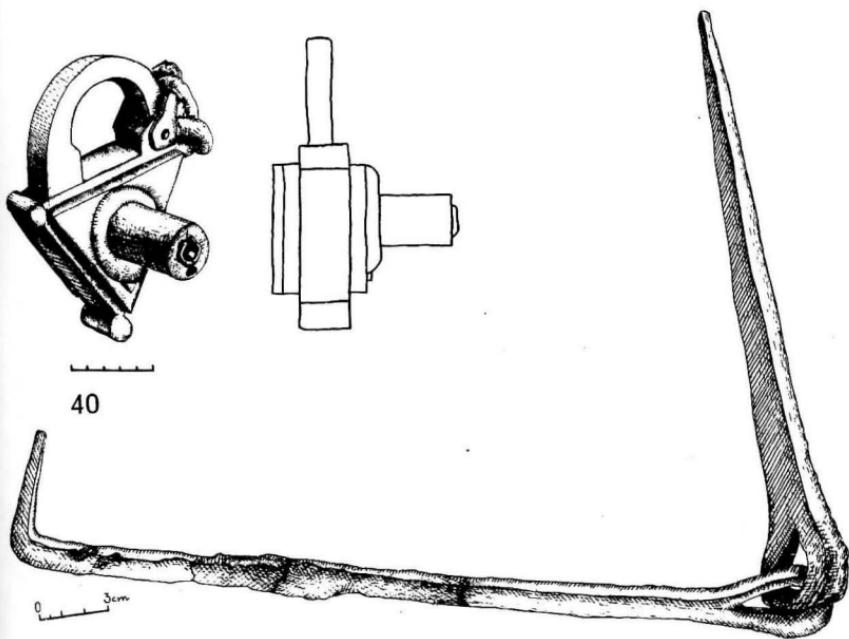
38

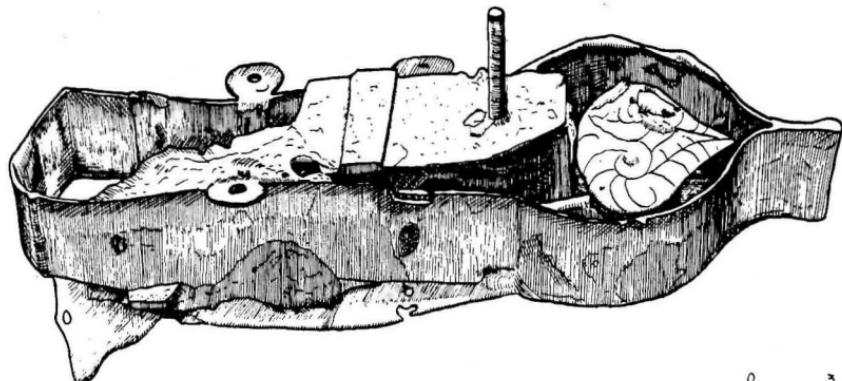
39

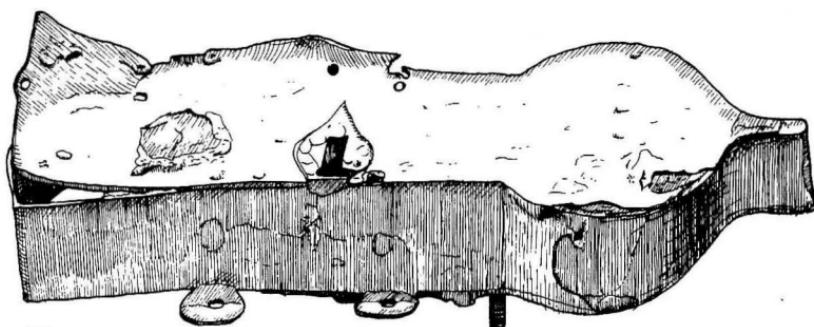
40

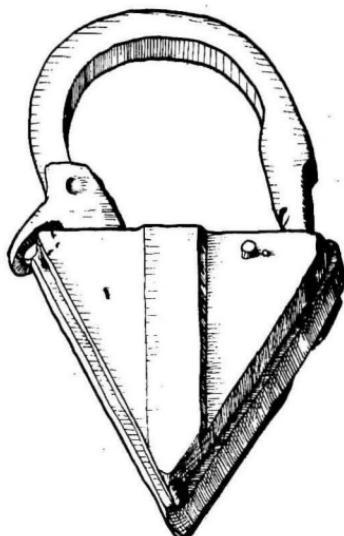
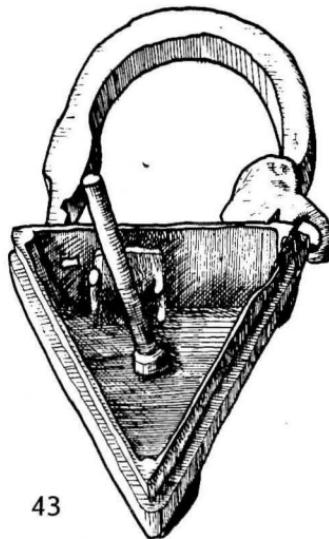
41

0 3

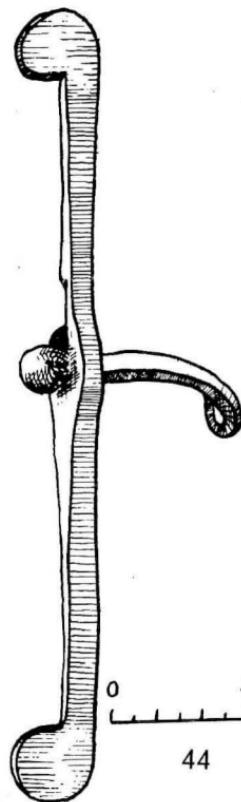

42

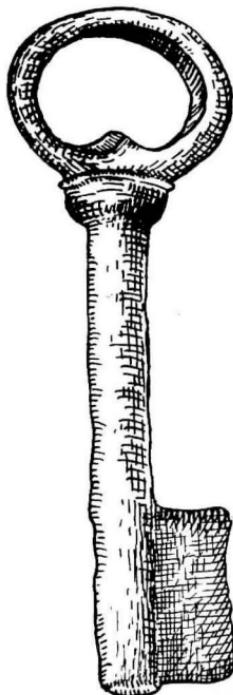

43

0 3

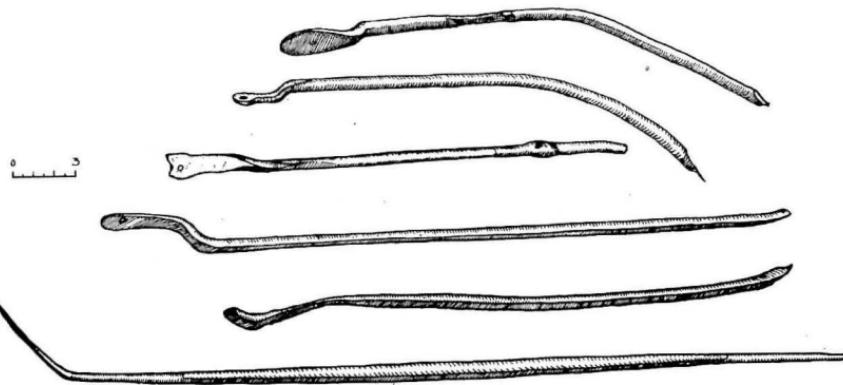
44

45

45

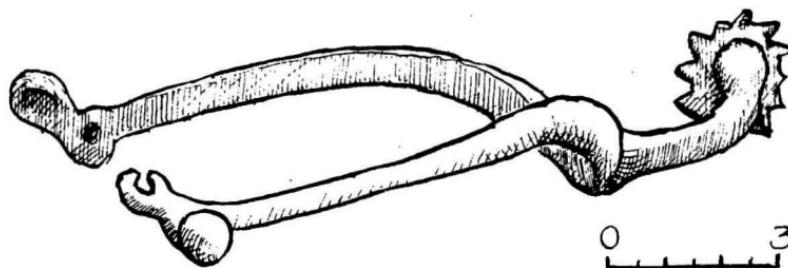
46

47

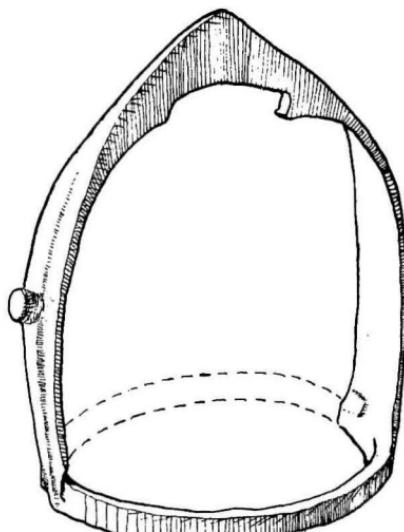

48

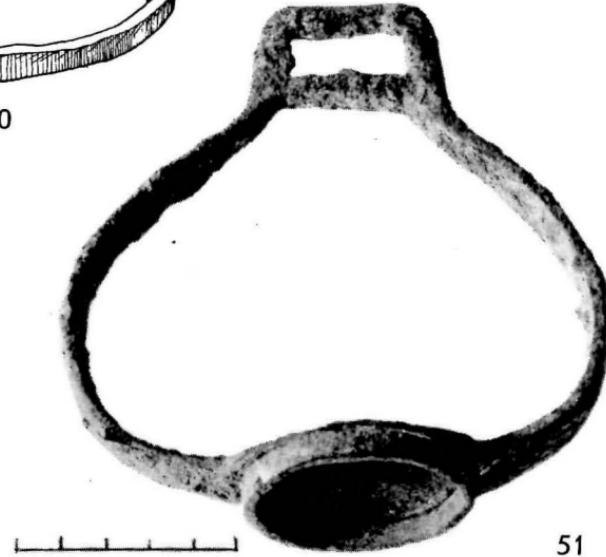

0 3 cm

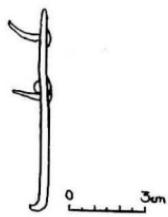
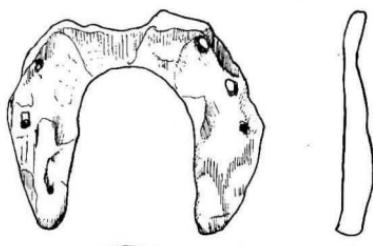
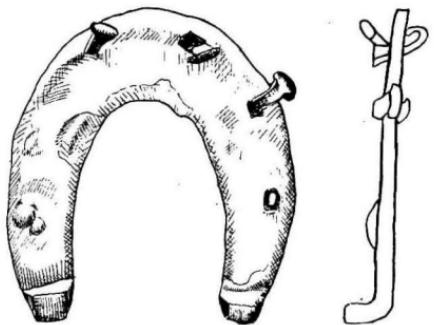
49

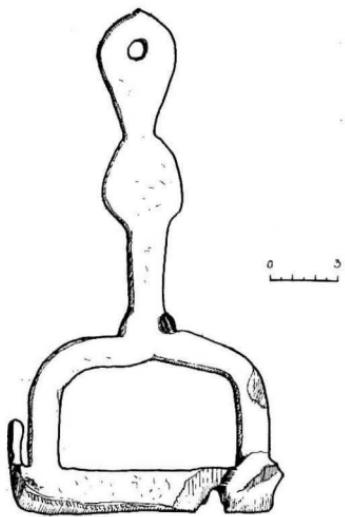
0 3 50

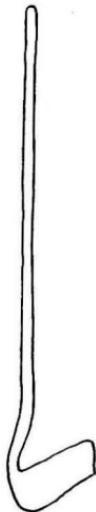
51

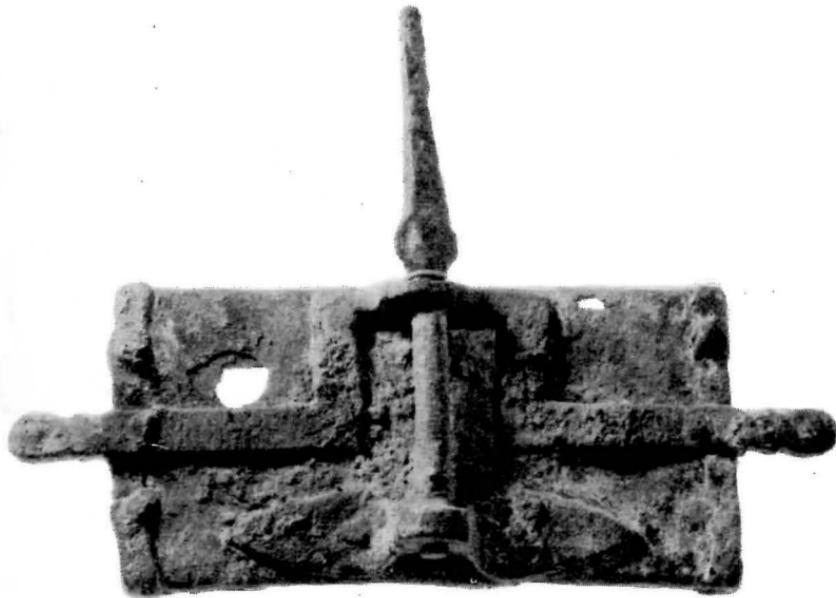

52

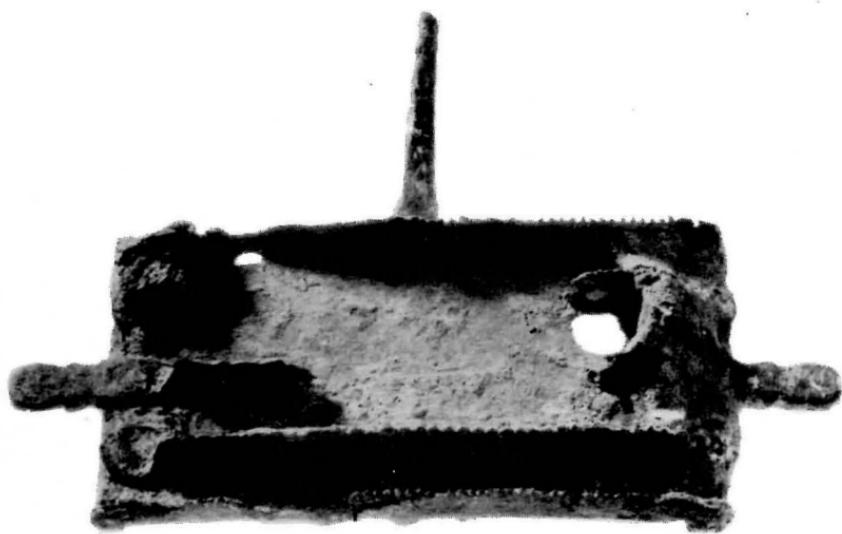

53

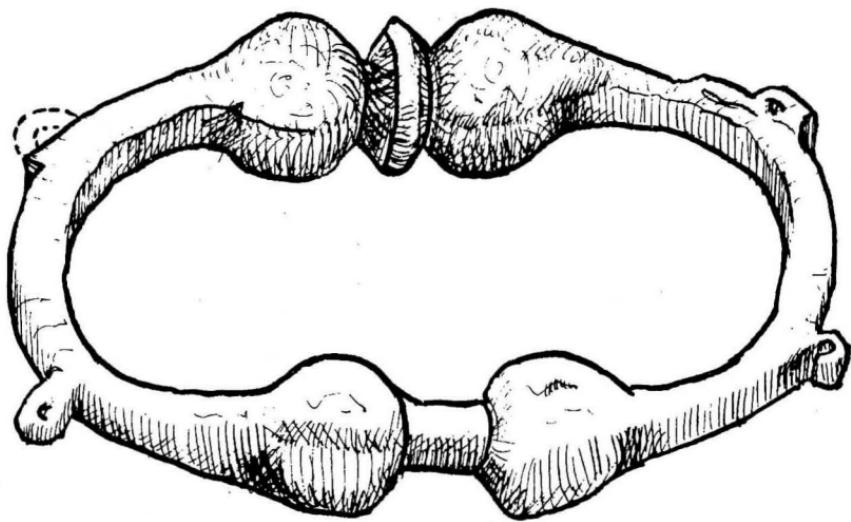

54

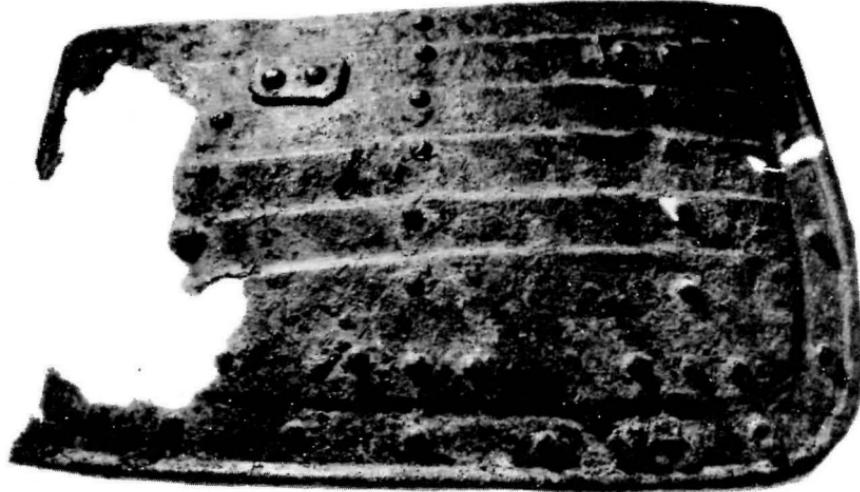

55

56

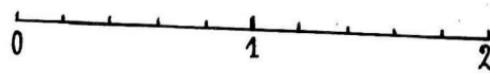
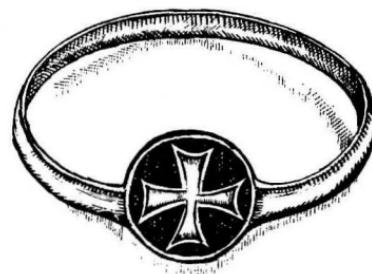
0 3cm

57

58

59

60

61

62

63

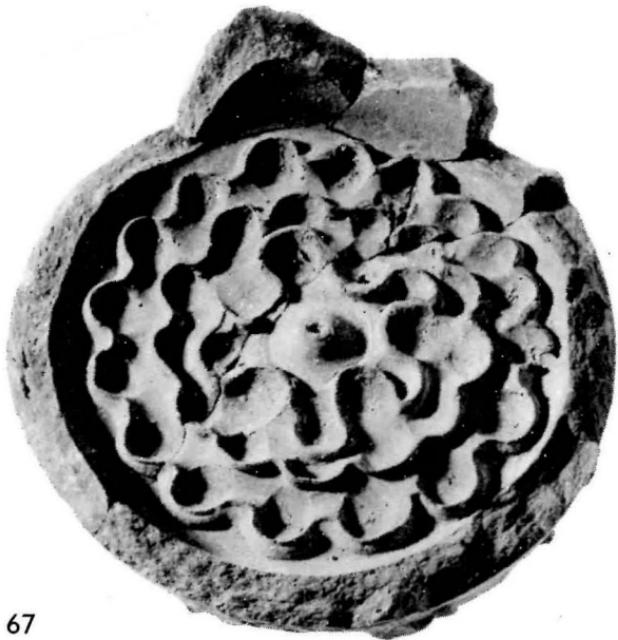
64

65

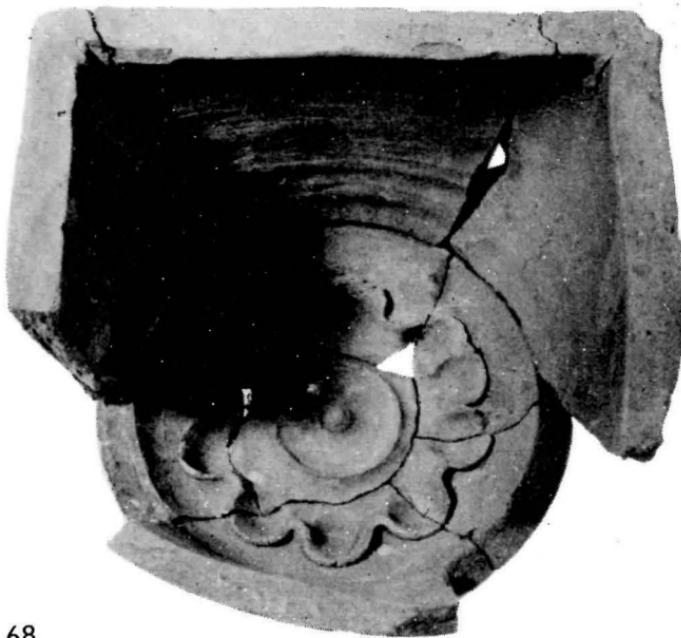

66

67

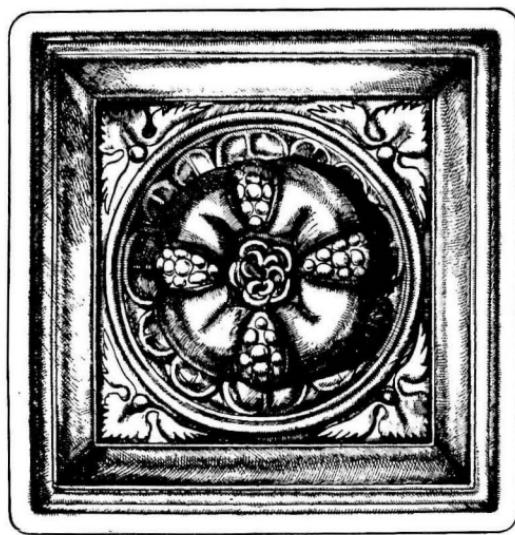
68

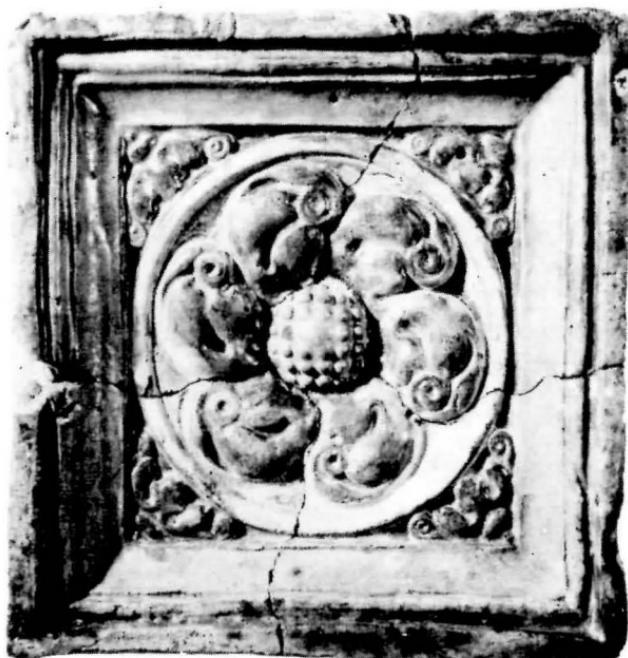
70

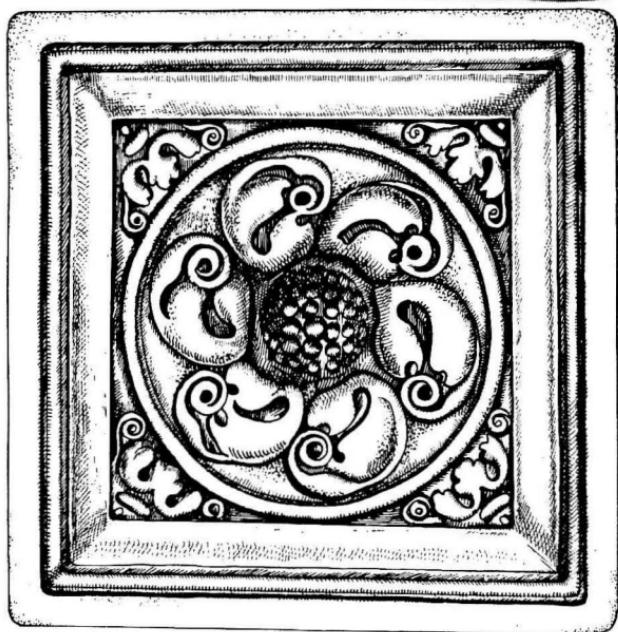
71

0 3 cm

72

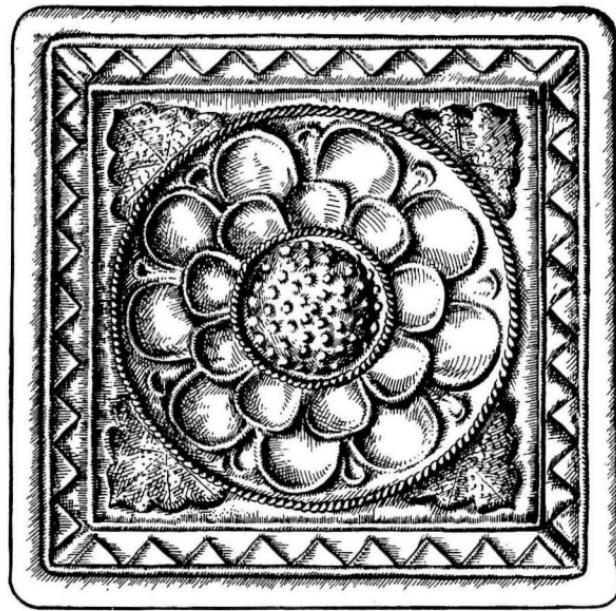
73

0 5

74

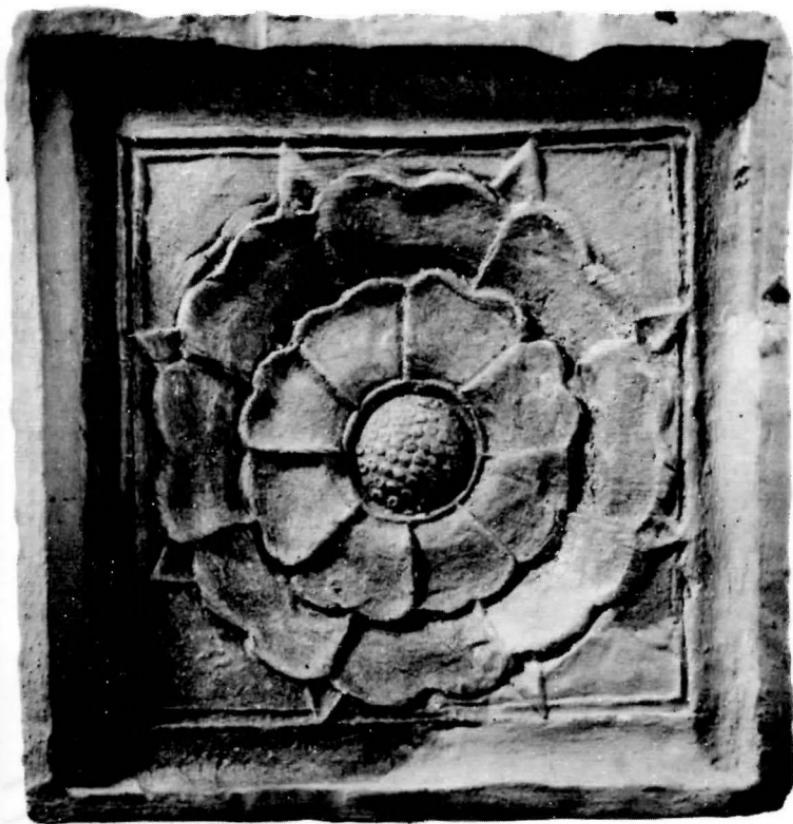

0

3cm

75

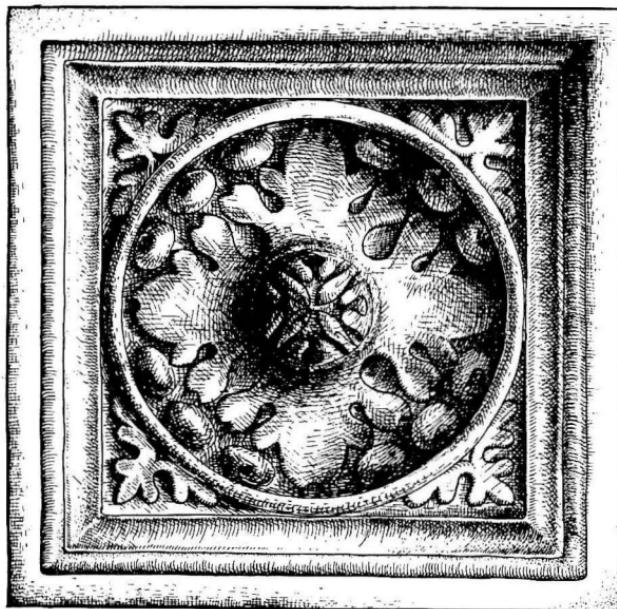

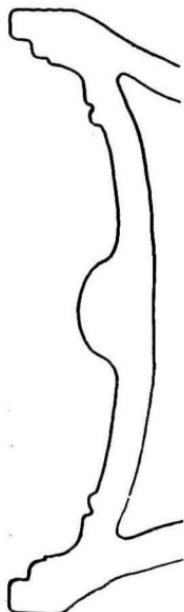
76

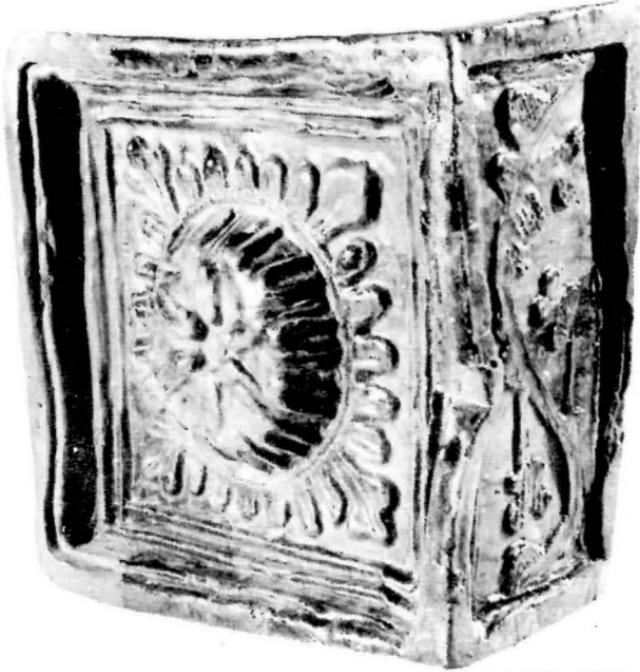

77

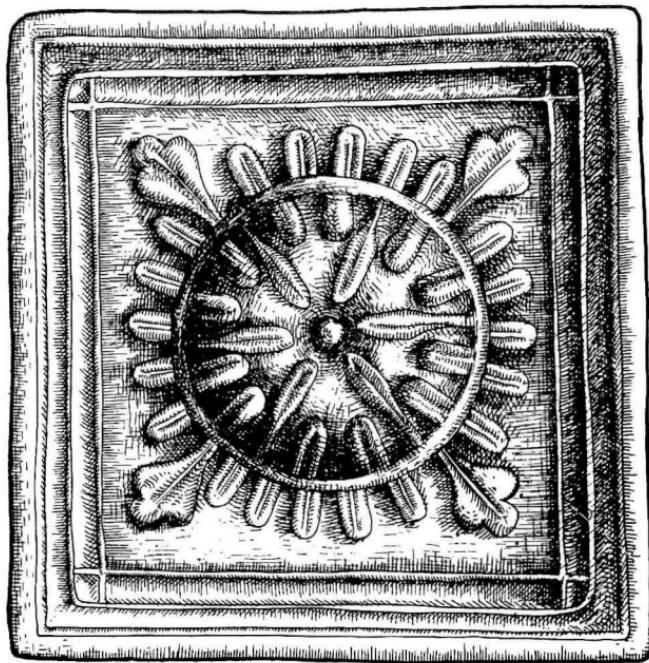

0 3 cm 78

79

80

○ 3cm

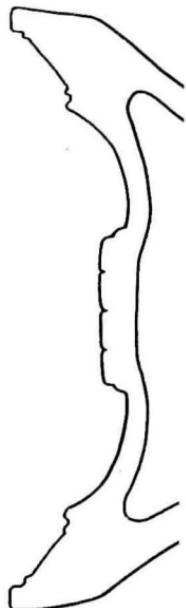

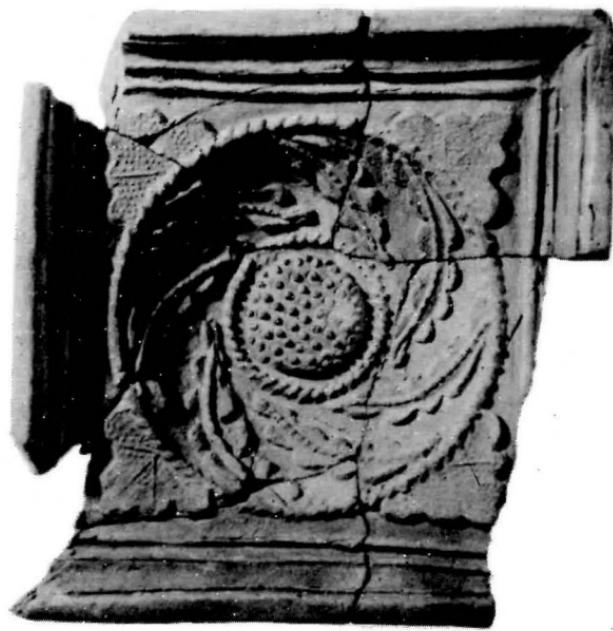
81

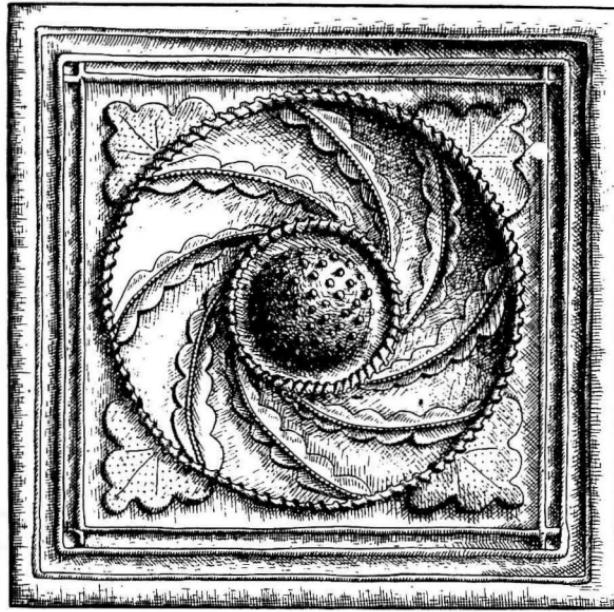
0 3cm

82

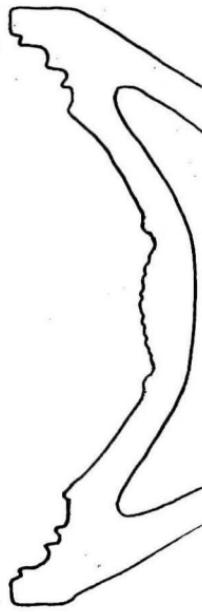

83

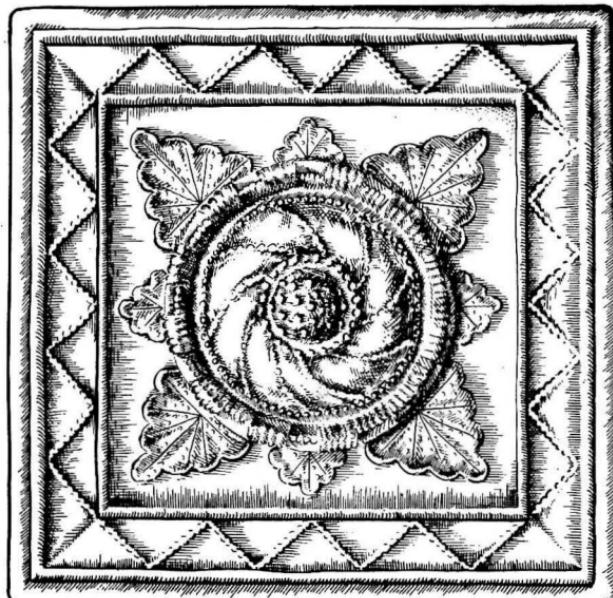

0 5cm 84

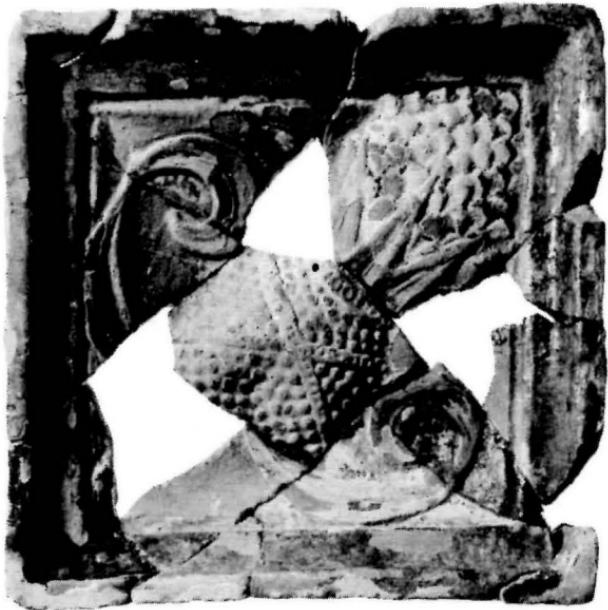
85

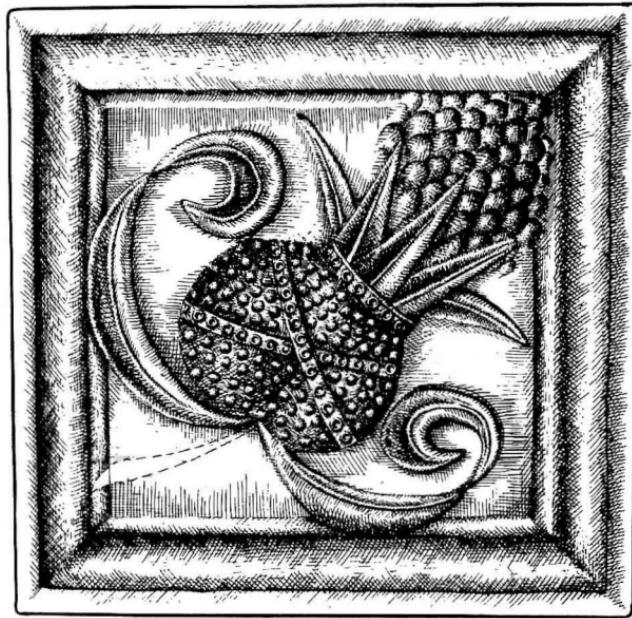
0 3cm

86

87

88

0 3 cm

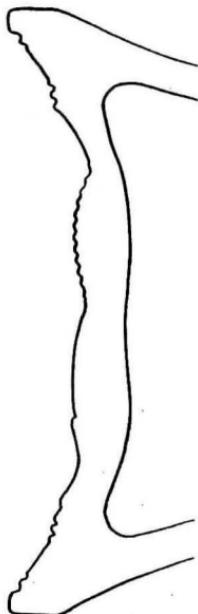

89

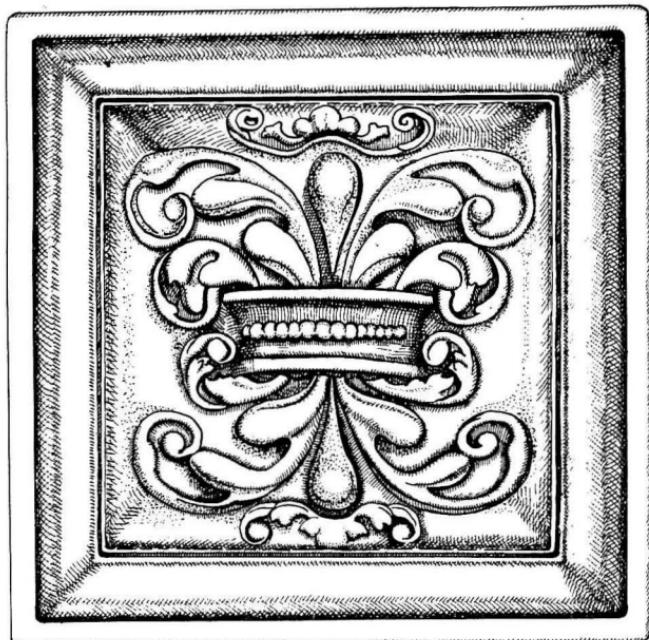
0 3 cm

90

91

92

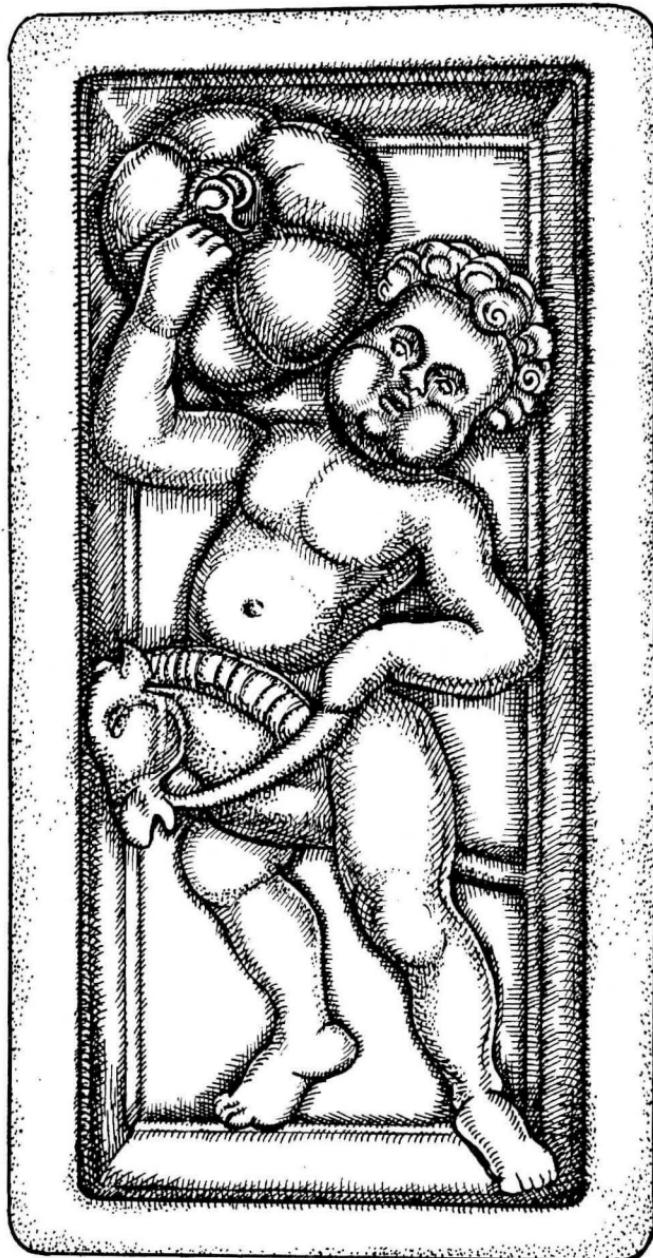
0 5

93

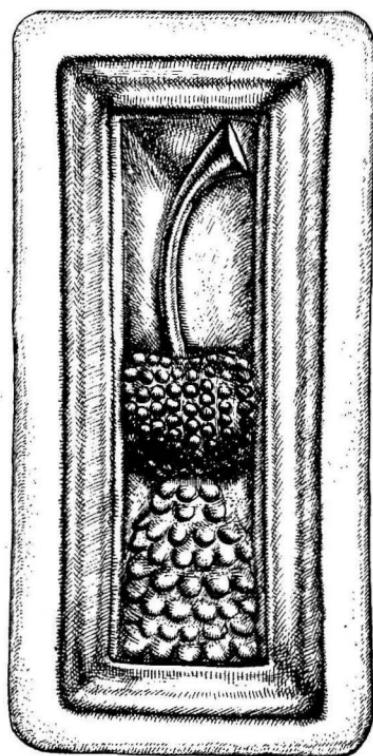

94

96

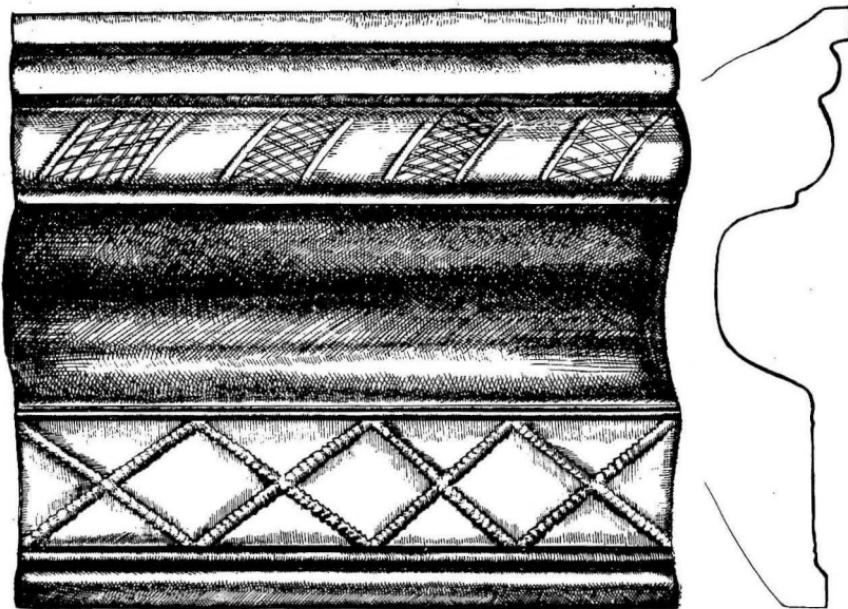

97

0 3

98

99

0 3 cm

100

0 3 cm

101

102

103

104

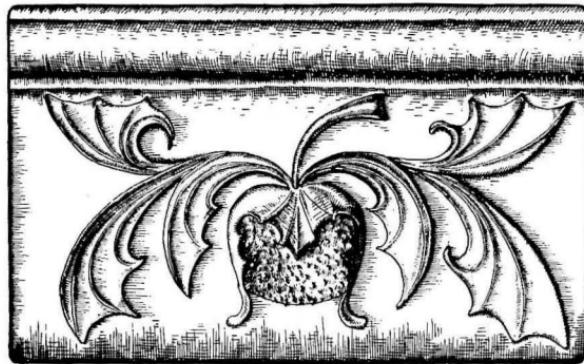

105

0 3 cm

106

0 3 cm

107

108

109

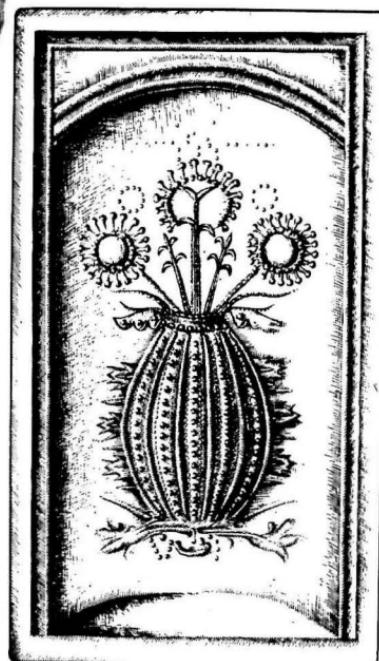
110

111

112

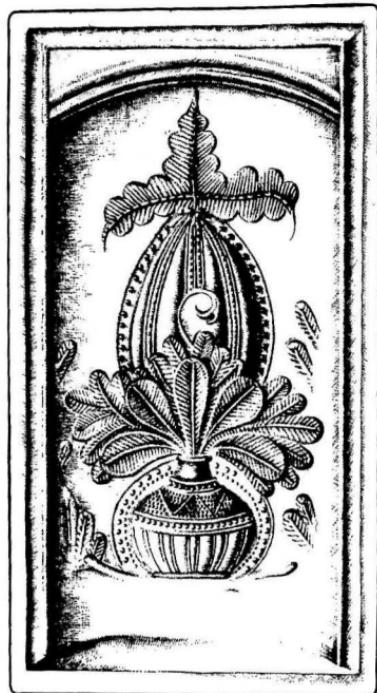

113

0 1 cm

114

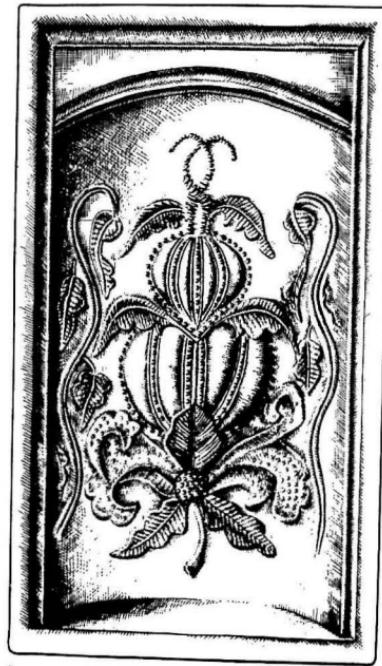

115

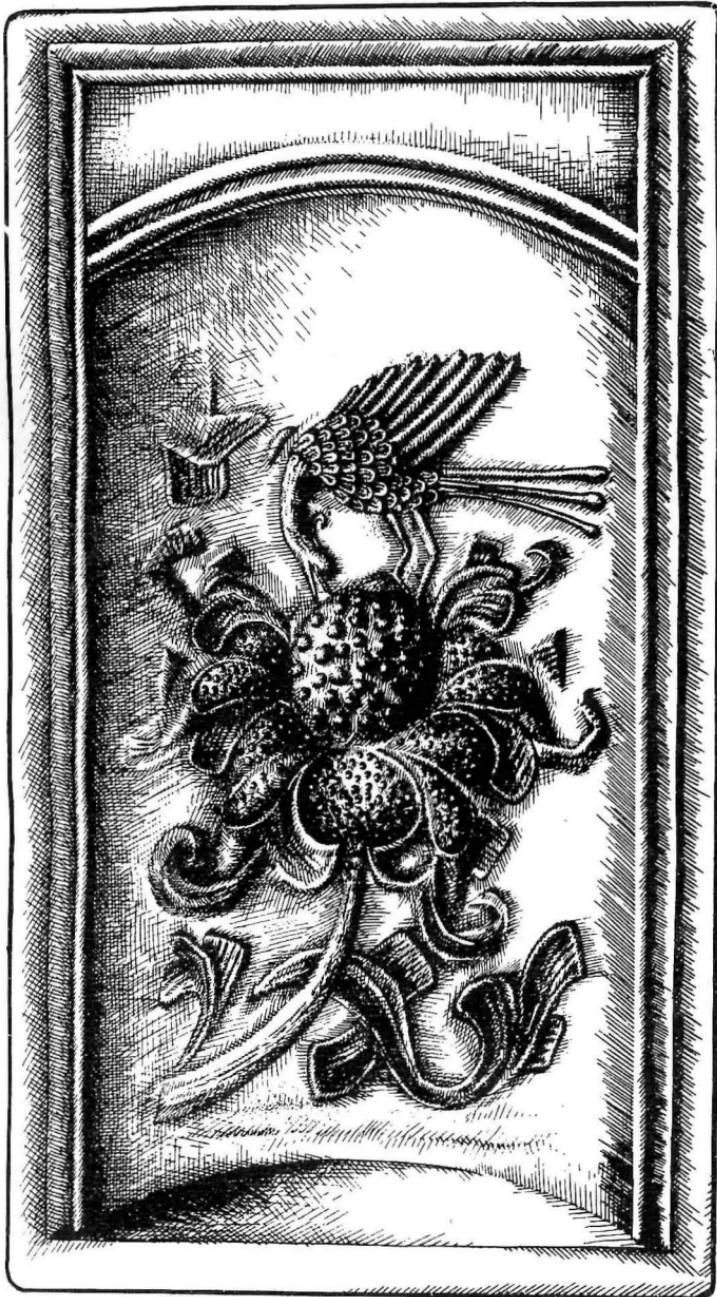
0 3cm

116

117

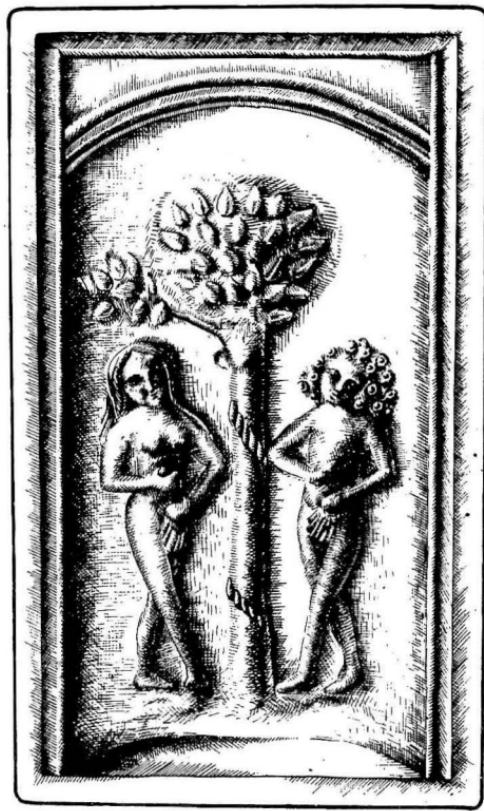
0 3cm

119

120

121

0 3 mm

122

0 3cm

124

125

0 3cm

126

127

0 3cm

129

130

0 5

131

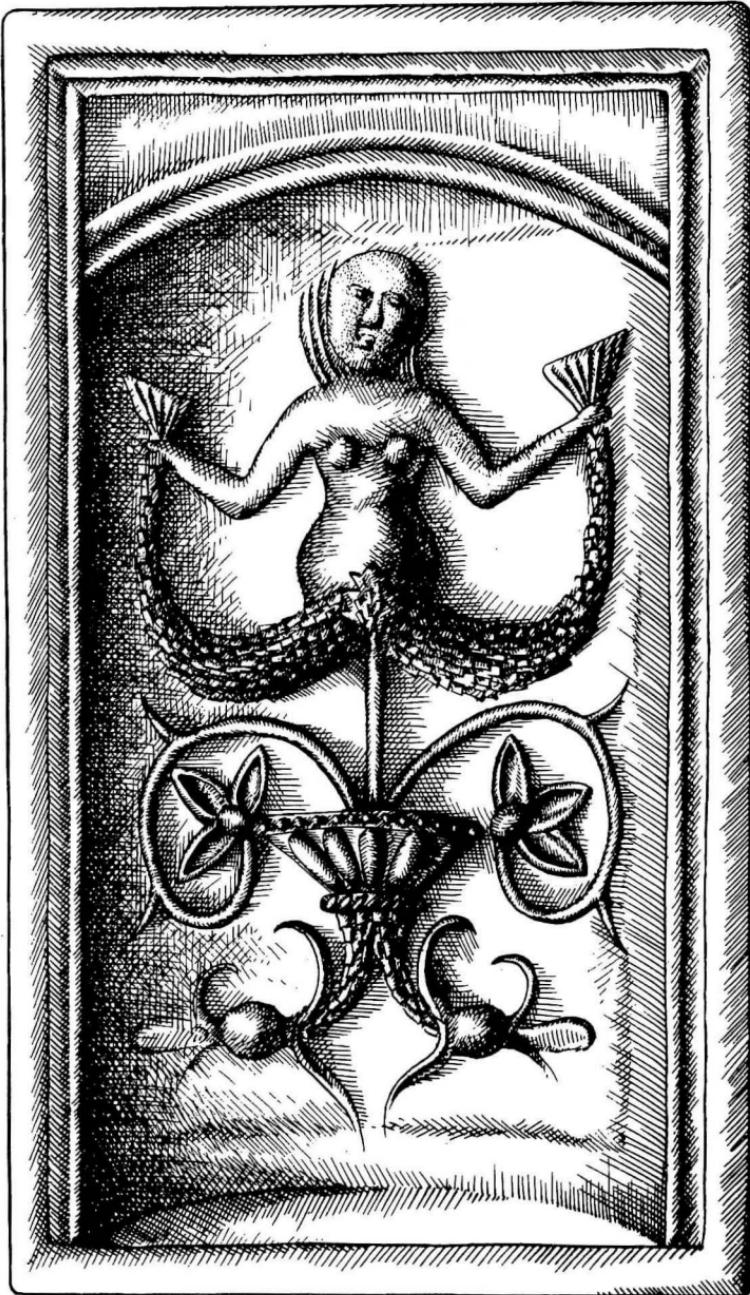

133

134

0 3cm

135

136

138

139

140

141

142

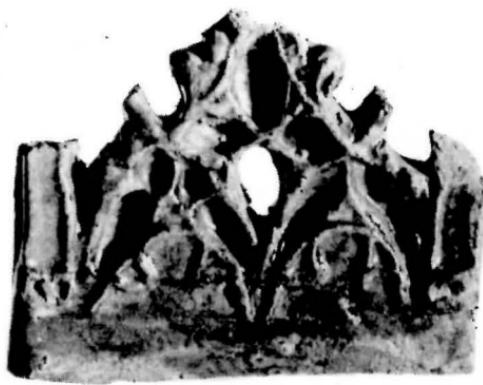

143

• 144

146

147

148

149

150

151

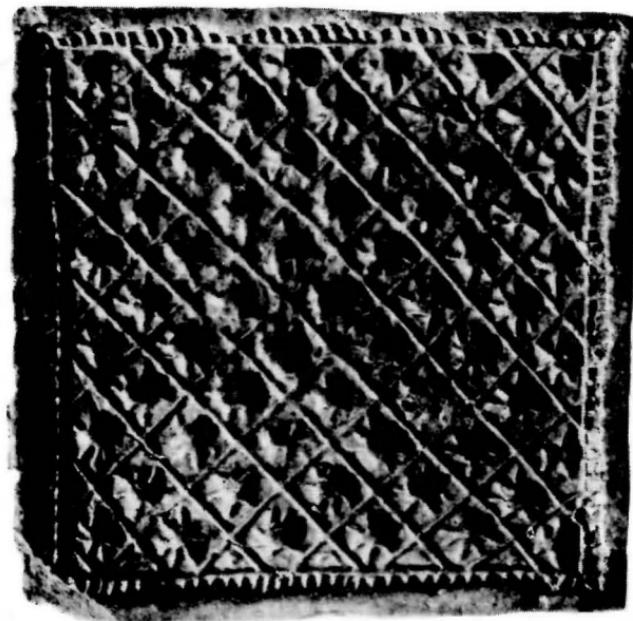
152

153

154

Treliažu
puostas
kotlis

155

Kampinio
kotlio
plotankė

156

157

158

159

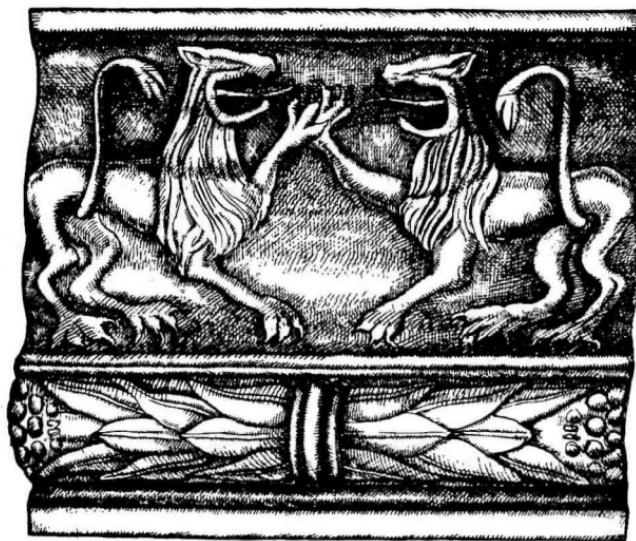

160

0 5

161

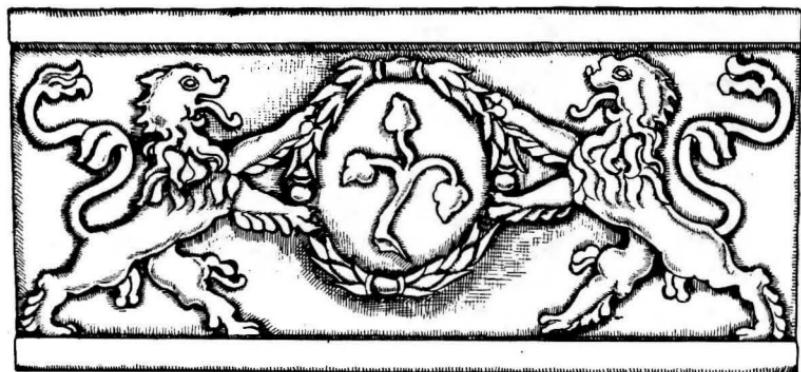

162

0 3

163

164

0 6

166

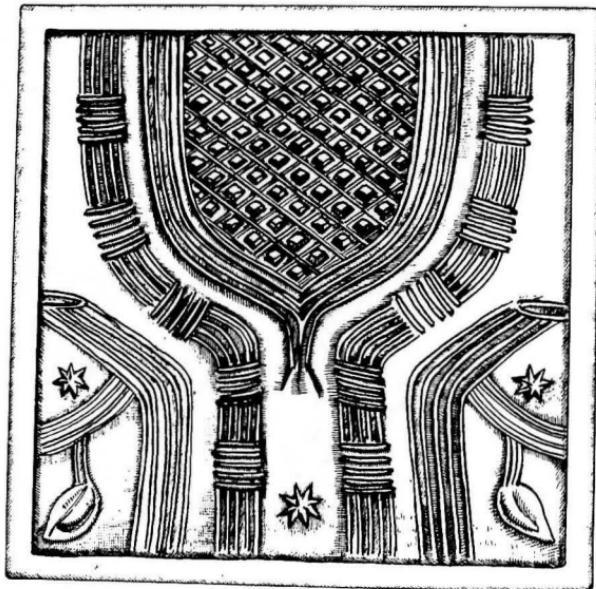

167

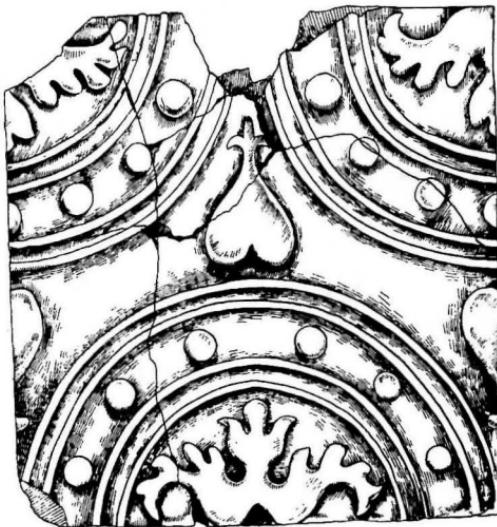
168

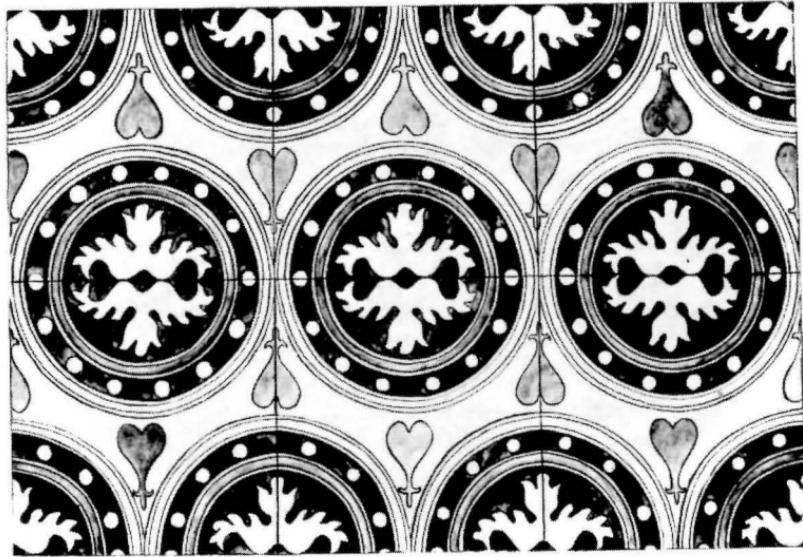
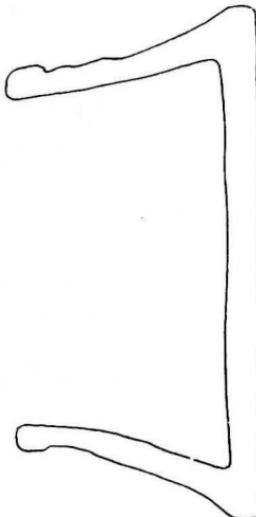
0 5

169

170

171

172

173

174

175

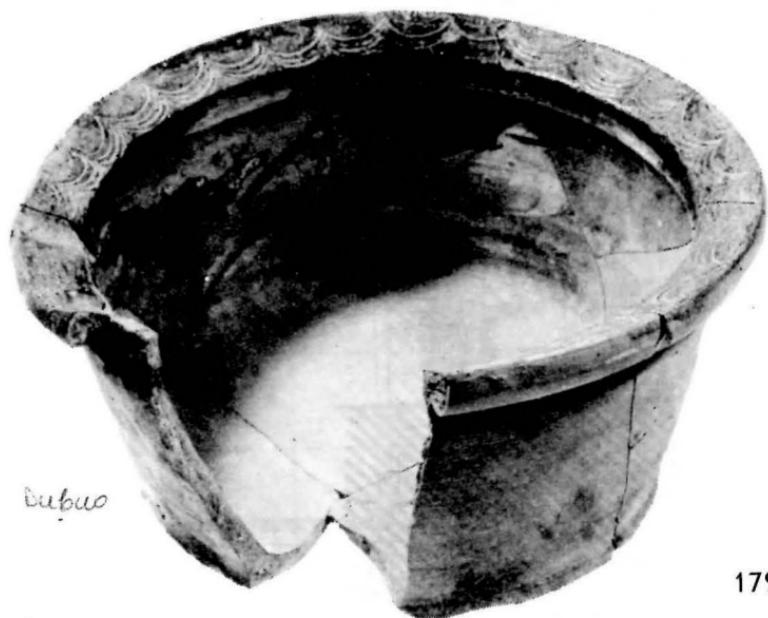
176

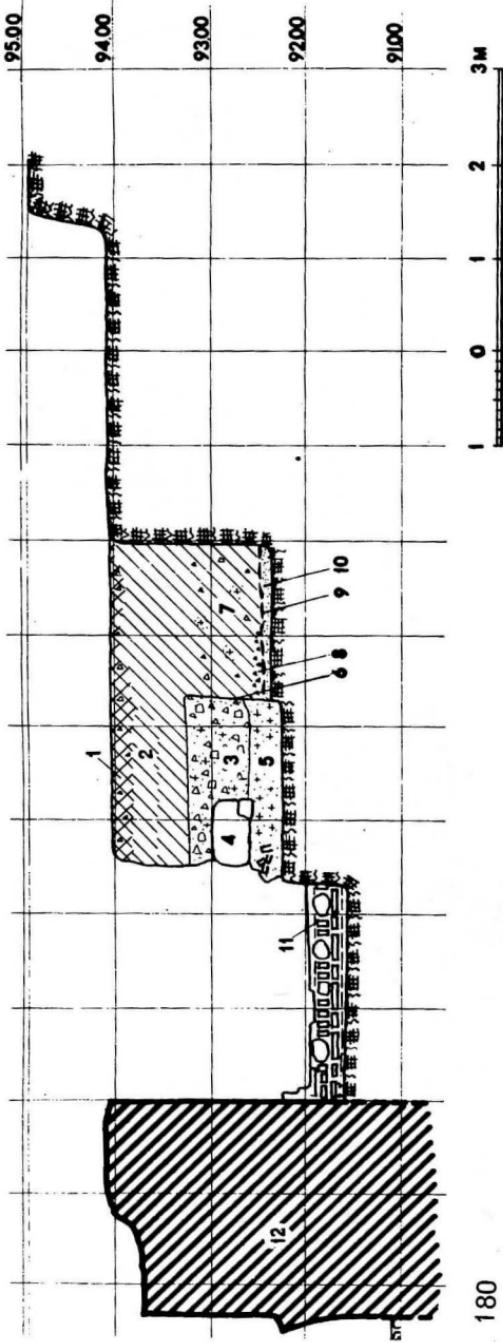
177

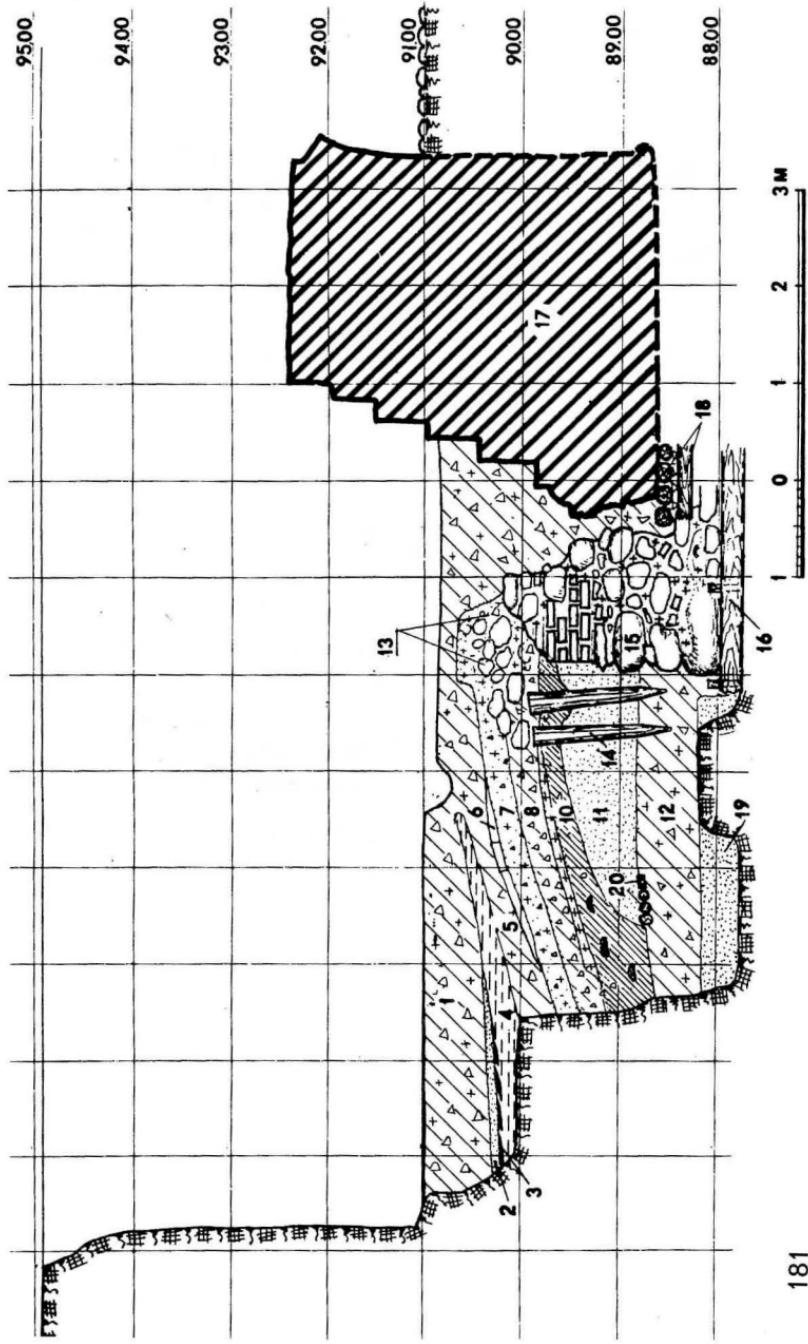
178

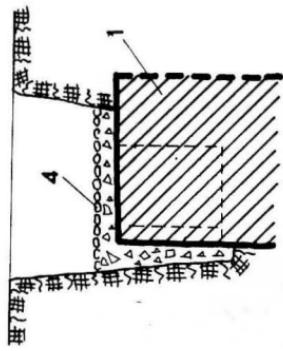
179

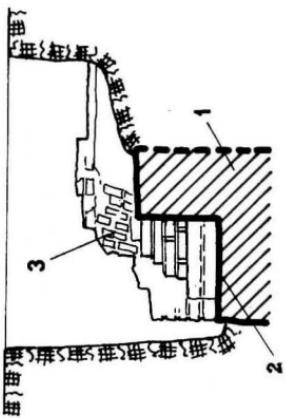
180

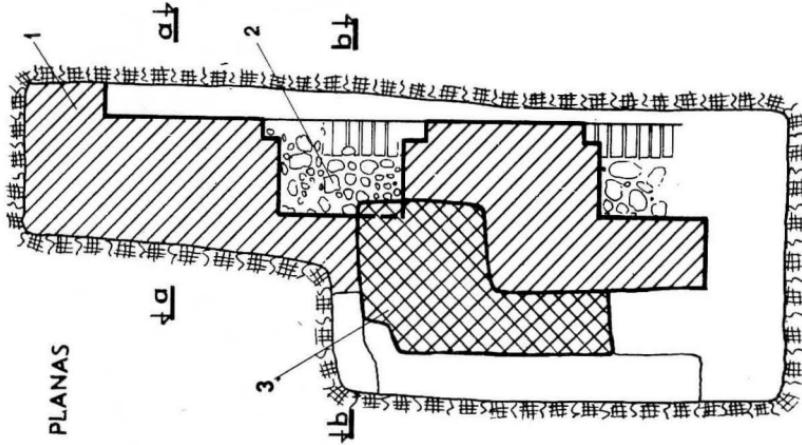
a-a

b-b

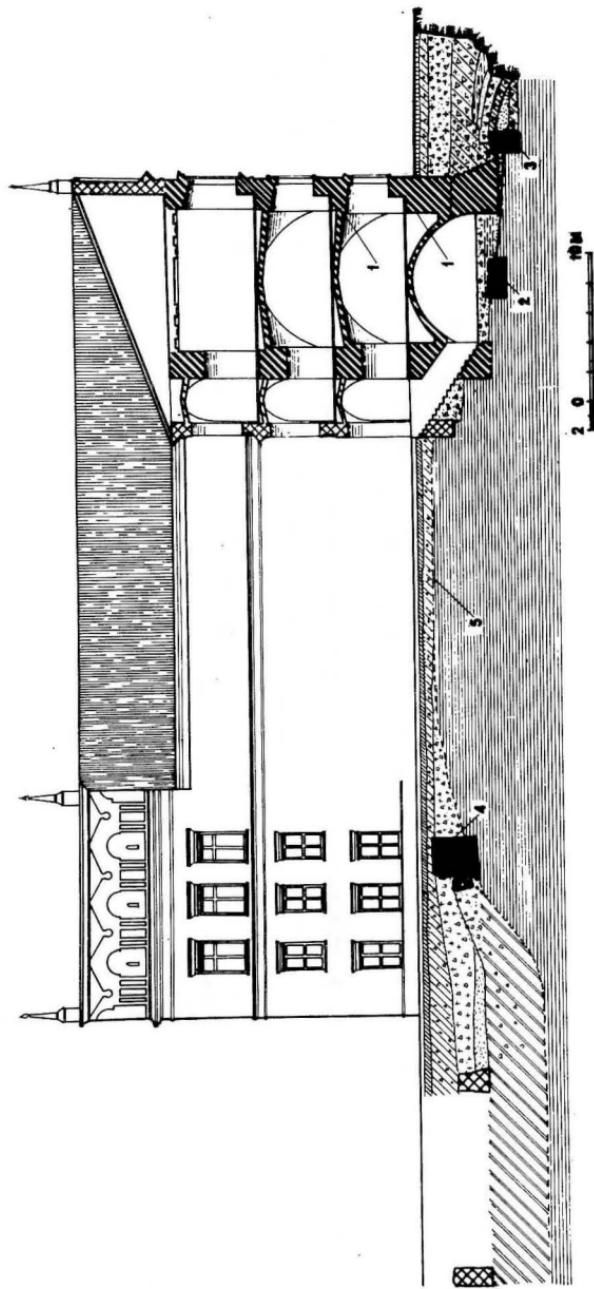

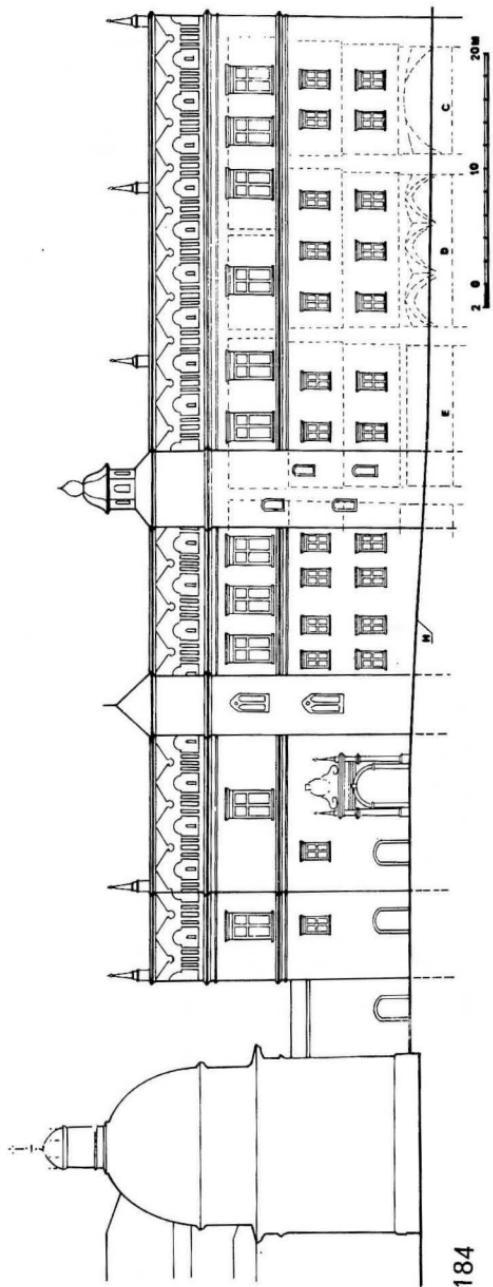
3M

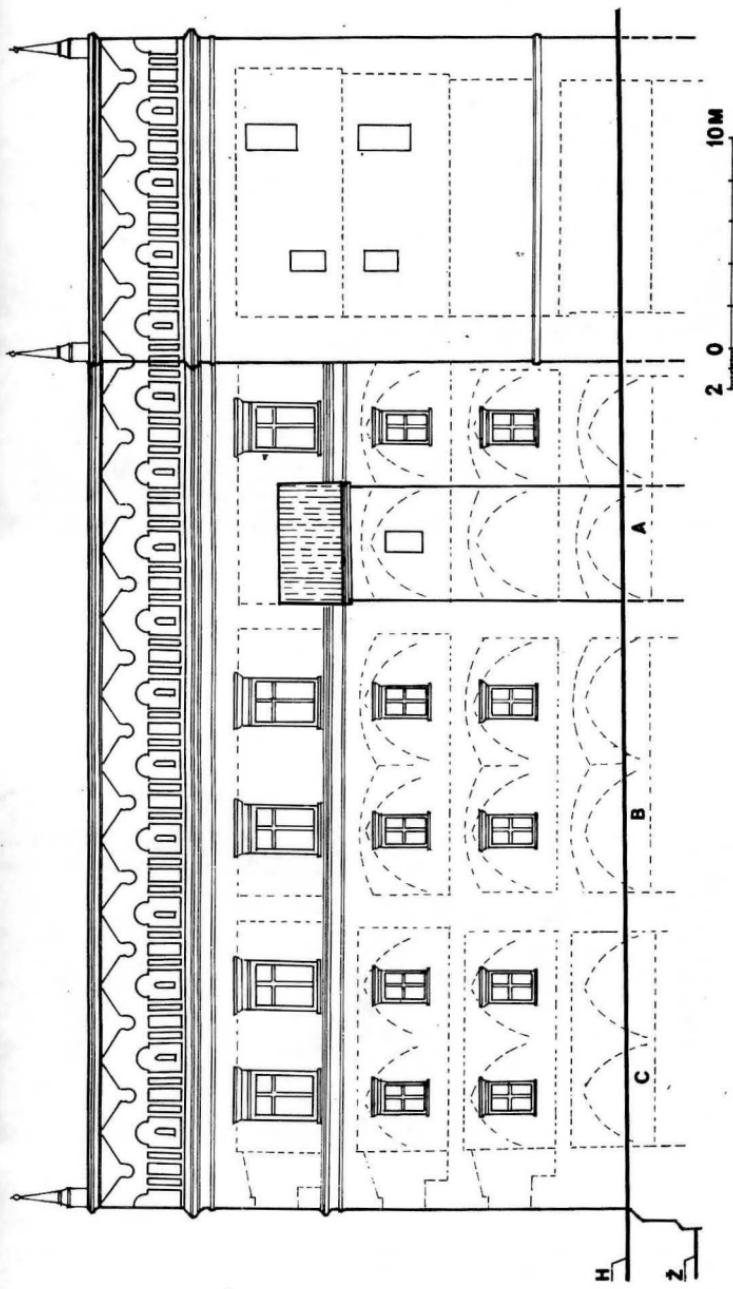
PLANAS

182

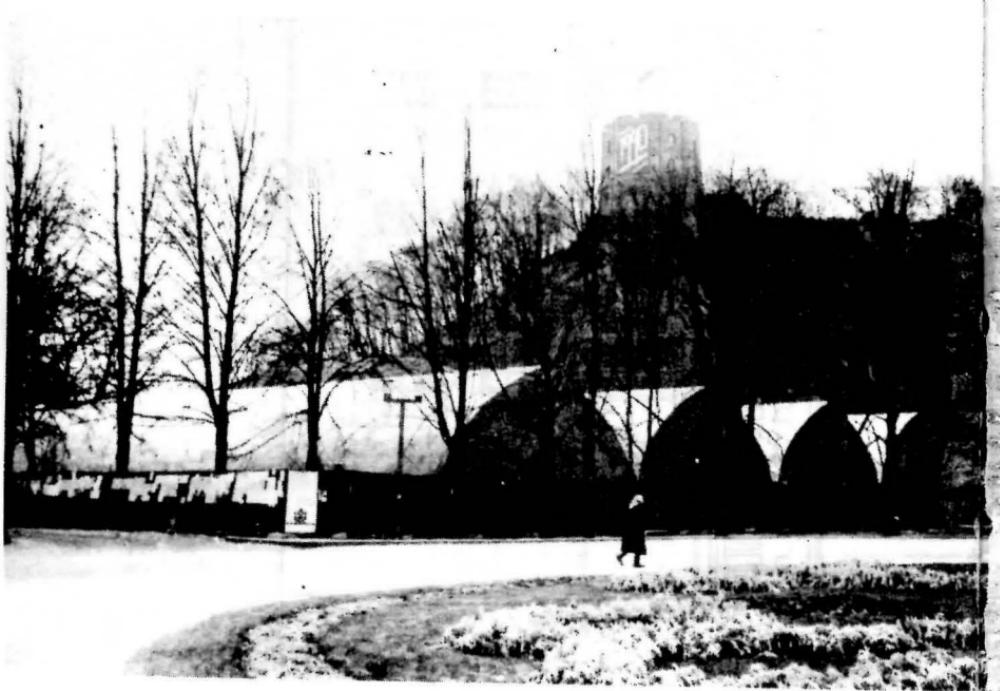

184

186

187

растений (в некоторых преобладают липовые, в других — еловые, встречаются и березовые и т. д.). В некоторых слоях пыльца, пострадавшая от огня.

ИЛЛЮСТРАЦИИ

1. Территория Вильнюсских замков в XVI—XVIII вв.: I — Верхний замок, II — княжеский дворец в Нижнем замке; III — кафедральная площадь, собор, IV — княжеский сад, V — арсенал.
2. Княжеский дворец и собор по плану Фюрстенгофа (1740).
3. Южный и восточный корпуса дворца в конце XVIII в. (рис. К. Рачинского, литогр. М. Пшибильского).
4. Южный и восточный корпуса княжеского дворца в конце XVIII в. (рис. И. Крашевского, литогр. И. Озембловского).
5. Южный и восточный корпуса княжеского дворца в конце XVIII в. (рис. П. Росси).
6. Южный корпус княжеского дворца (часть акварели Ф. Смуглевича).
7. Северо-западная часть княжеского дворца в конце XVIII в. (акварель Ф. Смуглевича).
8. Руины Вильнюсского замка в конце XVIII в., вид с северной стороны (акварель Ф. Смуглевича).
9. Территория Вильнюсского замка на плане города 1808 г. (цифры означают номера владений-посесий).
10. Историко-стилистическая картограмма в 1987—1989 гг. вскрытой части княжеского дворца: А, В, С, Д, Е — готические подвалы, V — шахта в готической стене подвала А; М1—М6 — каменные стены второй половины XIII в. и XIV в.
11. Разрез слоев в подвале Д у его северной стены: I — каменный щебень дороги; 2 — земля с развалинами; 3—11 — слои развалин снесенного дворца; 12 — край рва крепости; 13 — слой темной земли на полу подвала; 14 — фрагмент свода; 15 — остатки каменной стены (М4) под полом подвала.
12. Разрез слоев в подвале Д: 1—4 — земля с развалинами и мусором (засыпанный ров крепости XIX в.), 5—9 — слои развалин снесенного княжеского дворца, 11 — слой темной земли на полу подвала, 12—17 — слои земли, образовавшиеся у южной стены дворца, 18 — фундамент северной стены дворца, 19 — фундамент южной стены дворца, 20 — остатки более древней стены (М4), 21 — каменная мостовая первой половины XIX в.
13. План лестничной клетки подвала Д.
14. Разрез лестницы подвала Д: 1 — северная стена южного корпуса, 2 — стена, закрывающая лестничную клетку, 3 — сгоревшие во время пожара глина и раствор, 4 — бывшая ниша.
15. Северо-западная часть подвала Д.
16. Сохранившаяся часть лестницы.
17. Разворотка северной стены подвала Д: 1 — лестница, 3—4 — прослойки песка и гравия под фундаментом северной стены южного корпуса.

106. Угловой карнизный изразец с растительным орнаментом и гербовым щитом (герб Сфорцов — матери Жигимантаса Августа).
107. Карнизный изразец с растительным орнаментом (рис. Г. Калушкевичюте).
108. Гербовый щит.
- 109—111. Части карнизных изразцов со сценами «из жизни зайцев».
- 112—118. Корытovidные изразцы с растительным орнаментом (их рисунки-реконструкции — Г. Калушкевичюте).
- 119—121. Части корытovidного изразца с Адамом и Евой (121 — рисунок-реконструкция Г. Калушкевичюте).
- 122, 123. Корытovidный изразец с изображением св. Анны, Марии и Младенца (рис. реконструкция Г. Калушкевичюте).
- 124—126. Части корытovidного изразца с ангелом, держащим полотно с изображением лица Спасителя (рис. Г. Калушкевичюте).
127. Часть корытovidного изразца с Мадонной.
128. Корытovidный изразец с изображением молодого мужчины (рис. Г. Стунджа).
- 129, 130. Корытovidный изразец с изображением св. Георгия (рис. И. Канажаускайте).
- 131, 132. Часть корытovidного изразца с драконом и его рисунок (рис. И. Канажаускайте).
- 133, 134, 135. Части корытovidного изразца с изображением сирены и его рисунок (рис. Г. Калушкевичюте).
136. Корытovidный изразец с любовной сценой.
137. Пластиначатый изразец с аллегорической мужской фигурой.
138. Пластиначатый изразец с аллегорической женской фигурой (рис. Г. Калушкевичюте).
139. Пластиначатый изразец с аллегорической женской фигурой (рис. И. Канажаускайте).
- 140—144. Изразцы-коронки с гербами (141, 143 — рис. И. Канажаускайте).
145. Изразец-коронка с аллегорической женской фигурой (рис. И. Канажаускайте).
- 146, 147. Части изразцов-коронок.
148. Фиалы.
149. Часть изразца с женской фигурой.
150. Часть изразца с гербом Жигимонта Старого.
- 151—167. Изразцы из ямы во внешнем дворе, у южной стены дворца:
 - 151—153. Горшковидные изразцы.
 154. Пластиначатый изразец с «ковровым» геометрическим орнаментом.
 155. Пластиначатый изразец, украшенный трельяжем.
 156. Пластиинка углового изразца.
 157. Пластиначатый изразец с гербом Роги и датой 1630.
 158. Гербовый изразец.
 - 159, 160. Изразец, украшенный гербом «Radwan» (рис. И. Канажаускайте).
 161. Карнизный изразец с головой ангела.
 162. Карнизный изразец с геральдическим орнаментом (рис. И. Канажаускайте).
 - 163, 164. Карнизный изразец с геральдическим орнаментом (рис. И. Канажаускайте).
 165. Карнизный изразец с головой ангела или амура.
 166. Изразец-коронка с датой 1583.

167. Изразец-коронка с головой ангела.
168. Пластинчатый изразец первой половины XVII в. из внешнего двора (рис. И. Канажаускайте).
169. Изразец, украшенный геометрическим орнаментом, из слоев XVII—XVIII вв. внешнего двора (рис. И. Канажаускайте).
170. Полихромный изразец из слоев первой половины XVII в. во внешнем дворе (рис. И. Канажаускайте).
171. Реконструкция «коврового» орнамента из таких изразцов (рис. И. Канажаускайте).
- 172—179. Посуда XVII в. из шахты у подвала А.
172. Тонкостенный горшок.
173. Тарелка.
174. Фаянсовая чаша.
175. Горшок.
176. Кувшин (реставр. Б. Кункулене).
177. Глиняная баклага.
178. Бутылковидный сосуд.
179. Миска.
180. Разрез слоев во внутреннем дворе дворца у северной стены южного корпуса, восточнее лестничной клетки подвала Е (9—9): 1 — темная земля с развалинами, 2 — серая земля, 3 — следы фундамента дворцовой галереи, 4 — камень фундамента, 5 — фундамент, 6 — край фундамента, 7 — серая земля с развалинами и уголками, 8, 9 — прослойки с мелкими угольками, 10 — песок, 11 — стена лестничной клетки, 12 — северная стена южного корпуса.
181. Разрез слоев у фундамента южной стены дворца (разрез 8:8): 1 — темная земля с развалинами, 2 — песок, 3 — земля с уголками, 4 — желтоватая глина, 5, 6 — темная земля с осколками кирпичей, 7 — куски раствора и кирпичей, 8 — слой с многочисленными кусками черепицы, 9 — слой с крупницами серого раствора, 10 — торф с обломками кирпичей и черепицы, 11 — песок, 12 — земля с мелкими развалинами, 13 — остатки каменной стены, 14 — деревянные сваи, 15 — остатки каменной стены (M5), спесенной при постройке южного корпуса княжеского дворца, 16 — бревно у подножья фундамента, 17 — фундамент южной стены дворца, 18 — бревна под дворцовым фундаментом, 19 — натуральный грунт, 20 — бревна.
182. План и разрез древнего каменного сооружения (M3) во внутреннем дворе княжеского дворца: 1 — стена M3, 2 — дно ниши этой стены, 3 — остатки сооружения XVI в., 4 — каменная мостовая.
183. Разрез южного корпуса и схематическая реконструкция западного фасада восточного корпуса дворца: 1 — стена южного корпуса, 2 — стена M6, 3 — стена M5, 4 — стена с контрфорсами (M1), 5 — предполагаемая поверхность земли у подножья горы Гедимина.
184. Реконструкция южного фасада дворца: С, Д, Е — вскрытые готические подвалы, Н — предполагаемая поверхность земли в XV в.
185. Реконструкция восточного дворца: А, В, С — готические подвалы, З — предполагаемая поверхность земли снаружи дворца около подвала С.
- 186, 187. Территория раскопок под крышкой в конце сезона 1989 г.

THE VILNIUS LOWER CASTLE'S PALACE

RESEARCH WORK OF 1989

Summary

INTRODUCTION

The Palace of the Grand Dukes of Lithuania erected in the Renaissance style at the 16th century was situated in the centre of the Lower castle in Vilnius. The palace was demolished in the early 19th century. The 18th century plan and drawings show that it consisted of four buildings that enclosed a courtyard of an irregular quadrangular form. Only a part of the eastern building reconstructed in the 19th century survived.

In 1986 the Institute of Planning of Monument Restoration started the archaeological and architectural investigations that proved to be awarding. It was decided to carry out the research of all the territories of the palace. In 1988 the Institute of History of Lithuania (Academy of Sciences) was instructed to proceed with the research. A report on the investigations of 1988 has been published*.

In 1989 the archaeological investigations were carried out west of the southeastern corner uncovered in 1988. Two more basements (D and E) and a part of the courtyard were unearthed. They yielded various architectural details, tiles, iron artefacts, etc.

The present book is a report on the archaeological and architectural research work of 1989. Historical and iconographic records are scarce.

The research work was supported by the broad Lithuanian public. We are grateful for that.

ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS

In 1989 the Institute of History of Lithuania proceeded with the investigations of the Vilnius Lower Castle's palace. The remnants of the southern building of the ducal

* *Vilniaus Žemutinės pilies rūmai (1988 m. tyrimai)*, — Vilnius, 1989, p. 100—127 summary in English.

palace which was demolished at the turn of the 18th and the 19th centuries have been uncovered. This building joined the western building which was by the eastern part of the Cathedral with the eastern one situated at the western base of the Gediminas hill. Drawings show that it was a three-storey building with two towerlike annexes one of which was near the Cathedral, another — further to the east.

During the excavations of 1988 the southeastern corner (basement C) of the palace and the eastern edge of basement D situated west of basement C were uncovered. In 1989 basement D was completely uncovered along with a part of basement E which was found to be west of the latter, and a part of the courtyard.

Basement D. The northern wall of the basement is 0.7—1.2 m. deep. It is 2.3 m. thick, built of stones and bricks. The northern surface of the wall is smooth, built of bricks, the southern one is damaged by fire. Near the northern wall traces of vaults have been discovered. It seems that the vaults were cylindrical, with deep lunettes.

The southern wall foundation has been found at a depth of 2.5—2.7 m. The walls are 2.5 m thick. The both sides of it are damaged. The eastern, partition-wall, is built of bricks and small stones. It is about 1.8 m. thick. The western wall is built of big stones and bricks. It is about 1.55—1.6 m. thick. At a distance of 1.5 m. from the corner of the basement there was a staircase which led to the northwestern corner of the basement. The walls of the staircase were 1.5 m (the western) and 0.7 m. (the eastern) thick, faced with brick. The back wall was 1.8 m. thick, with rough surface, built of stones laid on in rows and of brick rows between them. The staircase was pulled down; only fragments of six steps, 0.3 m. wide and 0.3 m. high, survived. The steps were covered with thick boards (there are holes on the side-walls). The room under the staircase was filled up with soil mixed with sherds of unglazed pottery and with the fragments of the 17th and 18th centuries iron artifacts.

There was a door on the eastern wall of the basement which led to the other basement situated in the south-

eastern corner of the palace. Basement D was quite large. It occupied an area of $13.5-14 \times 8.6$ m. It was used even after fire. The staircase from the courtyard was not rebuilt; a primitive staircase installed in the corner basement led to basement D.

During the fire the basement did not fall in. It was filled up with ruins later. From 1831 until 1878 a fortress ditch ran across the ruins. Later the ditch was filled up with town rubbish. The palace ruins contain broken bricks, pieces of mortar, stones, floor plates or their fragments, fragments of flat tiles with round edges, pottery sherds, fragments of the 16th-18th centuries Dutch tiles. Under the ruins near the northern wall a piece of a vault has been discovered. Originally the vault was about 50 cm. thick. The floor is covered with 40—70 cm. thick dark layer of sticky soil with few animal bones, various iron artifacts. The finds are not burned — this layer was formed after the fire.

The basement is not paved. Its floor is about 3 m. below the remnants of the northern wall and 3.5—3.7 m. below the present surface. The northeastern part of the floor is dry because of gravel under it; the southwestern part is damp. Near the staircase, in the peaty soil several 1.25—2.3 m. long logs have been found. In the southwestern corner a 3 m. long and 0.9. thick brick wall partitioned off a 3×3 m. sized room with the floor paved with differently sized boards.

About 4.3 m. from the northern wall inside the basement the foundation of an older wall made of stones and bricks has been noticed. The foundation is 1.6 m. thick at the eastern end of the basement and about 1.3 m. at its western end. It is built of small stones and about $31.5 \times 15 \times 5 \times 8.5$ m. sized bricks using the Baltic (?) brick bond. While erecting the palace this earlier building was pulled down. South of this wall transversal wall or counterforts have come to light. The remnants of this earlier building have not been completely uncovered because of the ground water.

Finds: Basement D has yielded small fragments of pots and about 150 small fragments of Dutch tiles, the

majority of which are from the 16th-17th centuries, covered with green glaze.

In the layer of dark soil found above the floor, about 400 iron artifacts or their fragments have come to light. About a half of them are nails. The nails are 5—25 cm. long, bent, with the heads of different sizes.

One more group of finds consists of: hingers, up to 39 cm. long, window and shutter hooks, a loop for door-bolt (fig. 38), hooks of different sizes (fig. 41), a triangle padlock with a piece of chain (fig. 40), several keys of different sizes, etc.

Tools are not numerous: two axes (fig. 47), a chisel, a broad knife, several knives with the remnants of wooden and bone handles.

About 30 shoe tips of different sizes, a 7 cm. in diameter shell and a piece of chain have been found as well.

Several pieces of horse and rider's equipment have to be mentioned. They are: a small (11.5×15 cm) horse-shoe and several fragments of other horse-shoes (fig. 52), a fragment of a horse comb (fig. 53), a pearshaped stirrup (fig. 49) and a small spur (fig. 51).

The 17th-18th centuries cultural layers of the other castles of the Grand Duchy of Lithuania (Lyda, Myras, Punišia and others) and Livonia have yielded similar finds.

The lower stamp of a coin mint analogous to those found in 1988 in basement C is worth distinguishing. It has a pointed quadrangular 17 cm. long handle and a quadrangular head with a 3 cm. in diameter plate. The stamp seems to be semimanufactured, because there is no coin picture at a top of its head. The stamp has been found by the southern wall of the basement, below the alluvial layers.

Basement E. A blank wall, 1.55—1.6 m. thick, built of bricks and big stones partitioned basement D from basement E which was further to the west. The eastern end of the northern wall of basement E is higher than the western one, which was pulled down while digging the fortress ditch. The southern wall has been found at the same depth as the walls of basement D. The outer side of that

wall was built of steps. Towards the bottom the foundation is getting wider till it reaches the width of more than 3.6 m. The bottom was laid on of big stones in a 70—90 cm deep ditch paved with longitudinal logs. Its surface is rough. Above the foundation the wall is smooth, built of stones and bricks.

There was a 2 m. wide staircase in the courtyard by the northern wall (fig. 26, 27, 29), 5.3 m. from the north-eastern corner of the basement. The eastern wall of the staircase was 1.25 m. thick; the western one being 0.55 m. thick. Both of them were 4 m. long. Seven, 25—27 cm. wide and about 20 cm. high, steps built of brick survived. The steps were covered with thick boards (16—26 cm. deep holes on the side-walls show this). It seems that the staircase had two doors.

The basement occupied an area of 12×8.7 m. It was roofed with a cylindrical vault, fragments of which have survived on the walls (fig. 28). On the southern wall the lower edges of two bricked up holes, 2 m wide, have survived. Most probably, there were two windows in the basement.

The remnants of the basement were covered with palace ruins (fig. 25). A fortress ditch ran across the ruins, the remnants of the southern building near basement D and E and the courtyard.

The ruins have yielded earthenware, quadrangular in form, floor plates, varying in size. A part of them are covered with green glaze. Fragments of flat tiles, several blocks of square stones have been found as well.

Under the ruins, almost at the same depth as in the neighbouring basement D, the remnants of the basement floor have come to light. The basement was paved with stones. It was not affected by fire.

A thin layer of dark soil has been found on the floor. Finds are not numerous. More of them have been found by the staircase. Two Swedish shillings from the period of Queen Christine's reign, a shilling dating to the years of Jonas Kazimieras' reign and about 50 iron artifacts have been found in that layer. A half of the finds consists of nails similar to those found in the neighbouring base-

ment. The rest iron artifacts are: window and shutter hooks, hingers, iron rods, a horse-shoe, a stirrup (fig. 50), padlocks (fig. 43), a pair of shoe tips. Iron artifacts are similar to those found in the neighbouring basement but they are fewer. The basement is cleaner, without the alluvial layer.

The finds can be dated to the mid-17th-18th centuries. Older things have not been found, which points to the fact that the basement was very clean. It is possible, that the basement was used to store food or wine.

The bricked up windows (?) are very low, which suggests that this floor is later and that there must be another, older, floor. Digging deeper, under a 55—56 cm. thick sand layer a 15—20 cm. thick layer of pulled down tile stoves has been found. It consists of broken Dutch tiles, brickbats, pieces of burned clay, fragments of flat tiles, a few animal and bird bones (fig. 24:24). The ruins were rammed and covered with a thin layer of clay. It seems, that the pulled down stoves served to isolate moisture. Under this layer, 4.3 m. below the ground surface a floor dark with charred-logs has come to light. The floor is clean — only few pieces of barrel bottoms have been found.

In the middle of the uncovered part of the basement a 2.4×2.4 m sized stone wall has been found (fig. 10:M6). Its top is at the same level as the old floor is. It is built of stones of 25—30 cm. in diameter. Traces of bricks have not been noticed. The surface of the wall was built with mortar. It is rough, resembles pavement. The bottom of the wall was not reached in the autumn of 1989 because of the ground water. The stone wall is 4 m. from the eastern wall of the basement, 3.4 m from its northern wall and 3.1 m. from the southern one. North, east and partly west of that wall, deeper, there is natural argil; between that wall and the southern wall of the basement silt with brickbats has been found.

On the basement floor, among the ruins, several thousand Dutch tile fragments have been found. The majority of them are very small. The tiles were broken when pulling down stoves and trampling the tiles. The broken

tiles vary in shape and ornament. They are glazed and not glazed; the glazed ones are many-coloured.

Potlike Dutch tiles with quadrangular, up to 17×17 cm.— 18.5×18.5 cm. sized holes, are quite numerous. Most of them are not glazed, some are only sprinkled with glaze; only few of them have bottoms decorated with ornaments in relief (fig. 67, 68).

One more big group of Dutch tiles consists of those with quadrangular, from 17.5×17 cm. to 21×21 cm. sized plates having high frames and ornaments in relief. A part of them are not glazed; frames of the rest are covered with green glaze, bottoms are yellow or white; their ornaments are brown, violet, blue or green. Tiles with the same ornament vary in glaze colour. The glaze of some tiles is broken off. The forms (matrixes) seem to be carefully made. The majority of such tiles have ornaments with a round, convex or hollow rosette in a square. Rosettes are decorated with flora motifs, sometimes resemble an opening flower. Their corners are decorated with leaves. A tile similar to these has been found in the old city of Kaunas (fig. 69—86).

Square corner Dutch tiles are few. In some tiles a side rectangular plate is decorated with S-shaped branch of a tree with leaves, in otheres there is a branch of a fantastic plant in a hollow small "trough" (fig. 96, 97) or a figure of a nude boy on a horse (fig. 93—95).

Cornice tiles are numerous and vary from each other. Many of them are profiled (they have longitudinal half-round furrows, steps, etc.), large, from 14—15 cm. to 20 cm wide and up to 25 cm. long, but the most common are 20—22 cm. long. Tiles with the same ornament are of different lengths. They were cut up before burning. Glazed and not glazed cornice tiles have been found. They are decorated with geometrical (fig. 98, 99) and flora (fig. 100—102, 107) ornaments. Some tiles are decorated with coats of arms (fig. 106, 107).

A number of the cornice Dutch tiles represent scenes from "hares life". We see hunting hares armed with bows, boiling a hound (?) in a pot or blowing the fire under the pot, etc. (fig. 109—111).

Trough-shaped tiles form a separate group (fig. 112—136). They are 30—34 cm high, 19.5—20 cm wide, up to 5—7 cm deep with a low ark at a top, glazed and not glazed. Their bottoms are decorated with ornaments in relief.

Four variants of flora ornaments have been found (fig. 112—118). There are tiles representing Biblical stories (fig. 119—127, 129, 130), or decorated with fantastic beings—dragons (fig. 131, 132), a Sirene (fig. 133—135), mythological and allegorical personalities (fig. 137—139).

The crown tiles found in the basement vary from each other. Not only commonly used toothed, freeworked flat tiles but also 18.5 cm. wide and 34 cm. high tiles with toothed, pointed tops and with an allegorical female figure in a niche (fig. 145) have been found. They are covered with green, yellow and white glaze. The majority of such tiles on the top of the plate have a human figure holding a shield with a coat-of-arms (fig. 140—144). Fragments of several 32 cm. long phials have come to light, as well. The Dutch tiles found on the floor date to the end of the 15th—the beginning of the 16th centuries. The tile representing the Sforzas' coat-of-arms is supposed to be later.

Though only the eastern part of the basement has been uncovered the tiles found there make the largest collection of the 16th century Lithuanian Dutch tiles. It casts some light on the then palace interior and on the relations of Lithuanian craftsmen with cultural and art centres of Middle and West Europe.

The finds prove that the southern building of the palace was built before the reconstruction in the Renaissance style. In the 16th century because of the risen ground water the floor in the basement was lifted.

The southern courtyard. South of the palace, near basement E a territory of 10×12 m. has been researched. The upper layer was formed at the end of the 19th century when arranging a public garden there. Under this layer, a layer of palace ruins has been found. Below the ruins the layers that formed during the palace existence and its reconstruction have come to light.

At a depth of 6 m. the old ground surface (that which was before erecting the palace) has been reached.

In the 18th century layers the brick foundation of a wooden (?) building, remnants of a stove, the mid-and second half of the 18th century coins, fragments of pots and Dutch tiles have been found.

In deeper, the 16th-17th centuries layers, soil is dark, mixed with brickbats, pieces of tiles and mortar, animal bones. A few metal artifacts and their fragments, pieces of Dutch tiles and glass, blocks of square stones have been found here as well.

Deeper layers are damp, with spots of peat, brickbats, mortar, blackened with fire, and with the abundance of trough-shaped tile fragments.

About 8 m. of the palace southern building's foundations have been uncovered. The remnants of the other stone and brick buildings have come to light as well.

Counterfort (?). At the boundary of basements D and E near the southern palace wall, there is a perpendicular to the latter 2 m. thick wall of unknown purpose (fig. 37). It is 3.5 m. long and 2.5 m high by the palace wall. The western edge is built of stones of different sizes; only near the palace wall bricks have been noticed. The southern edge is built of bricks and stones (this edge has not been completely uncovered). The wall was erected on the heaped up ground. Its bottom is much higher than the palace foundation. This wall was pulled down at the end of the 16th century or at the beginning of the 17th century — it is under the 17th-18th centuries layers. The investigations of the area near basement D will clear up the functions of the wall.

Anne^x (small tower). It has been discovered at the palace's southern wall near the southwestern corner of basement E, 37 m. from the southeastern corner of the palace, i.e. at the middle of the building. The foundation is about 4×6.5 m. sized, built in the 15th — the beginning of the 16th centuries cultural layer (fig. 33—34). It is supposed to have been built in the first half of the 16th century during the reconstruction of the palace.

The foundation is built of two rows of big stones (up to

60—70 cm. in diameter) with bricks in between. Under the foundation there is a hard layer of ruins mixed with lime. The walls of the annex were only about 1—1.3 m. thick. Inside there was a 2.5×4.5 m. sized room. There was no basement under it. The floor of the ground floor paved with wall bricks was about 1 m. higher than the floor of the neighbouring basement. The floor is covered with a layer of charred logs and clay. It is possible that there was a staircase in the annex leading to the palace garden.

The fragment of a building. About 4.3 m from the counterfort (?) and about 3 m. from the annex foundation, in the courtyard, an outer part of the southeastern corner of a brick and stone building has been found. It is about 1 m. high and 1.9 m. long. The rest of the building was demolished when digging the pit for the southern wall of the palace. Only two or three rows built of medium sized stones with bricks in the corners have survived. The depth as well as the thickness of the foundation is not yet clear. About 35 cm. east of the corner a post, 16 cm. in diameter, has been found. This supposed building is earlier than the palace.

Metal finds. More than 300 iron artifacts have been found in the courtyard. The majority of them have come to light in the layers of the 16th-18th centuries and they are similar to those found in the basement. More than a half of them are nails (180). Two nails are very big. The courtyard has yielded several door and window hingers of different sizes, hooks, 1.3×1.3 cm. thick and 11—14 cm. long iron sticks that, most probably, joined stone blocks, door handles (?), a loop (fig. 56), a few padlocks (fig. 42), about 40 shoe tips, a horse-shoe, horse combs (fig. 54, 55), a few knives and a breastplate (fig. 57).

Lead seals found in the second half of the 16th century layer are worth distinguishing. One of them seems to be with England's (?) coat-of-arms (fig. 60), others—with a town's coat of arms (fig. 61). A bone handle with an inscription (fig. 58) and the only one decoration—a small golden finger ring with an enamel have come to light there. Dutch tile fragments are quite numerous. They date to the 16th and 17th centuries. Near the palace foundation a pit

with dozens of more or less whole Dutch tiles has been found. At the bottom of the pit potlike Dutch tiles with quadrangular holes have come to light. They vary in sizes; some of them are slightly deformed, sprinkled with green glaze (fig. 151—153). Several whole corner tiles are decorated with flora "carpet" ornaments. All of them are covered with green glaze. Several not glazed tiles with the geometrical "carpet" ornament (fig. 154) and treillage (fig. 155, 156) have been found as well. Such tiles are numerous all over Lithuania in the layers of the 1st half of the 17th century. Three Dutch tiles with coats-of-arms are worth mentioning: a 18×18 cm. sized plate with the Radwan coat-of-arms, covered with green glaze (fig. 159, 160), a 19.5×22 cm. sized with a coat of arm, not glazed (fig. 158) and a 17.5×21.5 cm sized with the Horns coat of arms and the date 1630, not glazed (fig. 157). Besides, the pit has yielded about 20 cornice Dutch tiles decorated with arabesque, the head of a Cupid or with winged Baroque head (fig. 161), and heraldic motifs (fig. 162—164). Crownlike tiles have the date 1583 and the head of an angel (fig. 166—167). Most probably, these Dutch tiles were dumped after a reconstruction which took place between the year 1630 and 1655. Fragments of big flower-pots with about 20 cm. in diametre bottoms found in the 16th-17th centuries layers are worth distinguishing.

A shaft in the eastern building.

In the winter of 1989 in the wall at the northern end of the eastern building's Gothic section a 3.15×1.63 m. sized shaft of unknown purpose was found (fig. 10). It was 4.5 m. deep from the ground floor level. Its walls were smooth, built of brick. On the eastern wall, at a depth of 1.3 m. was a 1.05 m wide, 0.95 m. high and 0.60 m. deep niche. There was a room filled up with soil behind the thin back wall of the shaft.

The shaft yielded about 60 the first half and the middle of the 17th century Lithuanian and Riga's shillings, a two-denarius coin and a copeck from Michail Fiodorovich era. A collection of the first half and middle of the 17th century pottery was gathered there, as well.

At a depth of 4.5 m. a few fragments of the troughlike Dutch tiles dating to the beginning of the 16th or the end of the 15th century were found. The base of the wall was not reached.

The shaft could have been used as a well, as a prison or a lavatory. The lower part of it was filled up in the late 16th century, the upper one, in the middle or the 2nd half of the 17th century.

Conclusions:

1. In the early 19th century when the palace was demolished the outer southern courtyard near basement D and E was about 2 m. below the present ground surface. The palace ruins covered not only the remnants of the foundations and basements but also a part of the courtyard.

2. The southern building of the Gothic palace was erected in the early 15th century (?) when the surface was about 5 m. below the present surface. Foundation is about 0.7—0.9 m. deep, built of stones on longitudinal pine logs. At the bottom its width is more than 3.6 m. From outside the stepped foundation was covered with 2.5 m. high rampart similar to the 16th century defence walls common to Lithuanian castles.

3. In the first decades of the 16th century the palace was reconstructed: a towerlike quadrangular annex was added to the southern building, the floors of some basements were lifted.

4. The remnants of tile stoves strewn on the old floor in the early 16th century point to the fact that there were magnificent stoves in the early Renaissance style in the palace before the reconstruction. The Dutch tile collection from that period represents the Vilnius' craftsmen relations with the cultural centres of Middle and West Europe. Though there is no doubt that the Dutch tiles were made by local masters, it remains unclear whether the forms (matrixes) were imported or made here by foreign masters according to the drawings of local artists.

5. The 17th and 18th centuries artifacts found in the basements are very much alike those found in other con-

temporary towns and castles of the Grand Dutchy of Lithuania and Livonia.

6. An abundance of ruins in the lower layers of the courtyard and the remnants of stone buildings and walls point to the fact that during the erection of the Gothic palace in the early 15th century several older stone buildings were demolished. Their functions and chronology are not clear, yet.

ARCHITECTURAL INVESTIGATIONS

In 1989 we proceeded with the investigations of the remnants of the southern building: basement D and E were uncovered and researched (fig. 10).

Basement D is of irregular quadrangular form. Its length is 13.3—14.18 m., width — 8.4—8.65 m. The vault which roofed the basement was of two sections, 4.4 m. and 4.8 m. long, built of brick, 50 cm. thick. Only its fragments have survived. The floor of the basement is 91.00 m above sea level. Traces of fire can be noticed on the floor.

The remnants of the northern wall are up to 3—3.3 m. high from the floor (9.4—94 m above sea level), those of the southern one are only 0.9—1.7 m. high. There was an entrance to basement C on the eastern wall.

The outer walls of basement D above the point of 92.00 m above sea level vary in thickness: the northern wall is 2.35 m., the southern one is 2.8 m. thick. They are built of stones and bricks; mortar is made of lime and sand. Rows of boulders are separated by 2—3 rows of bricks. The surfaces of the walls in basement D, as well as in basement C, are affected by high temperature: boulders and bricks are chapped and melted.

Some fragments of a staircase have been found on the northern wall (fig. 13, 14). The staircase was 1.9 m. wide, 5.2 m. long. Its steps were 19—21 cm. high and 28—33 cm. wide, covered with wooden boards.

The wall, 1.55 m. thick, without door, was between basement D and E.

Basement E is oblong: 12.07—12.12 m long, 8.75 m. wide. Cylindrical vaults, only fragments of which have survived, roofed the basement. The basement was paved with stones. Only some fragments of the floor have survived. It is 91.05—91.15 m. above sea level. About 75—85 cm. deeper the older floor has been discovered.

The remnants of the northern wall are up to 2.4—2.6 m. high while the height of the western and eastern walls are only 0.7—0.8 m. They were destroyed in 1831 by the digging of the fortress trench.

The southern wall of basement E was pulled down to 92.00—92.40 m. above sea level. The remnants of the southern walls of basement C and D are approximately at the same level. The southern wall of the palace was pulled down to this level in 1899—1801. There were 2 windows, 2 m. wide inside, on the southern wall. In the 16th century they were bricked up.

Traces of fire in basement E have not been noticed. Approximately at the middle of the northern wall there was a staircase, 1.85 m. wide, the steps of which rested on the brick side-walls. The steps were 16—20 cm. high and 23—30 cm. wide, covered with thick profiled boards (fig. 26, 27). There were tambours in the staircase, which is indicated by two door-holes.

In the inner courtyard, 2.5—2.7 m. from the northern wall, traces of a foundation, 1.65—1.7 m. wide, have come to light. The foundation is parallel to the northern wall of the southern building. Most probably, this is the foundation of the gallery which is reported to have been in the southern courtyard. It seems to have been built of brick — there are no traces of stone pillars.

The southern building of the palace with basements D and E was erected on the slope of the terrace which was in the western part of the Gediminas hill. That is why the southern wall was at least 1.3 m. deeper than the northern one; in the 16th century the outer (from the southern courtyard was about 3 m. lower than the inner one.

The outer surface of the southern wall of the palace at basement E, from the point lower than 92 m. above sea level is stepped. The steps are 50—55 cm. high, 20—25 cm.

wide. Therefore the base of the foundation is up to 3.7—3.8 m. wide. The socle part of the southern wall at basement E shows difference to that at basement C. The part of the wall at basement D has not yet been uncovered. To the south of the southern wall near basement E the foundation (6.35×4 m.) of the annex (tower), added to the southern facade of the palace has been uncovered. The foundation dates to the first half of the 16th century while basements D and E as well as A, B, and C in the eastern building are earlier (the 15th century).

Three more fragments of older walls have been found in the area of the southern building :M4, M5 and M6 (fig. 10). Walls M4 and M5 have the Baltic brick bond, M6 is built of stones. M5 has been found in the floor of basement D and is likely to be a fragment of a 1.2—1.8 m. thick wall and has offshoots southwards. M3 is a supposed corner of an unknown building, found in the inner courtyard (fig. 182). It will be investigated thoroughly in future. It is interesting that there are niches in the western part of wall M3 showing similarity to those in walls M1 and M2 found in 1964. This leads to the supposition that walls M3, M4, M5 and M6 are the remnants of a building from the end of the 13th or the beginning of the 14th centuries.

These finds cast some more light on the early Lithuanian architecture and pagan culture in Lithuania.

Recent investigations and iconographic material (a drawing by P. Smuglevičius (fig. 6), lithographs (fig. 3, 5) allow to make the reconstructions of the southern and eastern facades of the Renaissance palace (fig. 184, 185). It has been established that the main elements of the planning structure of the eastern and southern buildings (e. g. partition-walls) are reflected in their façades. The partition-walls of the basements are as thick as 1.5—1.9 m., and it is evident that the partitions of the upper premises rested on them. In the façade drawings (fig. 184, 185) the dotted lines indicate partition-walls and the contours of the basement vaults. It is clear that the walls grouped the facade windows exactly as it is represented in the 19th century litographs and the drawing by P. Smuglevičius.

This points to the reliability of the iconographic material we dispose — the litographs and the drawings by P. Smuglevičius give the exact picture of the façades of the palace buildings before their demolition.

The reconstruction of the western part of the southern building (fig. 184) is not quite exact because that section of the southern building has not yet been unearthed. Besides, the researchers have to study the Renaissance architecture of Middle Europe and Italy to be able to reconstruct the attic, the portal, the size and proportions of the windows, etc., more exactly.

According to all available information the drawing by P. Smuglevičius (fig. 7) represents the northwestern corner of the palace.

THE INHABITANTS OF THE GRAND DUKES' PALACE IN THE 18TH CENTURY

The study covers the time span from the mid-17th century until 1799—1811 when the Grand Dukes' palace was demolished.

The search for historical records in Lithuania, Moscow and Leningrad's archives was unsuccessful.

The palace was damaged during the war with Moscow in 1660—1661. In course of time several reconstructions and repairs were carried out but it was never rebuilt completely and the Grand Dukes of Lithuania did not reside there any more. The main goal of the present study is to cast some light on the state of the palace buildings and their use in the second half of the 18th century when townspeople resided there. The palace was at Vilnius waywode's disposal then and it was managed by the castle supervisor.

By the end of the 17th century the first townspeople inhabited the ducal palace. However, it is not yet clear how many families settled there which premises they accommodated, and what kind of reconstructions they carried out. In the mid-18th century more citizens made

their homes there. However, this did not protect the palace from decay.

The Lithuanian nobles aimed at the Grand Duke's residing in Vilnius and insisted on the reconstruction of the palace. However, the Seym did not assign money for that.

In 1766 the Seym of Rzeczpospolita adopted a resolution which legalized the settling of townspeople in the palace. With the castle supervisor's permissions various people made their homes in the palace and constructed new buildings in the courtyard or near the palace.

The inhabitants had the right to reconstructions: big premises were divided by walls, new entrances were made, store rooms, pantries, kitchens, even baker's shops and inns were arranged.

A part of the people lived there for many years, devising the apartments to their descendants. Some owners would sell their apartments after few years of their residing there. New people would reconstruct the apartments according to their needs. Thousands of auksinai (Lithuanian money) were spent for the reconstructions which points to their big extents.

The majority of the inhabitants owned only one apartment though there are records that same persons owned more than one apartment. Small apartments consisted of one or two rooms; others were of four or five differently sized rooms with all kinds of household premises.

Though all of the palace buildings were inhabited, the majority of the apartments were arranged in the western and southern buildings. Only the ground and the first floors were inhabited. The second floor was demaged and in the second half of the 18th century it stood empty.

In the inner courtyard not only household constructions but also dwellings were built by the palace residents. There were stables (nearly all of them were wooden) in the courtyard as well.

The 18th century written sources do not mention the mending of the palace roofs. The drawings of the late 18th century show that it stood roofless. Inspite of this the palace was not devastated enough to justify its pulling down.

By the end of the 18th century 25 families resided in the Grand Duke's palace. The extents of the reconstructions, the prices of the apartments and the offices of the residents point to the fact that the palace was inhabited not only by poor townspeople but also by prosperous citizens.

The article is illustrated by the plans and pictures of the Grand Dukes' palace (fig. 3—9).

THE DATA OF THE PALYNOLOGICAL ANALYSES OF 1988 AND 1989

The material for polynological analyses in 1988 was taken from the peat layer found in the areal (the north-eastern corner of the palace's inner courtyard).

Slight traces of the anthropogenic process, dominance of the forest flora pollen are characteristic of the lowest section of the layer. The upper section demonstrates people's economic activites. Rye and wheat pollen prevail in the lowest part of that section; barley, oat and hemp pollen has been discovered here as well. High water level in the Neris river was characteristic of that period. The middle part of the section has yielded buckwheat pollen. The author of the study dates this layer to the second half of the 16th century. Large quantity of corn pollen is characteristic of the upper part of the section. The composition of the pollen shows affinity to that found in the layers investigated south of the palace in 1988.

An abundance of the pollen of the flora connected with human activities was found in 1988 in all layers of the area south of the southern palace's building, in the courtyard, and at basement E. Along with various crops, flax was discovered there. What concerns trees, some periods show the dominance of lime, others, of fir or birch tree pollen. The pollen from some periods are affected by fires.

ILLUSTRATIONS

1. Territory of Vilnius's castles in the 17th-18th centuries: I — The Upper castle, II — the Royal palace of the Lower castle, III — the Cathedral and its square, IV — the territory of the palace's garden, V — Arsenal.
2. Royal palace in the plan of Vilnius from 1740.
3. The southern and the eastern buildings of the palace at the end of the 18th century (a drawing by K. Raczyński, a litograph by M. Przybylski).
4. The southern and the eastern buildings of the palace at the end of the 18th century (a litograph by J. Ozieblowski, a drawing by J. Kraševskis).
5. The southern and the eastern buildings of the palace at the end of the 18th century.
6. The southern building of the palace. A view from the south (a detail of a drawing by P. Smuglevičius).
7. Palace's northwestern corner in the 18th century (a drawing by P. Smuglevičius).
8. Vilnius castle ruins in the 18th century. A view from the north (a drawing by P. Smuglevičius).
9. The Lower Castle' territory in the town plan from 1808 (numbers indicate the possessions).
10. Historic-stylistic cartogram of the part of the palace investigated in 1987—1989: A, B, C, D and E — Gothic basements, V — shaft in the Gothic wall, M1—M6 — brick-works from the second half of the 18th and the 14th centuries.
11. Cross-section (4—4) of the layers at the northern wall of basement D: 1 — road metal, 2 — earth with ruins, 3—11 layers of the palace ruins, stones, 12 — an edge of the fortress ditch, 13 — a layer of the soil that covered the floor, 14 — a fragment of a vault, 15 — a fragment of the brick-work (M4) with the Baltic brick bond.
12. Cross-section (3—3) of basement D: 1—4 — soil with ruins (the filled up fortress ditch), 5—9 — layers of the palace ruins, 11 — a layer of the dark soil that covered the floor, 12—17 — layers of the soil mixed with ruins, strewn near the foundation of the southern palace's wall, 18 — the foundation of the palace southern building's northern wall, 19 — the foundation of the palace's southern wall, 20 — an older wall which was pulled down while erecting the palace (144), 21 — stone pavement from the first half of the 19th century.
13. Plan of the staircase in basement D.
14. Cross-section of the staircase in basement D: 1 — the northern wall of the basement, 2 — the back wall of the staircase, 3 — a piece of clay and mortar heated together during fire, 4 — remnants of a niche.
15. Northwestern corner of basement D.

16. Remnants of the stairs in basement D.
17. Layout of the northern wall of basement D: 1 — staircase, 3—4 — layers of sand and gravel under the wall foundation.
18. Northern corner of basement D.
19. Fragment of the northern wall with a vault support of basement D.
20. Eastern part of basement E (front) and basement D behind it.
21. Southwestern corner of basement D: the later brick partition-wall foundation, perpendicular to the southern palace's wall; (on the floor) the top of the older stone-work (M4).
22. Fragment of the wooden floor that survived in the southwestern corner of basement D.
23. Outer edge of the palace's southern wall at basement D.
24. Cross-section (5—5) of the layers that covered the remnants of basement E: 1—3 — levelling layers of the 19th century public garden, 4—7 — layers of the ruins strewn at the beginning of the 19th century while pulling down the palace, 8—12 — layers of greyish and black soil with brickbats, fragments of mortar, charred log, that formed in the 18th century near the palace's southern wall, 13 — fortress ditch filled up at the end of the 19th century, 14 — layer of the hard black soil formed at the bottom of the fortress ditch, 15—20 — layers of the ruins that formed while pulling down the palace, 21 — mid-16th century basements floors, 22 — sand, 23 — layer of the soil mixed with small pieces of ruins, 24 — ruins of Dutch tile stoves (clay, fragments of Dutch tiles, brickbats) strewn on the old floor of the palace, 25 — black soil, 26 — a fragment of a brick pavement, 27 — argil, 28 — gravel, 29 — foundation of the palace's southern wall, 30 — foundation of the palace's southern building's northern wall.
25. Cross-section of the layer that covered the remnants of basement E.
26. Plan of the stairs in basement E.
27. Cross-section of the stairs in basement E: 1 — the northern wall of the palace's southern building, 2 — niche in the door — port of the outer door, 3 — the middle — the second half of the 16th century floor level, 4 — remnants of the threshold of the inner door, 5 — remnants of the threshold of the older door.
28. Northeastern corner of basement E.
29. Remnants of the steps in basement E.
30. Cross-section (7—7) of the layers found at the southern wall of basement E and at the foundation of the annex: 1—2 — layers of the dark soil from the end of the 19th century, 3—6 — layers of ruins that formed at the beginning of the 19th century while pulling down the palace, 7—8 — layers of the soil mixed with ruins, 9 — layer of charred logs, 10 — ruins, 11 — layer of greyish soil, 12 — layer of the soil mixed with small pieces of ruins, 13 — layer of black soil with a few brickbats

(layers 7—13 formed at the palace's southern wall after the annex had been built), 14—16 — layers formed on the annex floor (greyish soil with clay, charred logs), 17 — foundation of the annex.

31. Cross-section of the 16th-19th centuries layers found in the courtyard south of the annex.
32. Foundation of the palace southern building's southern wall at basement E. A view from the courtyard.
33. Foundation of the palace southern building's southern wall at basement E from outside (on the left, foundation of the annex, on the right, remnants of a counterfort).
34. Part of the annex foundation uncovered in 1989. A view from the south.
35. Fragment of a cornice of squared sand stove found in the courtyard south to the palace at basement E.
36. Fragment of a square stove found in the ruins in basement E.
37. Door hingers found in the 16th-17th centuries layers south of the palace at basement E (a drawing by V. Buinevičius).
38. Door hinger from basement D dating to the 17th-18th centuries.
39. The 17th-18th centuries loop for door or gate bolt from basement D.
40. The 17th-18th centuries pad-lock from the layer that covered the floor of basement D (a drawing by G. Kaluškevičiūtė).
41. Door hook found in the same layer (a drawing by G. Kaluškevičiūtė).
42. Pad-lock from the 16th-17th centuries layers found in the courtyard at basement E (a drawing by V. Buinevičius).
43. The 17th-18th centuries pad-lock found in the staircase of basement E (a drawing by V. Buinevičius).
44. Bolt from the outer courtyard at basement E found in the 17th century layer (a drawing by V. Buinevičius).
45. Fragments of window railing found in the 17th century layers of outer courtyard (a drawing by V. Buinevičius).
46. Key and a window hinger from basement D found in the 17th-18th centuries layer (a drawing by G. Kaluškevičiūtė).
47. Axe from the 17th-18th centuries layers of basement E.
48. Iron sticks used to join stone blocks from the 17th century layers of basement E and the outer courtyard.
49. Spur from the 17th-18th centuries layers of basement D (a drawing by V. Buinevičius).
50. Stirrup from basement E (a drawing by V. Buinevičius).
51. Stirrup from basement D.
52. Horseshoes from the palace outer courtyard's 16th-17th centuries layers at basement E (a drawing by V. Buinevičius).
53. Remnants of a horse comb from the staircase of basement D (a drawing by V. Buinevičius).

- 54, 55. Horse comb from the 17th century layer found in the outer courtyard at basement E.
56. Ring from an iron grip found in the 17th century layer in the outer courtyard at basement E (a drawing by V. Buinevičius).
57. Breastplate from the 17th century layer found in the outer courtyard at basement E.
58. Bone handle from the 16th century layer found in the courtyard near a counterfort's foundation.
59. Small finger ring from the outer courtyard's 16th-17th centuries layer found near a counterfort (a drawing by J. Kanažauskaitė).
60. Seal from the 16th century layer of outer courtyard.
61. Seal from the 16th-17th centuries layer of outer courtyard.
- 62, 63. Seal from the 17th-18th centuries layer of outer courtyard.
64. Iron artifacts of unknown purpose from basement E.
65. Iron artifact of unknown purpose from basement D.
66. Iron ring from basement D.
- 67—150. Dutch tiles from broken stoves, stréwn on the old floor of basement E.
67. Bottom of a potlike Dutch tile.
68. Fragment of a potlike Dutch tile.
- 69—86. Quadrangular Dutch tiles decorated with rosettes and flora motifs (drawings by G. Kaluškevičiūtė, 86 — by J. Kanažauskaitė).
- 87—92. Quadrangular Dutch tiles decorated with flora motifs without a rosette (88, 90 — drawing by G. Kaluškevičiūtė, 92 — J. Kanažauskaitė).
- 93—97. Corner plates of quadrangular Dutch tiles (95 — a drawing by J. Kanažauskaitė, 97 — by G. Kaluškevičiūtė).
98. Fragment of a cornice Dutch tile decorated with geometrical pattern.
99. Profiled cornice Dutch tile decorated with geometrical pattern (a drawing by J. Kanažauskaitė).
- 100—102. Cornice Dutch tiles decorated with flora pattern (100 — a draw. by J. Kanažauskaitė).
- 103—105. Fragments of cornice Dutch tiles decorated with coats-of-arms (105 — a drawing, by J. Kanažauskaitė).
106. Cornice corner Dutch tile decorated with flora pattern and the shield with the coat-of-arms of the Sforza.
107. Flora pattern of the Dutch tile (a drawing by G. Kaluškevičiūtė).
108. Coats-of-arms.
- 109—111. Fragments of cornice Dutch tiles with hares (drawings — reconstructions by G. Kaluškevičiūtė).
- 112—118. Fragments of a trough-shaped Dutch tile decorated with flora pattern (reconstruction by G. Kaluškevičiūtė).
- 119, 120. Fragments of a trough-shaped Dutch tile with Adam and Eva.

121. The picture of this (119, 120) Dutch tile. Reconstruction by G. Kaluškevičiūtė.
122. Fragment of a trough-shaped Dutch tile representing St. Ann, Mary and the Baby.
123. Picture of this (122) Dutch tile reconstructed by G. Kaluškevičiūtė.
- 124, 125. Fragments of a trough-shaped Dutch tile representing an angel holding a cloth with Crist's imprint.
126. Picture of this (124, 125) Dutch tile reconstructed by G. Kaluškevičiūtė.
127. Fragment of a trough-shaped Dutch tile representing Madonna.
128. Trough-shaped Dutch tile with a young man (a drawing by G. Stundžia).
129. Trough-shaped Dutch tile representing St. George.
130. Picture of the Dutch tile with St. George (129) reconstructed by J. Kanažauskaitė.
131. Fragment of a trough-shaped Dutch tile with a dragon.
132. Picture of the Dutch tile with a dragon (131) reconstructed by J. Kanažauskaitė.
- 133, 134. Fragments of a trough-shaped Dutch tile with a Sirene.
135. Picture of the Dutch tile with a Sirene (133, 134) reconstructed by G. Kaluškevičiūtė.
136. Fragment of a trough-shaped Dutch tile with a couple.
137. Platelike Dutch tile with an alegoric figure of a man. drawing by G. Kaluškevičiūtė).
139. Platelike Dutch tile with an alegoric figure of a woman (a drawing by J. Kanažauskaitė).
- 140—144. Crown Dutch tiles with coats-of-arms (141, 143 — drawings by J. Kanažauskaitė).
145. Crown Dutch tile with an alegoric figure of a woman (a drawing by J. Kanažauskaitė).
- 146, 147. Fragments of fretworked crowns.
148. Phials.
149. Fragment of a Dutch tile with a figure of a woman.
150. Fragment of a Dutch tile with the coat-of-arms of Žygimantas the Old.
- 151—167. Dutch tiles from the pit in the outer courtyard at basement E.
- 151—153. Bowl Dutch tiles.
154. Plate Dutch tile ornamented with "carpet" pattern.
155. Dutch tile ornamented with treilage.
156. Plate of a cornice Dutch tile.
157. Dutch tile ornamented with the Horns coat-of-arms and the date of 1630.
158. Dutch tile with a coat-of-arms.
159. Dutch tile ornamented with the Radwan coat-of-arms.
160. The picture of the Dutch tile with the Radwan coat-of-arms (a drawing by J. Kanažauskaitė)

161. Cornice Dutch tile with an angel's (?) head.
162. Cornice Dutch tile ornamented with heraldic figures (a drawing by J. Kanažauskaitė).
- 163, 164. Cornice Dutch tile ornamented with heraldic motifs (a drawing by J. Kanažauskaitė).
165. Cornice Dutch tile with an angel's or a Cupid's head.
166. Crown Dutch tile with the date of 1583.
167. Crown Dutch tile with an angel's head.
168. Plate Dutch tile found in the outer courtyard's 17th century layer (a drawing —reconstruction by J. Kanažauskaitė).
169. Dutch tile ornamented with geometrical pattern from the 17th-18th centuries layers of the outer courtyard (a drawing by J. Kanažauskaitė).
170. Polychronic Dutch tile ornamented with "carpet" pattern from the 17th century layers of the outer courtyard (a drawing by J. Kanažauskaitė).
171. Picture of the pattern which can be formed of such (170) Dutch tiles (a drawing by J. Kanažauskaitė).
- 172—179. The 17th century dishes from the shaft near basement A.
172. Thin-walled pot.
173. Dish
174. Earthenware cup.
175. Pot.
176. Jar (restored by B. Kunkulienė).
177. Clay flash.
178. Bottle-shaped dish.
179. Bowl.
180. Palace's inner courtyard; cross-section (9—9) of the layers at the northern wall of the southern building near the staircase of basement E: 1 — blackish soil with ruins, 2 — grey mixed soil, 3 — remnants of the foundation of the gallery, 4 — a foundation stone, 5 — foundation stone-work, 6 — an edge of the foundation, 7 — grey soil with ruins and soot, 8 — sub-layer with little coals, 9 — layer of soot, 10 — fine whiteish sand, 11 — a wall of the staircase in basement E, 12 — the northern wall of the southern building.
181. Territory of the palace's garden. Layers at the palace's southern wall's foundation (cross-section 8—8): 1 — ruins with dark soil, 2 — greenish grey sand, 3 — soot, 4 — greyish green clay, 5, 6 — blackish soil with brickbats, 7 — greenish grey dry mortar with brick-pieces, 8 — ruins (tile-pieces and brickbats), 9 — layer with pieces of grey mortar, 10 — peat with tiles-and brick-pieces, 11 — greyish green sand, 12 — soil with small pieces of ruins, 13 — stone-work with mortar, 14 — squared, pointed posts, 15 — remnants of the brick-work (M5) with the traces of the Baltic brick bond which was pulled down while erecting the palace's southern building, 16 — a log at the bottom of the foundation of the brick-work (M5), 17 — founda-

- tion of the palace's southern wall, 18 — log pavement under the foundation of the palace's southern wall, 19 — greenish grey sand — untouched ground, 20 — small logs.
182. Plan and cross-section of wall M3 found in the palace's inner courtyard: 1 — wall M3, 2 — bottom of the niches, 3 — remnants of the 16th century wall, 4 — stone pavement.
183. Cross-section of the palace's southern building with the schematic reconstruction of the eastern building's western façade: 1 — a wall of the southern building, 2 — a fragment of wall M6, 3 — a fragment of wall M5, 4 — the wall with counterforts (M1), 5 — the surface of the cape stretching from the Gediminas hill in the direction of the Cathedral.
184. Reconstruction of the palace southern building's southern façade: C, D and E — Gothic basements that have been already investigated, h — an approximate 15th century surface level.
185. Reconstruction of the palace eastern building's eastern façade: A, B, C — Gothic basements, Ž — the ground surface of the supposed outer courtyard at basement C.
- 186, 187. Territory under excavations in late 1989 roofed with sheds.

TURINYS

Ivadas (Adolfas Tautavičius, Vytautas Urbanavičius)	5	
Archeologiniai tyrimai (Albinas Kuncevičius, Adolfas Tautavičius, Vytautas Urbanavičius)	8	
Architektūriniai tyrimai (Napaleonas Kitkauskas)	52	
Kunigaikštį rūmų gyventojai XVIII a. (Stasys Samalavičius)	77	
1988 ir 1989 m. palinologinių tyrimų duomenys (Ona Kondratienė)	96	
Illiustracijos	103	
 КНЯЖЕСКИЙ ДВОРЕЦ ВИЛЬНЮССКОГО НИЖНЕГО ЗАМКА (Исследования 1989 года). Резюме		109
Введение (Адольфас Таутавичюс, Витаутас Урбанавичюс)	109	
Археологические исследования (Альбинас Кунцявичюс, Адольфас Таутавичюс, Витаутас Урбанавичюс)	110	
Архитектурные исследования (Напалеонас Киткаускас)	122	
Жители княжеского дворца в XVIII в. (Стасис Самалавичюс)	126	
Итоги палинологических исследований 1988 и 1989 гг. (Она Кондратене)	128	
Иллюстрации	129	
 THE VILNIUS LOWER CASTLE'S PALACE. Research work of 1989 (Summary)		134
Introduction (Adolfas Tautavičius, Vytautas Urbanavičius)	134	
Archeological investigations (Albinas Kuncevičius, Adolfas Tautavičius, Vytautas Urbanavičius)	134	
Architectural investigations (Napaleonas Kitkauskas)	146	
The inhabitants of the Grand's Duke palace in the 18th century (Stasys Samalavičius)	149	
The data of the palynological analyses of 1988 and 1989 (Ona Kondratienė)	151	
Illustrations	152	

Lietuvos istorijos institutas. VILNIAUS ŽEMUTINĖS PILIES RŪMAI.
(1989 metų tyrimai). Atsakingas redaktorius A. Tautavičius.
Redaktorė A. Klimavičienė. Men. redaktorius V. Armalas.
Techn. redaktorius V. Binkevičius.

Duota rinkti 1991 06 10. Pasirašyta spaudai 1991 11 08. Formatas
84×108/32. Popierius spaudos Nr. 1. Iškilioji spauda 8,4+5,88 (įkl.) sq.
sp. 1., 12,4 apsk. leid. 1. Tiražas 5000 egz. Užsakymas 1306. SL 1240.
Kaina 8 rb.

Spausdino „Spindulio“ spaustuvė, 3000 Kaunas, Gedimino 10.

